

VILNIAUS UNIVERSITETAS FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Ieva Kristinaitytė

Literatūros antropologijos ir kultūros studijų programa

Aušrininko Andriaus Vištelio lietuvių kultūros projektas

Magistro darbas

Darbo vadovė prof. dr. Brigita Speičytė

Vilnius, 2023

Ieva Kristinaitytė, *Aušrininko Andriaus Vištelio kultūrinis projektas (The Lithuanian Culture Project by Andrius Vištelis, One of the Main Contributors to "Auszra")*, magistro darbas, vadovė prof. dr. Brigita Speičytė, Vilniaus Universitetas: Filologijos fakultetas, 2023, 157 p.

Raktažodžiai: *Auszra*, tinklaveika, naujasis istorizmas, kultūrinis nacionalizmas, kultūrinė įtampa, kultūrinės derybos.

Anotacija

Šiame darbe siekiama rekonstruoti Andriaus Vištelio, *Auszros* diskurso dalyvio, lietuvių kultūros projektą. Svarstant apie moderniosios Lietuvos kultūros genezės idėjinį daugialypiškumą, siekiama atskleisti XIX a. II pusės idėjų daugiabalsišką originalumą ir ryšį bei įtampą ir kultūrinės derybas su LDK (ATR) tradicija. *Auszra*, telkusi gana liberalias ir progresyvias inteligentų grupes, buvo svarbus XIX a. II pusės lietuvių inteligentijos kultūrinės steigties centras, o ši spaudos draudimo laikotarpiu tegalėjo egzistuoti įvairių komunikacinių tinklų pagrindu. Literatūros tyrinėjimams XIX a. tokie tinklai ir jų rekonstrukcija yra svarbi, nes rašto kultūra tampa esmine inteligentijos santalkos ir veiklos ašimi, kai veikta laiškais, publicistika ir grožine kūryba, tokiu būdu plito polemiškos idėjos, kritika, *etc.* Todėl darbe siekiama rekonstruoti ir komunikacinius, ir tekstinius tinklus. Vištelio, laikomo populiariausiu *Auszros* poetu, originalioji kūryba susijusi su improvizaciniu XIX a. II pusės lietuvių kultūriniu lauku, kai kultūrinių vizijų kūrimas yra intensyvus, utopiškas. Vištelis taip pat projektuoja savąją fragmentišką lietuvių kultūros viziją, neatsiejamą nuo kultūrinio nacionalizmo sampratos.

Annotation

Keywords: *Auszra*, networks, New Historicism, cultural nationalism, cultural tensions, cultural negotiations.

This paper aims to reconstruct the Lithuanian cultural project of Andrius Vištelis, a participant in the *Auszra* discourse. When considering the ideological diversity of the genesis of modern Lithuanian culture, the aim is to reveal the 19th-century of II half heterogenous originality of the ideas and the connection, cultural tensions, and cultural negotiations with the Polish-Lithuanian Commonwealth (the Grand Duchy of Lithuania) tradition. *Auszra*, which brought together relatively liberal and progressive intellectual

groups, was influential in the 19th century as the centre of the cultural establishment of the Lithuanian intelligentsia in the second half of the 19th century, which for literary research could only exist based on various communication networks during the press ban period. Such networks and their reconstruction are essential because the culture of writing became the axis of activity of the intelligentsia when letters, articles and artistic creations (e.g., poems and verses) were produced, thus spreading polemical ideas and criticism. The original work of Vištelis, considered the most popular poet of *Auszra*, is related to the improvisational 19th-century Lithuanian cultural field of the second half when the creation of cultural visions was intense and utopian. Vištelis also projects his fragmentary vision of Lithuanian culture, inseparable from the concept of cultural nationalism.

Santrauka

Darbo objektas – Andriaus Vištelio lietuvių kultūros projektas, o darbo tikslas – tajį projektą rekonstruoti ir kontekstuolizuoti XIX a. II p. kultūrinio nacionalizmo reiškinių lauke bei lietuvių kultūros modernėjimo procesuose. Šiam tikslui pasitelktas naujasis istorizmas ir kultūrinio nacionalizmo tyrimai.

Iki šiol pagrindinius Vištelio biografijos ir kūrybos tyrimus Juozas Tumas-Vaižgantas, Vincas Kuzmickas, Vladas Žukas, Viktorija Daujotytė, Tomas Petreikis. Juose Vištelis aptariamas kaip didesnės „*Auszros*“ poetų grupės narys. Suprantama, kad tokiu būdu Vištelio improvizacinio pobūdžio žaisminga kūryba pakankamai neatsiskleidžia, ką ir siekta atlikti šiuo tyrimu. Šiame darbe Vištelio kūryba aptarta ne iš estetinės, o kultūros tyrimų perspektyvos, siekiant atskleisti kultūrinio nacionalizmo heterogenišką pobūdį Andriaus Vištelio lietuvių kultūros projekte ir aktualizuoti lietuvių literatūros istorijos diskursą nauja medžiaga.

Pirmajame darbo skyriuje konceptualizuojama Vištelio recepcijos ir tyrimų lietuvių literatūros historiografijoje problema. „*Auszros*“ diskursui tirti ir jame iš naujo įk kontekstinti Vištelio kūrybą ir veiklą pasitelkiamos naujojo istorizmo ir kultūrinio nacionalizmo metodologinės nuostatos. Antrajame skyriuje siekta rekonstruoti Vištelio aplinką, jos komunikacinius tinklus, atskleidžiant 1863–1864 m. sukilėlių, Prūsijos lietuvių, aušrininkų sąveiką, formuojantis Vištelio lietuvių kultūros projektui, šiose sąveikose išryškėjančias kultūrinės įtampas kylančias. Iš Vištelio perspektyvos aktualizuotas Jono Basanavičiaus ir Jono Šliūpo ginčas dėl *Dziennik Poznański*, kuris charakteringai atskleidžia kultūrinės įtampas tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (Abiejų Tautų Respublikos) paveldo ir modernaus nacionalizmo kultūrų, kurios atskleidė Vištelio poziciją heterogeniškos kultūros nykimo akivaizdoje. Trečiajame skyriuje apžvelgiant Vištelio asmeninių skaitinių ir vertimų kolekciją, gilinamasi į osianizmo reiškinių ir poetinės rekonstrukcijos praktikos poveikį Vištelio kūrybai bei utopinio socializmo idėjų svarbą Vištelio lietuvių kultūros projektui. Šios socialistinės idėjos atskleidžiamos eilėraščiuose „*Zėmes Dalyba (dalinims)*“ ir „*Dalinimas Žemes*“. Paskutinėje, ketvirtojoje, dalyje gilintasi į Vištelio tautos epo kūrimo motyvacijas ir strategijas, tarp kurių ryškus inteligentijos konsolidacijos siekis ir jos ypatingas lietuvių kultūros projekte. Tautos epo paieškos vainikuotos nebaigta poema *Kastītis ir Juraite*. Poemoje ryškios Abiejų Tautų Respublikos (Lietuvos Didžiosios

Kunigaikštystės) demokratijos ir egalitarizmo idėjos, įsivaizduojamos pagonybės koncepcija.

Darbe detalizuota Vištelio vieta „*Auszros*“ diskurse, tikslinta jo, kaip tam tikro autoriteto poeto-filologo pozicija, siekiant papildyti istorijoje nusistovėjusį požiūrį, kad Vištelis buvo neproduktyvus keistuolis poetas. Taip pat patikslinti kūrybos ir biografijos faktai. Darbe išryškėja, kad Vištelis laikytinas lietuviškojo mesianizmo autoriumi, savitai pratęsiančiu romantiškosios Abiejų Tautų Respublikos literatūros tradiciją.

Darbo prieduose pateikiami darbe nagrinėjamų nepublikuotų Vištelio tekstų „*Zėmes Dalyba (dalinims)*“ ir „*Dalinimas Žemes*“, „*Kastītis ir Juraite*“ perrašai.

Turinys

Įvadas.....	7
1.1. Literatūros istorijos akiračiai: Andriaus Vištelio recepcijos ir tyrimų kryptys (1883–2018).....	15
1.2. XIX amžius kaip nutolęs ilgasis šimtmetis: Naujojo istorizmo perspektyva.....	26
1.3. XIX amžius kaip modernaus nacionalizmo epocha: nacionalizmo tyrimų perspektyva.....	30
2. Komunikacinio tinklo rekonstrukcija (1863–1864 m. sukilimas „Birutės“ draugija – <i>Auszra</i>).	41
2.1. 1863–1864 m. sukilėlių tinklas ir Virkytų bičiulių ratas.....	42
2.2. „Birutės“ draugija ir etnolingvistiniai interesai.....	51
2.3. <i>Auszros</i> tinklas ir kultūriniai konfliktai.....	54
3. Asmeninė biblioteka: kultūrinio projekto resursai.....	62
3.1. Istorinės atminties šaltiniai.....	62
3.2. Socialinės utopijos ir radikalizmas: „sugrįžimo“ į tradiciją sapnas.....	72
3.3. Liaudies dainos kaip bendros kultūrinės patirties ir egzistencinio autentiškumo šaltinis.....	79
3.4. Sutrūkinėjusi kalba: įtampa tarp knyginės ir gyvosios kalbos.....	82
4. Prarasto tautos epo beieškant.....	87
4. 1. <i>Witolorauda</i> : epas apie tautinės inteligentijos savikūrą.....	89
4.2. Originalieji Vištelio tautinio epo projektai.....	92
Išvados.....	106
Bibliografija.....	114
Summary:.....	130
Priedas nr. 1: Andrius Vištelis, „Zėmes Dalyba (dalinims)“ ir „Dalinimas Žemes“ (eilėraščiai)	131
Priedas nr. 2: Andrius Vištelis, <i>Kastītis ir Juraite</i> (poema).....	135

Įvadas

Kad ir kaip keista, būtent šiuo laikotarpiu daug kalbama apie istoriją. Tačiau istorija, jeigu jos negalima atgaivinti tuo, kas mums turi asmeniškų atspalvių, visada bus mažiau ar daugiau abstrakti, ją užvaldys anoniminių jėgų susidūrimai ir schemas. Galimas daiktas, kad kiekvienas sunaikintas šeimos archyvas, kiekviena sudeginta cecho knyga, kiekvienas tolesnis žingsnis užmaršties keliu, realybės kaina sustiprina klasifikacijas ir idėjas. Iš ištisu šimtmečių lieka tikrai kažkoks populiarus ekstraktas. Niekas iš mūsų šiandien nėra apsaugotas nuo tos ligos.

Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, 1959 m.¹

Nors mus skiria daugiau nei 50 metų nuo Czesławo Miłoszo teksto publikavimo, atrodo, jog apibūdinama dabartis: norisi ne tezinio šurmulio, o įvairialypio kiek nepatogaus atminties ir istorijos pasakojimo, šiek tiek asmeniško, prisodrinto mažomis istorijomis. Refleksyvosios atminties, konstruktyvaus dialogo su mirusiaisiais, kaip *naujaistoriškai* pasakytų Stephenas Greenblattas, kurio inicijuota tyrimų kryptis tapo šio darbo impulsu imtis rekonstruoti aušrininko Andriaus Vištelio, (1837–1912), pasirašinęjusio slapyvardžiu J. A. W. Lietuwis, jo įsivaizduoto lietuvių kultūros projekto linijas. Naujojo istorizmo perspektyvoje, kuri siekia dėmesį sutelkti į mikroistoriją, atsiranda galimybė žaismingai tirti šio konkretaus ir keisto asmens kūrybą, nors ir iš didelio, bet fragmentiško archyvo atkurti Vištelio kultūros projekto koherentiškumą (nebūtinai visiškai nuoseklų), – taip suvokiamas darbo objektas. Siekis rekonstruoti šį kultūros projektą, neatsiejamą nuo *Auszros* diskurso, leidžia dar kitaip papasakoti apie lietuvių modernaus nacionalizmo formavimosi procesą. Šį projektą siekiama rekonstruoti, kontekstualizuojant XIX a. II pusės sociokultūrinėje aplinkoje – taip suvokiamas darbo tikslas.

Auszros diskursas suvokiamas kaip bendras XIX a. II pusės – XX a. pradžios lietuvių tautinio atgimimo kultūros laukas, kuriame veikė aušrininkai, t. y. laikraščio bendradarbiai ir skaitytojai. Jis pasižymi demokratinėmis vertybėmis grįstu kūrybingu veikimu perkuriant senąsias simbolines reikšmes taip kuriant naujas. *Auszros* diskurso samprata nėra sietina su griežta chronologija, juolab su laikraščio leidimo metais (1883–1886), nes laikraščio poveikis to meto lietuvių kultūrai yra fundamentalus². Kaip yra apibendrinęs cituoto Miłoszo

¹ Czesław Miłosz, *Gimtoji Europa*, vertė Juozas Tumelis, Vilnius: Apostrofa, 2011, p. 30

² Joepas Leersenas yra atkreipęs dėmesį ir į akademinio lauko sąvokų ribotumą kultūros tyrimuose teigdamas, jog politinių datų vartojimas apibrėžti reiškiniams nors patogus, bet „iškraipo“ kultūrinį suvokimą (panašiai teigia ir Paulius Subačius „Lietuvių tapybės kalvėje“), todėl remdamasi šiuo argumentu, siūlau *Auszros* diskursą suvokti kaip XIX amžiaus pabaigos lietuvių tautinių idėjų ir simbolių struktūrų

bičiulis Tomas Venclova, nors laikraštis buvo leistas tik trejus metus, prie jo prisidėjo, atrodytų, ne itin įspūdinga 300 žmonių draugija (įskaitant nuolatinius prenumeratorius!), visgi *Auszra* sukėlė kultūrinę griūtį, išsprogdinusią lietuvių kultūrinį lauką ir nukreipusią į naują moderniosios kultūros kūrimo orbitą³.

XIX a. II pusės lietuvių kultūra buvo improvizacinio pobūdžio⁴, drauge jai buvo būdingi kultūros akumuliaciniai procesai⁵, tad privačioje ir viešojoje erdvėje buvo kuriami, fantazuojami įvairūs tautinės kultūros projektai. Kultūros projektas šiame darbe suprantamas ne kaip išbaigta programa, o tam tikra į ateitį projektuojama tautinės bendrijos kultūrinės saviraiškos ir savikūros vizija, apimanti kultūrinio nacionalizmo ideologijai būdingus tautinės kultūros elementus: kalbą, istoriją, mitologiją, socialinę sanklodą, literatūrą, religiją. Kultūros projektas galimas rekonstruoti iš skirtingų tekstų bei veiklos, jį suprantamas kaip implikuota motyvacinė sistema, lemianti asmens vertybinius pasirinkimus bei saviraišką. Ryškiausi iš tautinės kultūros projektų minėtu laikotarpiu – Jono Basanavičiaus, Jono Šliūpo, Mečislovo Davainio-Silvestraičio, Aleksandro Dambrausko-Jakšto, Jono Mačiulio-Maironio, Juozo Tumo-Vaižganto, Vinco Kudirkos. Jie buvo gana įvairūs ir neretai nenuoseklūs, nesuderantys, tarpusavyje konfliktuojantys. Kultūros projektui yra būdingas utopiškumo elementas, kuris yra neatsiejamas nuo kultūrinio idealo, būdingo kultūrinio nacionalizmo reiškiniams. Vištelio kultūros projektas atskleidžia kultūrinės naujovės paieškų procesą, savitą kultūrinių pasirinkimų ir apsisprendimų logiką aptariamam laikotarpiu, kai nebūta oficialaus institucinio lietuvių kultūros matmens. Darbe siekiama atskleisti Vištelio kultūros projekto specifiką, jo tam tikrą koherentiškumą bei pažiūrų sistemą, klausiant: kokie vaizdiniai pasirodo? Kokios patirtys su jais susijusios? Kaip tekstiniais ryšiais per vaizdinius telkiama įsivaizduojama bendruomenė ir brėžiamos kultūros projekto reikšmės?

A. Vištelio lietuvių kultūros projekto analizė *Auszros* diskurso kontekste kreipia į nacionalizmo tyrimų problematiką. Nacionalizmo terminas dėl savo talpumo vartojamas diskursyviai (dėl to dažnai yra kritikuojamas): sąvoka apima ir ideologiją, naratyvus bei vaizdinius ir *Auszros* diskursui analizuoti yra paranki. Vištelio lietuvių kultūros projekto interpretacijai esminė kultūrinio nacionalizmo sąvoka, kurios centre – simbolinės prasmių struktūros, jungiančios bendruomenes. Šiuo atveju bus aptariamos konkretaus kultūros

konsteliaciją, diskurso chronologines ribas išplėsti, apibrėžiant ne tik trimis leidybiniais metais, o iki pat XX a. pradžios. Terminas nėra idealus, tačiau jis patogus nacionalinio-agitacinio laikotarpiui, susijusiam su aušrininkais, apibūdinti. Ir laikraščio *Varpas* leidimo projekte pirma svarstyta laikraštį toliau vadinti *Auszra*, tačiau dėl to, jog *Auszra* poliarizavo bendruomenę, nuspręsta pasirinkti kitą pavadinimą.

³ Tomas Venclova, „Aušros perspektyva“, *Petrūkis tikrovėje*, p. 36.

⁴ Vytautas Kavolis, Devynioliktojo amžiaus kultūrinės pertvarkos: simbolinė struktūra, *Žmogus istorijoje*, p. 424.

⁵ Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė*, Vilnius: Aidai, 1999, Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*.

projekto simbolinės struktūros, kurios suprantamos ir kaip gana sąlyginės (dažnai nenuoseklios), individualios lietuvių kultūros projekcijos. XIX a. nacionalizmo formavimosi pagrindas yra ne tik politiniai ir socialiniai veiksmai, bet ir kultūra, – tai pabrėžia vienas svarbiausių nacionalizmo tyrėjų Ernestas Gellneris: „modernus žmogus yra lojalus ne monarchui, teritorijai ar tikėjimui – nesvarbu, ką jis pats beteigtų, o kultūrai“⁶. Kitas nacionalizmo tyrėjas Joepas Leersenas siūlo nacionalizmą visų pirma vertinti kaip kultūros reiškinių, kuriame literatūra XIX amžiuje atlieka pagrindinį telkiamąjį ir tapatybės formavimo vaidmenį. Kultūrinis nacionalizmas šiame darbe suvokiamas taip pat diskursyviai, nes jis apimamą itin plačią, tarpdisciplininę komparatyvistinę kultūros tyrimų plotmę. Darbe remiamasi struktūralistine Benedicto Andersono idėja, jog nacionalizmas suvokiamas kaip tam tikra kultūros vaizdinių, simbolių visuma, kadangi reikšmės sąveikaudamos konstruoja realybę. Andersonas konceptualiai išryškino medijų ir modernių nacionalizmą formavimosi sąveikos reikšmę: tik atsiradus masinei spaudai bendruomenės gali save įsivaizduoti kaip vientisą egalitarinę bendruomenę. *Ausra* galima laikyti pirmąja lietuviška masinės komunikacijos medija (skirta Mažajai ir Didžiąjai Lietuvai – Prūsijos karalystės ir Rusijos imperijos lietuvių gyvenamoms teritorijoms), kuri telkė ir saistė naujai suprantamą bendruomenę – lietuvių „įsivaizduojamą bendruomenę“⁷, dar miglotą ir itin neapibrėžtą. Akiratyje išlaikoma ir nacionalizmo tyrėjų modernistų bei premodernistų diskusija apie tautinių bendrijų ištakas, visgi laikant, jog modernusis nacionalizmas yra vėlyvas reiškinys.

Darbe laikomasi naujojo istorizmo teorinės nuostatos, jog istorija yra tekstas, todėl tiriamas visas žinomas Vištelio tekstų korpusas, tačiau pagrindinis dėmesys skiriamas poezijai ne tik dėl specifinės žanro prigimties, kuri kompleksiskai perteikia žmogaus patirtį ir kultūrinius vaizdinius, bet ir dėl žanro svarbos nacionalizmo epochos literatūrai, t. y. dėl Johanno Gottfriedo Herderio, teigusio, jog poezijoje tautos dvasia reiškiasi laisviausiai, įtakos XIX a. literatūrai⁸. Darbe pasitelkiamas platus Vištelio tekstų korpusas: spausdinti tekstai (poezija, publicistika, laišakai) ir rankraščiai. Rankraščiai saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (Vištelio laišakai Jurgiui Mikšui, dainų rinkinys su Vištelio užrašytomis ir / ar sukurtomis sukilėlių dainomis, lietuvių kalbos gramatika), Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyriuje (poemos, eilėraščiai, kalbotyros darbai, vertimai, tarp jų – Tado Kosciuškos laiško; istoriografinė

⁶ Percituojuant Ernerstą Gellnerį, *Nations and Nationalism*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983, p. 33, 35: „Modern man is not loyal to a monarch or a land or faith, whatever he may say, but to a culture”, in Francis Fukuyama, *Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*, London: Profile Books, 2019.

⁷ Benedict Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 49-52.

⁸ Viktorija Šeina, *ibid.*, p. 12.

medžiaga, laiškai, užrašai). Rankraščių taip yra Krokuvos Jogailos universitete (laiškai Kraševskiui) ir Wojciecho Kętrzyńcio mokslinių tyrimų centre Olšyne (poema lenkų kalba *Jeriamiada* bei Liudviko Rėzos dainų vertimai⁹), tačiau tuo tarpu, kaip sunkiau prieinami, į šį tyrimą neįtraukti. Cituojant Vištelio grožinę kūrybą, rankraštinį tekstą pavadinimai nurodomi originalia rašyba, o spausdintų – pagal istoriografijoje įprastus rašybos sudabartinimo principus. Svarbiausios rankraštinės poemos yra *Kastītis ir Juraite* bei *O Marios*, jos darbe analizuojamos ir keliama prielaida, kad poemos laikytinos originalia Vištelio kūryba. Aušrininkas per savo gyvenimą publikavo tik mažą dalį savo darbų: *Auzroje* – eilėraščius, išėivijos spaudoje apie tuziną straipsnių¹⁰ bei vienintelį išspausdintą *opus magnum*, t. y. vertimą – J. I. Kraszewskio trilogijos *Anafielas* dalį *Witoloranda*, kuri baigta versti 1879 m., išleista Poznanėje 1881 ir 1882 m. dvitomiu. Liberalios krypties Šliūpo redaguojamame *Lietuviszkajame Balse* Niujorke 1885 m. Vištelis (tuo metu dar gyvenęs Prūsijos Lietuvoje) spausdino „Gromatas iš Prusų Lietuvos“ (per du numerius) ir straipsnį „Žindavysta“ (1886), aktyviai bendradarbiauja *Vienybėje lietuvininkų*¹¹. Šiame darbe nesiekama detalai aptarti visų Vištelio tekstų, tačiau jie išlaikomi akiratyje, susitelkiant ties tais, kurie kompleksiškai reprezentuoja Vištelio pasaulėvaizdį ir jo puoselėtą lietuvių kultūros viziją.

Darbe vartojamos naujojo istorizmo sąvokos, visų pirma kultūros poetika, susiejama su kultūrinio nacionalizmo samprata, siekiant rekonstruoti simbolius ir vaizdinius Vištelio lietuvių kultūros projekte. Aktuali derybų sąvoka: terminas vartojamas, kalbant apie skirtingų reikšmių, vertybinių, ideologinių orientacijų sandūras „improvizaciniame“ moderniosios lietuvių kultūros formavimosi procese. Tekstų poveikį nusakanti socialinė energija reiškiasi kaip simbolinių išraiškų galia telkti „įsivaizduojamas bendruomenes“. Taip pat neapsieinama be naujojo istorizmo aktualizuojamos įtarumo hermeneutikos, nes, kaip matysime, Vištelio bei kitų aušrininkų kultūros projektai ėjo derybų ir kultūrinių išstūmimų keliu, kurie iš dalies užvėrė, pavyzdžiui, intensyvesnes tarpkultūrinės sandūras, t. y. lenkakalbės literatūros apykaitą, susijusią su LDK ir ATR dvikalbės kultūros tradicija.

⁹ Mieczysław Jackiewicz, „Andrius Vištelio -Višteliausko knygos rankraštis“, iš lenkų kalbos vertė Rasa Lazauskaitė, *Literatūra ir menas*, 1996, kovo 2, nr. 9, p. 13.

¹⁰ „Aušroje“ spausdinti eilėraščiai „Lietuviszkoji Kalba“ (nr.1, 1883), „Regėjimas“ (nr.2, 1883), „Tiesos zerkolas“ (nr.5, 1883), „Szviesa“ (nr.6, 1883), pasakėčia „Szviesunas ir pelėda“ (nr.7, 1883) ir straipsniai: „Iš lietuviškosios literatūros“ (nr.1, 1883), „Sengadiniszkas musu gentės paminklas“ (Nr. 8-10, 1883), „Balsai apie lietuviszką gentę“ (1884, nr.7-8).

¹¹ Andrius Vištelis, Laiškai isz Argentinos, *Vienybėje lietuvininkų*, 1904, nr. 19, p. 222–223; [V I Š T E L I S, Andrius]. Visztaliaus laiškas, *Vienybėje lietuvininkų*, 1901, nr. 37, p. 443; Andrius Vištelis, Laiszkai isz Argentinos. *Vienybėje lietuvininkų*, 1904, nr. 17, p. 198; Andrius Vištelis, Apie apsireiszkima „Auszros“. *Vienybėje lietuvininkų*, 1903, nr. 23, p. 70; Andrius Vištelis, Apie barnis D-ro Basanavicziaus su Martynu Jankumi, *Vienybėje lietuvininkų*, 1903, rugsėjo 30 (nr. 39), p. 463.

Šis tyrimas laikytinas literatūros istorijos ir kultūros tyrimu¹², o Vištelio kūryba gali būti priskiriama to meto populiariajai tautinei kultūrai. Jie buvo populiarūs, rezonuojantys, pavyzdžiui, Basanavičius dėjo viltis, jog Vištelis taps gana svarbiu eiliuotoju¹³. Aušrininkas Juozas Adomaitis-Šernas, 1886 m. laiške iš Varšuvos aršiai kritikuoja *Auszros* „eiliuotojus“, bet išskiria ir vertingus tekstus: „[b]e užmetynėjimo formoj ira tyktaj poezijos *Lietuvio*¹⁴ [paryškinimai mano, I.K.], Miglovaros, Agles, Kalneno ir Vieversio – kitos geriau butu kad ant svieto ne butu pasirodžiusios“¹⁵. Šiam darbui itin aktualios Lyotardo mokslinio ir naratyvinio žinojimo skirtys, Vištelio, kaip romantizmo epochos augintiniui, naratyvinis, taip pat archainis, intuityvus, ezoterinis žinojimas tampa fundamentaliu kultūrinės tapatybės šaltiniu.

Vienas iš svarbių lietuvių literatūros istorijos darbų analizuojant *Auszros* diskursą yra lietuvių moderniosios tapatybės formavimosi temai skirta Pauliaus Subačiaus monografija, kurioje tyrinėjamas XIX a. lietuvių tapatybės raidos modelis rekonstruojant iš įvairios raštijos kylančias simbolines struktūras. Šis platus tyrimas pagrindžia kultūrinio nacionalizmo reikšmę lietuvių modernios tapatybės genezei. Subačius vienas pirmųjų lietuvių literatūros tyrimuose pasitelkia nacionalizmo sąvoką, jos svarbą apibendrinamas kaip: „Būdamas vienu iš svarbiausių Naujųjų laikų metanaratyvų, *pasakojimas apie tautą* [išskirta Subačiaus] yra pasakojimas apie tai, *ką ir kodėl* mes pasakojame“¹⁶. Taip pat, iš lietuvių mokslininkų nacionalizmo darbų išskirtini: straipsnių rinkinys *Epochas jungiantis nacionalizmas: Tautos dekonstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*¹⁷, taip straipsnių rinkinys – *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*¹⁸. Jame Vištelio, kaip smulkaus istorijos veikėjo projektas, be abejo, neminimas. Kaip naują literatūrologinę monografiją nacionalizmo darbų kontekste reikalinga išskirti Viktorijos Šeinos darbą *Savas svetimas dainius: Adamas Mickiewiczius lietuvių literatūros kanone*

¹² Pagal sąvoką „Kultūros studijos“ (*Cultural Studies*), Chris Baldick in *Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford University Press, 2015, p. 81-82.

¹³ Jonas Basanavičius, „Isz „Auszros“ gyvenimo“, *Vienybė lietuvininkų*, 1904, nr. 36, p. 427-428.

¹⁴ Andriaus Vištelio pseudonimas – Lietuwis. Juozas Adomaitis – Šernas, F1-4107 Adomaitis Juozas – Šernas, trisdešimt du laišakai J. Šliūpui, 1886-1910 m., LLTI rankraštynas, p. 5.

¹⁵ Juozas Adomaitis – Šernas, trisdešimt du laišakai Jonui Šliūpui, 1886-1910 m., LLTI rankraštynas, F1-4107, p. 5.

¹⁶ Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 14.

¹⁷ *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos dekonstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, sudarė Česlovas Lautinavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013. Knygoje XIX a. neaktualizuotas, tačiau darbas aktualus dėl nacionalizmo tyrimų metodologijos aptarimo ir jos taikymo Lietuvos istorijos kontekste nustatant vaizdinius ir mitus, formavusius lietuvių naciją įvairiais laikotarpiais.

¹⁸ *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, sudarė Darius Staliūnas, Vilnius: Baltijos kopija, 2015. Autoriai rekonstruoja skirtingus Lietuvos projektus ir jos geografinius bei kultūrinius vaizdinius, kurie išskyla lietuvių, lenkų, baltarusių, prūsų kultūriniuose ir politiniuose diskursuose XIX a.. Šis straipsnių rinkinys yra svarbus XIX a. Lietuvos istorijos tyrimas, atskleidžiantis Lietuvos projektų improvizacinį ir heterogenišką pobūdį, jų neišpildžiusias perspektyvas, daug dėmesio skiriama kultūriniam kontekstui, jį derinant su politinių įvykių perspektyva.

(1883-1940)¹⁹. Grįžtant prie tyrimų tiesiogiai susijusių su *Auszra*: išskirtini šiuolaikiniai lituanistų istorikų darbai (Darius Staliūno²⁰, Olgos Mastianicos²¹, Redos Griškaitės²²), kuriuose atskleidžiama tautinio atgimimo naratyvo daugiabalsiškumo tendencija. Svarbus įvykis *Auszros* tyrimuose yra istoriko Eligijaus Railos 2020 m. išleista nuodugni Basanavičiaus biografija *Lietuvystės Mozė*²³. Istorikai aktualizuoja *Auszros* diskursą, jį problemindami ir atverdami laikotarpio heterogeniškumą, o štai literatūros istorijos tyrimuose trūksta įvairiapusiškesnio *Auszros* literatūrinio į(si)vertinimo, kaip ir apskritai naujų literatūros istorijos tyrimų, susijusių su *Auszros* diskursu, kadangi, kaip matome, *Auszra* ir viešojoje erdvėje vis aptariama. Anksčiau minėti darbai svarbūs platesnio konteksto suvokimui, Vištelis juose fragmentiškai paminimas, o pažymėtini straipsniai, skirti Višteliiui yra šie: tarpukariu apie Vištelį kol kas svarbiausią ir nuodugniausią tekstą parengė Juozas Tumas Vaižgantas²⁴. Sovietmečiu gana platų literatūrologinį straipsnį parašė Vincas Kuzmickas²⁵, dabartiniu laikotarpiu bibliografiniu požiūriu svarbūs du Tomo Petreikio straipsniai skirti Vištelio panoraminei XXI amžiuje pasipildžiusio archyvinio palikimo apžvalgai²⁶. Taip pat atskirai išskirtini klasikiniai tapę Viktorijos Daujotytės literatūros istorijos tyrimai iš estetinės perspektyvos aptariant aušrininkų ir Vištelio tekstus²⁷. Daugumoje darbų Vištelis aptiriamas kaip etnolingvistiniu požiūriu grįstoje lietuvių literatūros istorijoje pažymėtina figūra, visuomet gretinamas su kitais *Auszros* poetais ir jo tekstai, dažniausiai tik poetiniai, vertinami kaip kolektyvinės kūrybos korpuso – „*Auszros* poezijos“ – dalis. Tačiau po 2008 m., kai Vištelio tekstynas pasipildė naujais grožiniais ir publicistiniais dokumentais, išsamesnė literatūrologinė analizė nebuvo atlikta.

¹⁹ Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius: Adamas Mickiewiczzius lietuvių literatūros kanone (1883-1940)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021. Monografijoje pasitelkus nacionalizmo tyrimo perspektyvą analizuojami lietuvių tautinio kanono kontekste transformuojami vaizdiniai, susiję su Adomo Mickevičiaus figūra.

²⁰ Darius Staliūnas, „Lietuvos idėja Aušroje“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 271-292.

²¹ Olga Mastianica-Stankevič, Bajorija lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga - XX a. pradžia), Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016; Mečislovas Davainis-Silvestraitis *Dienoraštis 1904 – 1912 / Parengė Olga Mastianica-Stankevič, Jurgita Venckienė* – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2020

²² Reda Griškaitė, „Auszra ir Teodoras Narbutas“, *Archivum Lithuanicum*, 2013, t. 15, p. 191–270.

²³ Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė: Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, Vilnius: Naujasis židinys Aidai, 2020.

²⁴ Juozas Tumas-Vaižgantas, „Jonas-Andrius Vištelis-Lietuvis“, *Lietuvių literatūros paskaitos*.

Draudžiamasis laikas: Aušrininkų grupė 1-2, Kaunas, 1924, p. 3-52.

²⁵ Vincas Kuzmickas, „Aušros poeto likimas (apie A. Vištelio-Višteliausko gyvenimą ir kūrybą)“, *Senosios lietuvių literatūros baruose*, sudarė J. Zinkus, Vilnius: Vilniaus V. Kapsuko universitetas, 1971, p.119 – 177.

²⁶ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio palikimo kelias į Lietuvą“, *Knygotyra*, nr.65, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2016, p. 66-93, <http://www.zurnalai.vu.lt/knygotyra/article/view/8453> (žiūrėta 2023-05-23) ir Tomas Petreikis, Aušrininko Andriaus Vištelio archyvo likučiai, *Knygotyra*, nr. 67, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2016, 64-89 p.

<https://www.zurnalai.vu.lt/knygotyra/article/view/8453/6323> (žiūrėta 2023-05-23).

²⁷ Viktorija Daujotytė, „„Aušra“ lietuvių lyrikos kelyje“, *Tautos žodžio lemtys*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 175-193.

Ankstesni literatūrologiniai straipsniai daugiau dėmesio skyrė patriotinių jausmų raiškos aptarimui, nei platesnei autoriaus kūrybos sociokultūrinei analizei, ką ir bus siekiama atlikti šiuo darbu. Taip pat siekiama Vištelį jį ištraukti iš minėto „*Auszros poezijos*“ korpuso ir apimti platesnę Vištelio palikimo dalį, į literatūrologijos apyvartą įtraukti daugiau jo tekstų. Mano darbe atliekamas atvejo tyrimas, siekiant pažvelgti į minėtų autorių aptartus plataus masto reiškinius ir procesus iš mikroperspektyvos.

Išskirtinė Andriaus Vištelio biografija tampa jo utopinio lietuvių kultūros projekto dalimi. Vištelis – Zapyškio bažnyčios relikvijų vagis, 1863–1864 m. sukilimo dalyvis, politinis pabėgėlis Paryžiuje, Italijos Nepriklausomybės kovų dalyvis, apsimetėlis bajoras, kurį siejo gana glaudūs ryšiai su Juozapu Ignacijumi Kraševskiu, sukilėliais, kuris bičiuliavosi su Prūsijos lietuviais, bendradarbiavo *Auszroje*, o paskutinius dvidešimt trejus savo gyvenimo metus praleido psichiatrijos ligoninėje Buenos Airėse. Šie Vištelio patirties momentai nuolat iškils ir jo lietuvių kultūros projekto kontūruose.

Pirmajame skyriuje pateikiama Vištelio kūrybos recepcijos ir tyrimų apžvalga, aiškinantis Vištelio vertinimo tendencijas ir galimą šio tyrimo lokalizavimą tarp jų. Vėliau pereinama prie naujojo istorizmo, kultūrinio nacionalizmo tyrimų perspektyvos pritaikomumo rekonstruojant Vištelio projektą.

Tiriamoji dalis apima Vištelio lietuvių kultūros projekto rekonstrukciją, aptariant skirtingus jo šaltinius, resursus ir raiškos būdus: nuo žmonių ryšių lemiančių istorijos atsitiktinumą ir asmeniškumą, iki taško, turėjusio tapti Vištelio galutiniu tikslu: tautinio epo kūrimo, kuriame iškyla Vištelio lietuvių kultūros projektas ryškiausiai jo nubrėžtu pavidalu.

Antrajame skyriuje aptariama XIX a. kultūros laukui svarbi Vištelio tinklaveika per epistolinį ir kūrybinį bendravimą su Didžiosios Lietuvos, o ypač Prūsijos karalystės lietuviais bei lenkais, tarp jų – ir buvusiais sukilėliais. Ne itin daug dėmesio ankstesnėje historiografijoje skirta dėmesio klausimui, kokią reikšmę aušrininkams ir *Auszros* diskursui turėjo to meto kultūroje svarbius išpaudus palikusio 1863–1864 m. sukilimo atmintis. Lietuvių kultūrai 1794, 1830–1831, 1863–1864 metų sukilimai ypatingai reikšmingi, jie formavo XIX a. kultūrinę erdvę, jų patirtis ir yra neatsiejama bendruomenės tapatumo dalis (tiek tapatinantis, tiek nesitapatinant su sukilėliais). Lyginant su Latvija ir Estija, Lietuvoje sukilimų skaičius buvo ženkliai didesnis²⁸, Lietuvoje jie vyko kaskart subrendus naujai kartai. 1863–1864 m. sukilėliui Višteliiui, suprantama, sukilimų idealai svarbūs, kaip ir sukilimų tradicijos tąsa.

²⁸ Andrehs Plakans, Five decades of transformations, 1855–1905, *A Concise History of the Baltic States* (Cambridge Concise Histories), Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511975370, 2011, p. 234-236

Trečiajame skyriuje aptariami iš Vištelio asmeninės bibliotekos ryškėjantys kultūros projekto resursai. Aptariama specifinė istorijos mokslo samprata, kurią galima apibendrinti kaip kalbos archeologijos reiškinių. Taip pat aktualizuojama Vištelio kultūros projektui reikšminga socialistinės katalikiškosios utopijos įtaka. Per liaudies dainų rinkimo ir jų užrašymo praktiką aptariama poetinės rekonstrukcijos idėja. Skyriuje atkreipiamas dėmesys į perėjimo iš lenkų į lietuvių kalbą keblumus, iš to kylantį Vištelio kalbos sudėtingą, knyginių stilių.

Paskutinis, ketvirtasis skyrius skirtas svarbiausiam Vištelio kultūros projekto tikslui: tautos, kuri suvokta dar itin miglotai, epo paieškoms. Šiame skyriuje iškyla LDK (ATR) politinės tradicijos paveiktas egalitarinės visuomenės vaizdinys, tautinės pagoniškosios religijos vizija. Aptiriamas inteligentijos ir moterų vaidmuo Vištelio lietuvių kultūros projekte, nes šios pasirodo tautos epo siužetuose itin ryškiai. Aktualizuojamos kultūrinės įtampos ir derybos besisteigiant naujai įsivaizduojamai Lietuvos kultūrai. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados ir minėti priedai.

Iš anksto atsiprašau už didelę darbo apimtį dėl kurios kalta tik darbo autorė. Apimtį iš dalies padiktavo kontekstualizavimo iššūkiai, siekiant akiratyje išlaikyti Miłoszo epigrafe minėtas asmenišką istorijas, įtraukti archyvinę medžiagą ir nušviesti mažojo autoriaus, atsidūrusio dviejų kultūrų kryžkelėje, situaciją.

1.1. Literatūros istorijos akiračiai: Andriaus Vištelio recepcijos ir tyrimų kryptys (1883–2018)

Andriaus Vištelio vardas akademiniam diskurse nėra naujas, todėl aktualu apžvelgti Vištelio tyrinėjimų ir sklaidos visuomenėje genezę besikeičiančių vertinimų perspektyvoje²⁹, kuriems darė nemažą įtaką skirtingos rašančiųjų ideologijos.

Tarp kai kurių aušrininkų, t. y. kairiojo, progresyviojo, sparno veikėjų, Vištelis itin vertintas. Jonas Šliūpas lietuvių literatūros istorijos apybraižoje *Lietuviszkieje rasztai ir rasztininkai* (1890), kurioje pateikia Prūsijos Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos lietuvių kalba rašiusių rašytojų ir jų tekstų apžvalgą, Vištelį pristatė kaip vieną iš lietuvių literatūros rašytojų-kalbininkų, vadinasi, kaip ypač nusipelnusį lietuvių kalbos puoselėjimui ir savu metu paskatinusį ne vieno asmens lietuvišką nusiteikimą. Šliūpas paliudija, jog Vištelis yra sakęs apie save „aš esu respublikoniškos dvasios, bet pas mus respublika negalėtų dar būti, tamsu yra permier“³⁰, tačiau, Šliūpo požiūriu, Vištelis neturėjęs noro ir drąsos imtis plunksnos politiniams raštams³¹, kad išsklaidytų politinį, socialinį tamsumą, o pasiliko prie kur kas mažiau reikšmingų (Šliūpo požiūriu) filologinių dalykų. Nors negatyviai, bet Vištelis jau pirmajame platesniame pristatyme siejamas su kultūriniu nacionalizmu. Šliūpui jis yra potencialiai politinis rašytojas, politiškai angažuotas Šliūpo ideologiniuose rėmuose: cituojamuose tekstuose išreikštos Šliūpui būdingos antiunijinės pažiūros į Lietuvos ir Lenkijos politinę ir kultūrinę istoriją, priešiškas santykis su lenkų moderniuoju nacionalizmu, Katalikų Bažnyčia, tačiau Vištelis Šliūpui šiuo požiūriu „neišsipildęs“, likęs kultūrinio nacionalizmo ribose. Šliūpo tekste iš esmės cituojami Vištelio laiško fragmentai iš Buenos Airių (rašyti iki patekimo į psichiatrijos ligoninę), visgi jais adekvačiai neperteikiamas Vištelio idėjinis visetas. Šliūpas taipogi paliudija, kad lankydamas Vištelį Erelnyčioje matė sąsiuvinį su „revoliucinių“, greičiausiai sukilimo, dainų tekstais („Berods aš pats, budamas Erelnyčioje 1883 m. mačiau jo revoliucijoniškų dainų“)³², šias autorius siūlėsi paimti iš Vištelio ir pasirūpinti jų išspausdinimu, bet Vištelis „nesidrašino“, dėl to Šliūpas gailėjosi, jog rankraščiai greičiausiai pražuvo („tulos iš jų būtų galėjusios sudrebinti žmonių širdis“). Šis rankraštis galbūt yra Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB), jei Šliūpas klaidingai įsidėmėjo³³, jog jame yra ir lenkų kalba užrašytų dainų (nes VUB

²⁹ Rašydama bakalauro darbą buvau sudėliojusi gana išsamią publikacijų apie Vištelį apžvalgą, žr. „Andriaus Jono Vištelio rankraštinių palikimas, bakalauro darbas“, Vilniaus universitetas, 2017.

³⁰ [Jonas Šliūpas] raszliszka perzvalga parengta Lietuvos mylėtojo, „Lietuviszkieje rasztai ir rasztininkai“, Tilžė: Kaszta Baltimorės M. D. L. M. Draugystė, 1890, p. 167-168.

³¹ *Ibid.*

³² Jonas Šliūpas, *ibid.*, p. 167.

³³ *Ibid.*

rinkinyje yra tik dainos lietuvių kalba). Taip pat Višteliai, kaip vienam pagrindinių aušrininkų, Šliūpas itin daug dėmesio skyrė knygoje, sudarytoje *Auszros* 53 metų sukakties proga (o galbūt tiesiog pavėluota 50 metų sukakties progai paruošti), *Šis tas apie „Aušrą“*³⁴ (1936, Kaunas). Kiti amžininkai atsiliepia apie jį JAV išeivių spaudoje³⁵.

Gerai žinoma Jurgio Mikšo anotacija Vištelio veršiai *Witoloraudai Auszroje* 1883 metais³⁶, kuri prisidėjo prie *Auszros* bendruomenės poliarizacijos, žymi simbolinį sociokultūrinį lūžį, – *Auszros* diskurse atsiskleidusią literatūros galią bendruomenei, šiuo atveju – skaldančią. Pati anotacija nebuvo įspūdinga, tuometinei skaitytojų bendruomenei ji turėjo žymėti kultūrinės įtampas: sekuliariosios ir religinės kultūrų derybas, atsiradus sekuliariai alternatyvai katalikų bažnyčiai kaip prieš tai esminei telkiančiai institucijai. *Witoloraudos* anotacija tampa greičiau atsitiktiniu, nors svarbiu lūžio žymekliu jau pirmajame laikraščio numeryje ir žymi Vištelio žinomumo pradžią. Vištelio tekstus palankiai vertino ir kiti aušrininkai (Juozas Adomaitis–Šernas, Martynas Jankus, J. Mikšas), o anotacijoje *Auszroje* jam priskirtas nusipelnusio literato ir vertėjo vardas. Kai kurie bendraamžiai XX a. pradžioje jau kukliau vertino autorių, Vištelį skyrė, kaip Šliūpas, prie rašytojų–kalbininkų, t. y. ne poetų, tad tai kartu žymi, jog rašytojo pasitraukimas iš aktyvaus literatūros gyvenimo susilpnino ir jo simbolinį kapitalą, bei, matyt, lėmė „poeto“ pozicijos praradimą *Auszros* literatūros lauke, kurią jau pirmajame numeryje užėmė su *Auszros* kultūrinę programą sugėrusia „Lietuviszka kalba“³⁷. Pažymėtina, kad nors aušrininkų tekstams būdingas grafomaniškumas, jų autorių aktyvumas ir matomumas dažnu atveju reiškė jų simbolinio kapitalo augimą, žinomumą, ne visada susijusį tik su tekstų kokybe, ką atskleidžia tolimesni Vištelio recepcijos fragmentai.

1912 m. JAV lietuvių išeivijos laikraštyje *Tėvynė* kitas nuoseklus kairiųjų pažiūrų inteligentas, Vištelio bičiulis Karolis Račkauskas–Vairas (1882-1970), kuris tuo metu buvo to laikraščio redaktorius, aprašo aušrininko padėtį jam atsidūrus Buenos Airių psichiatrinėje ligoninėje³⁸. Išlikusioje straipsnio antroje dalyje³⁹ cituojami spaudoje paskelbti Vištelio tekstai, ir įdomu, jog daugiausiai dėmesio skiriama J. Šliūpo apybraižoje *Lietuviszkieje rasztai ir rasztininkai* paminėtam „revoliucinių“ dainų rinkiniui. Tai straipsnis-nekrologas, tad jame išryškėja, jog išeiviams Vištelis imponavo kaip besąlygiško, mesianistinio patrioto pavyzdys, susijęs su to meto inteligentų bendruomenei gerai žinomo tautų pavasario ir

³⁴ Jonas Šliūpas, *Šis tas apie Aušrą*, Kaunas: Valerijono Atkočiūno spaustuvė, 1936.

³⁵ Jonas Basanavičius, *Apie Viszteliauską, Vienybė lietuvininkų*, 1892, kovo 9 d. (nr. 10), p. 118-119.

³⁶ Jurgis Mikšas, *Musu knigos. Witolorauda, Auszra*, 1883, nr. 1, p. 18-20.

³⁷ Andrius Vištelis, *Lietuviszka kalba, Auszra*, 1883, nr. 1.

³⁸ Karolis Račkauskas-Vairas, „A. J. Višteliauskas (Užbaiga.)“. *Tėvynė*, 1912, spalio 25 (nr. 43), New York, p. 1.

³⁹ Kol kas Lietuvos atminties institucijose pirmosios straipsnio dalies nepavyko atrasti, jos nemini ir T. Petreikis savo straipsnyje.

Lietuvos bei Lenkijos sukilimų idealais. Drauge jis vertinamas kaip nueinančios, senosios kartos inteligentas. Apie jį kaip poetą straipsnyje nekalbama, čia jis figūruoja kaip aušrininkas, kalbininkas, įtaigus publicistas, padaręs įtaką savo raštais išeivijos spaudoje (*Lietuviszkajame Balse, Vienybėje lietuvininkų*).

Tarpukario laikotarpiu apie A. Vištelį rašo Juozas Tumas-Vaižgantas, 1924 m. pradėdamas paskaitų ciklą apie draudžiamosios spaudos meto literatūrą (toliau pristatomi aušrininkai Mečislovas Davainis–Silverstraitis, Tomas Žičkus, Juozas Miliauskas–Miglovara). Manau, jog būtent ši publikacija tampa svarbiausia A. Vištelio įrašymui į lietuvių literatūros istoriją. Vaižganto tekstas – pirmoji ir svarbiausioji Andriaus Vištelio biografija. Pradėdamas paskaitas apie *Auszros* poeziją, Vištelį dėl eilėraščio „Regėjimas“ įvertina kaip turintį vietą „Lietuvių Parnase“⁴⁰. Tekstas rašytas dar gyvybingos komunikacinės atminties laikotarpiu (paskaitos medžiaga paremta ir liudijimu)⁴¹ ir palieka Vištelio, kaip romantiko pagonio, keistuolio, kalbininko, prasto vertėjo vardą likusiam šimtmečiui. Kaip matysime, šie vaizdiniai cirkuliuos tolimesnėje istoriografijoje, įgydami įvairesnių ideologinių atspalvių. Vaižgantas katalikišku požiūriu skeptiškai vertino Vištelio pagonybės praktikas, tad autorių pristatė kaip stokojantį moralinio kompasą, tačiau šį trūkumą esą atsvėrė dvasingas ir nuoširdus A. Vištelio patriotizmas, kuris, tikėtina, žavėjo Vaižgantą. Šiame epizode galime matyti kultūrinės derybas tarp vertinimo asmens, kuris yra ir uolus patriotas, ir „eretikas“, Vaižganto požiūriu; kaip matome, patriotinis dėmuo yra svarbesnis nei moralinis imperatyvas. Atkreiptinas dėmesys, jog Šliūpas ir Vaižgantas savų politinių ir kultūrinių programų tikslams itin hiperbolizuodami akcentuoja Vištelio antilenkiškas nuostatas, kurios neatitinka realios Vištelio kultūrinės pozicijos (apie tai daugiau 2-ajame skyrelyje). Vaižgantas išskyrė šiuos Vištelio eilėraščius: „Tiesos zerkolas“, „Šviesūnas ir pelėda“, „Lietuviškoji kalba“, „Regėjimas“, „Šviesa“; jis padėjo pagrindą Vištelio kaip mažai rašiusio, bet aukštai vertinamo *Auszros* poeto-kūrėjo⁴² vertinimui, nors konstatuoja, kad jis „eiliuotojas ne geriausias“⁴³.

Vėliau, 1929 m. Antanas Kėblaitis žurnale „Židinys“⁴⁴ pildė A. Vištelio biografijos duomenis, taisė Vaižganto pateiktos biografijos faktines klaidas, radęs Vištelio gimimo metriką; apsilankęs Vištelio gimtajame Zapyškyje, surinko liudijimus iš jį dar pažinojusių asmenų, giminaičių. Šis tekstas labai svarbus A. Vištelio biografijos papildymui. Taip pat

⁴⁰ Juozas Tumas – Vaižgantas, „Jonas-Andrius Vištelis – Lietuvis“, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas: Aušrininkų grupė I-2*, Kaunas, 1924, p. 50.

⁴¹ Pagal Assmannų koncepciją, plačiau: J. Assmann, Communicative and Cultural memory, in: *A Companion to Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2008, p. 109–118. Dėl liudijimo žr. J. Tumas – Vaižgantas, *ibid*, p. 3.

⁴² Juozas Tumas – Vaižgantas, *ibid*, p. 49.

⁴³ *Ibid*.

⁴⁴ Antanas Kėblaitis, „Andrius Vištaliauskas“, *Židinys*, 1929, liepa (nr. 7), p. 66–67.

pažymėtina, jog 1933 m., minint *Auszros* 50 metų sukaktį, išleidžiamas spaudos ženklas su Vištelio portretu, ir tai leidžia spręsti, jog Vištelio vardas nebuvo ištrintas iš nacionalinės literatūros plotmės ir tarpukariu.

„Kultūros ir aktualijų“ laikraštyje *Vairas* 1935 m. Vincas Maciūnas, aprašydamas lituanistinius radinius Krokuvos bibliotekose⁴⁵, šalia Dionizo Poškos tekstų aprašo su Višteliu susijusį literatūrinį palikimą, kuris taps labai svarbiu Vištelio tyrinėjimams – laiškų J. I. Kraševskiui bei 7 eilėraščių vertimus – tarp jų A. Mickevičiaus soneto „Akermano stepės“ vertimą „Klonis Akermano“ (paskelbtas mokslininko straipsnyje), „Witolorausos“ vertimo fragmentus. Matyt, šie tekstai buvo įtraukti į susirašinėjimo su Kraševskiu dokumentų korpusą, apskritai panašu, kad tai tiesiog J. I. Kraševskio archyvo dalis. Kraševskio laišakai Višteliiui galimai yra Varšuvoje, Adomo Mickevičiaus literatūros muziejaus archyve, apie tai vėliau užsimena ir Tomas Petreikis⁴⁶. V. Maciūnas konstatuoja, jog apie šiuos Vištelio vertimus J. Tumas nežinojo, neminėjo paskaitose ir nenurodė šaltinių sąrašė.

Vincas Mykolaitis-Putinas *Naujojoje lietuvių literatūroje* (1936)⁴⁷ Vištelį matė tarp kitų aušrininkų, išskirdamas, kad „turėjo romantiškiausią, vadinasi, turtingiausią įvairių nuotykių, skausmų ir nelaimių gyvenimą“⁴⁸. Literatūros istorikas laikėsi Vaižganto į istoriografiją įvesto negatyvaus vertinimo – Vištelio kaip nedoro, amoralaus keistuolio („Vištaliauskas, deja, buvo pikto ir keistuoliško būdo“⁴⁹), bet drauge jį laikė lietuvių lyrikos pradininku, „Regėjimą“ apibūdino kaip aukščiausią *Auszros* poezijos tašką (tiksliau, pirmus tris eilėraščio posmus), sonetą „Šviesa“ – kaip vieną geriausių *Auszros* eilėraščių. Ir Putinas Vištelį vertino moraliniu aspektu: „Tai šitoks keistas ir daugeliu atžvilgių toli gražu negirtinas žmogus stoja prieš mus pirmųjų „Aušros“ patriotų eilė“⁵⁰. Taigi ir Vaižgantas, ir Putinas, nors skirtingų kartų atstovai, mato Vištelį lietuvių literatūros istorijoje, net jei katalikiškojo ideologinio vertinimo neišvengta. Putinas, atrodo, nebuvo susipažinęs su Maciūno straipsniu, nes nei minėtų vertimų, nei susirašinėjimo su Kraševskiu nepažymi.

Sovietiniu laikotarpiu Andriumi Višteliu akademinė bendruomenė toliau domisi, jo kūryba įtraukiama į XIX a. antologijas, kuriose formuojamas nacionalinės literatūros kanonas, pildomi biografijos faktai. Broniaus Pranskus 1955 m. XIX amžiaus lietuvių poezijos chrestomatijoje, sekdamas J. Tumo-Vaižganto tradicija bei medžiaga, A. Vištelio

⁴⁵ Vincas Maciūnas, „Krokuvos bibliotekose pasirašus“, *Vairas*, 1935, birželis (nr. 6), p. 172–179.

⁴⁶ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio palikimo kelias į Lietuvą“, *ibid.*, p. 81.

⁴⁷ Vincas Mykolaitis-Putinas, „Andrius Vištaliauskas–Vištelis–Lietuvis“, iš *Naujoji lietuvių literatūra*, Raštai 11(I) t., sudarė D. Krištopaitienė, Vilnius: Literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p.169-177.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 169-170.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 177.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 171.

biografijos ir eilių apžvalga pradėjo XIX a. antrosios pusės lietuvių poezijos laikotarpi⁵¹. Į chrestomatiją įtraukiami jau publikuoti tekstai: „Regėjimo“ dalis, „Lietuviška kalba“, pasakėčia „Šviesūnas ir Pelėda“; *Witoloraudos* fragmentai, ypač artimi lietuvių liaudies dainoms. Pranskus Vištelį pristato ideologizuoto socialinio determinizmo interpretacinėje perspektyvoje, taip pat pabrėžia, kad Vištelio verstų tekstų lygis – žemas, ir kad Vištelio, kaip ir kitų *Auszros* romantikų, poezijoje dominuoja idealizuojama praeitis. 1958 m. Adolfas Sprindis Vilniaus universiteto ir tuometiniame Lietuvių kalbos ir literatūros institute „atranda“ Vištelio rankraščius – sukilimo dainų rinkinį, lietuvių kalbos gramatiką ir t. t.⁵². 1962 m. Vladas Žukas išspausdina straipsnį apie Vištelio laiškus Kraševskiui, tik panašu, nežino dar tarpukariu paskelbto Maciūno straipsnio apie radinį Jogailaičių universitete ar bent jo nemini⁵³. Pirmą kartą aptaria laiškų su Kraševskiui turinį, pagal tai tikslina biografijos faktus. Patys laiškai atskiru leidiniu publikuojami tik 1992 m.⁵⁴ 1969 m. A. Vištelio eilėraščiai įtraukiami į V. Vanago sudarytą *Lietuvių poezijos* tomą⁵⁵. Tad A. Vištelio kūryba cirkuliuoja lietuvių literatūros istorijos leidiniuose, yra įtraukiama į lietuvių poezijos kanoną ir sovietmečiu.

1971 m. Vincas Kuzmickas publikavo Vištelio biografijos apybraižą⁵⁶ — kol kas tai vienas plačiausių literatūros istorijos darbų, skirtų Višteliiui. Darbas reikšmingas dėl to, jog naudojamosi plačiu dokumentų pluoštu, ligtoline istoriografijos medžiaga, spalvingai rekonstruojamas Vištelio gyvenimas. Bet tai nėra giluminė studija, šiandieninėje perspektyvoje galima būtų pavadinti greičiau mokslo sklaidos darbu dėl pasakojimo specifikos: daugiau dėmesio skiriama žaismingai papasakoti sukilimo dalyvių asmenines istorijas ar Vištelio asmeninio gyvenimo peripetijas, o kultūros ir literatūros tekstai vertinami kaip tėvynės ir meilės kalbai iliustracijos. Kuzmicko straipsnyje suformuojamas ir kitų autorių darbuose perimamas Vištelio kaip kankinio, skurstančio valstiečio, traumoto sukilėlio įvaizdis. Sovietmečio epochoje tokia martirologinė interpretacija – tendencingas nacionalizmo atributas, kuris nebuvo ryškiai akcentuojamas *Auszros* laikotarpiu ir XX a. I p. literatūrologijoje. Be abejo, istorinės ir ekonominės aplinkybės Vištelio gyventu metu

⁵¹ Andrius Vištelis, *Lietuvių poezija XIX amžius*, sudarė Bronius Pranskus, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, p. 396-403, 1955.

⁵² Adolfas Sprindys, „Nežinomi Vištelio-Višteliausko rankraščiai“, *Literatūra ir menas*, 1958, liepos 12 (nr. 28), p. 4.

⁵³ Vladas Žukas, „A. Vištelio laiškai J. Kraševskiui“ in *Bibliotekinystės ir bibliografijos klausimai*, 1962, t. 2, p. 185-206.

⁵⁴ *Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J.I. Kraševskiui*, sudarė Bronius Genzelis, Genovaitė Gustaitė, Meilė Lukšienė, Vladas Žukas, Vilnius: Mokslas, 1992.

⁵⁵ *Lietuvių poezija I*, sudarė Vytautas Vanagas, Vilnius: Vaga, 1969, p. 189 – 192.

⁵⁶ Vincas Kuzmickas, „Aušros poeto likimas (apie A. Vištelio-Višteliausko gyvenimą ir kūrybą)“, *Senosios lietuvių literatūros baruose*, sudarė J. Zinkus, Vilnius: Vilniaus V. Kapsuko universitetas, 1971, p.119 – 177.

buvo įtemptos, tačiau vertinant konceptualiai ir atsižvelgiant į bendras raštingumo ir išsilavinimo galimybes bei praktinio darbo, kuriant visuomenės ir būsimos valstybės infrastruktūrą, *Auszros* epocha ir laikas iki pirmojo pasaulinio karo – kūrybingas⁵⁷, pozityvistinių visuomenės pertvarkymo idėjų, modernizacijos optimizmo kupinas laikas. Sovietmečio ir vėlesnėje istoriografijoje aptariant tautinio judėjimo laikotarpį išivyrėja „tautos vargų“ bei „aukų ir herojų“ (dedant lygybės ženklą tarp abiejų, aukų–vargų ir herojų) naratyvai⁵⁸.

1985 m. Versmių serijos knygelėje „Lietuvių sonetas“ įvadinime straipsnyje Viktorija Daujotytė lietuvių kalba rašyto soneto istoriją pradeda nuo Vištelio soneto „Šviesa“⁵⁹, tik rinkinio rengėjai išspausdina kiek nekorektiškai struktūruotą sonetą: du paskutiniai trieliai apjungiami į šešiaeilį, taip atsitiktinai implikuojamas Vištelio, kaip neišmanančio elementarios soneto struktūros, literatūrinis neraštingumas, nors *Auszroje* šis sonetas publikuotas korektiškai. Taip pradedama per apsirikimą „nesklandi“ lietuvių kalba rašyto soneto istorija.

1983 m. minint *Auszros* šimtmečio sukaktį rašomi apie Vištelį straipsniai, išleidžiami pašto ženklai ir medalis, įamžinantys Vištelį⁶⁰. V. Kuzmicko padarytas faktines klaidas tikslino 1983 m. Bronius Raguotis tuometiniame rašytojų sąjungos žurnale *Pergalė Auszros* šimtmečio progai paminėti skirtame straipsnyje „Iš užsienio lietuvių kultūrinio gyvenimo“⁶¹. Iš esmės į akiratį įtraukiami išėivijoje spausdinti Vištelio straipsniai, kuriais V. Kuzmickas nesirėmė rašydamas A. Vištelio biografiją. Šie straipsniai lietuvių išėivijos spaudoje produktyviai papildė Vištelio gyvenimo Buenos Airėse laikotarpį, apie kurį ligtolinėje istoriografijoje ne itin daug žinota.

Tais pat metais išspaudinama Petro Palilionio dramatinė poema Vištelio biografijos motyvais „Visais gyvybės kodeksais“⁶², už kurią jis apdovanojamas B. Dauguviečio premija (1984)⁶³. 1986 m. kitas ne itin žinomas rašytojas Juozas Marcinkevičius dramaturgijos

⁵⁷ Pavyzdžiui, tokia tendencija atskleidžiama ir E. Railos pasakojime apie J. Banasavičių ir jo bendraminčius, *Lietuvystės Mozėje, op. cit.*

⁵⁸ Vilius Ivanauskas „Nacionalinis klausimas internacionaliniame sovietų idėjiniame lauke“ p. 131-168, in: *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos dekonstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: LII, 2013. V. Ivanauskas daro išvadą, jog posovietmečiu taip kultūrininkų kuriamas tautos vargų naratyvas. Papildau, jog sovietmečiu parašyta Vinco Kuzmicko biografija apie Vištelį pernelyg pabrėžia „vargo-aukų“ motyvą, gyvenimą valdant „išorinėms aplinkybėms“, kurio *a priori* nereiktų painioti su pasiaukojimo motyvu. Be abejoj, jog tautos kūrėjų biografijos visuomet susijusios su pasiaukojimu vardan bendro intereso, tačiau sovietmečio-posovietmečio kultūroje Lietuvos naratyvas konstruojamas būtent tokia etniškumo vizija.

⁵⁹ Andrius Vištelis, „Šviesa“, in: *Lietuvių sonetas*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 33.

⁶⁰ Žr. Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos personalijų kartotekos įrašus apie A. Vištelį, <https://www.lnb.lt/istekliai/katalogai/lnb-korteliu-vaizdu-katalogas> (žr. 2022-03-22).

⁶¹ Bronius Raguotis, „Iš užsienio lietuvių kultūrinio gyvenimo“, *Pergalė*, 1983, nr. 33, p. 188 – 190.

⁶² Petras Palilionis, *Vėjuota saulė*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 113 – 159.

⁶³ Apie rašytoją Petrą Palilionį ir apdovanojimus žr. <https://www.rasytojai.lt/palilionis-petras/> (žr. žiūrėta 2023-05-02)

rinkinyje *Paukščių ir žmonių lizdai*⁶⁴ išspausdina pjesę „Erelnyčia“ apie Vištelio gyvenimo epizodą psichiatrinėje ligoninėje Buenos Airėse (veiksmas psichiatrijos ligoninėje vyksta ir Paliliono dramoje). Pjesė – lėkšta ir nemotyvuota „realybės“ ir fantazijų samplaika, panašiai kaip ir P. Palilionio, nors šiojo kiek kokybiškiau parašyta, tačiau ji įdomi dėl to, jog atveria, nors ir ne itin giliai, bet savo laikmečio refleksiją bei savotiškai aktualizuoja Vištelio biografiją sovietinės epochos, ateinančios į *perestroikos* ir Sąjūdžio laikotarpį, kontekste. Pjesėje Vištelis idealizuojamas – pavyzdžiui, tapatinamas su ereliu, sovietizuojamas – jam priskiriamos ateistinės ir antikatalikiškos pažiūros, vaizduojamas kaip išmintinga ir ori asmenybė, kurią vis apninka paranojos priepuoliai, yra priešinamas argentiniečiams sanitarams ir gydytojui, o šie greičiau primena tipiškus sovietinės epochos nomenklatūrinius valdininkus – imantys kyšius, demonstruojantys brutualią galią. Veikėjai amoralūs, bet Vištelis „pažadina“ jų valdininkiškose širdyse žmogiškus jausmus. Pjesė – gyvenamojo laiko, sovietmečio, metafora, galbūt ji perteikė kultūrinę įtampą, keliamą kiek komplikuo, ambivalentiško santykio su nacionaliniu XIX a. II pusės judėjimu, nes kuriama abejonė: ar Vištelis – beprotis, ar išminčius. Autorius galimai vartė Vištelio dainų rinkinį, saugomą Vilniaus universiteto bibliotekoje, nes parafrazuodamas cituoja sukilimo dainas; matyti, jog buvo susipažinęs su anksčiau publikuota medžiaga apie Vištelio kūrybą ir asmenį. Pjesėje Vištelis vaizduojamas kaip „prakeiktasis poetas“ (*poète maudit*), kankinys, paaukojęs meilę žmonai, savo vaikų gyvybes vardan meilės tėvynei. Tekstas pripildytas Vištelio publicistinių straipsnių parafrazių, konstruojamas gana šizofreniškas herojaus ir aukos pasakojimas.⁶⁵ 1997 m. S. Geda rinkinyje *Gedimino valstybės fragmentas* A. Višteliiui dedikuoja sonetą „Iš Babilono atstatymo“⁶⁶: čia Vištelis pasirodo kaip lietuviškosios mitologinės poezijos kūrėjo, tėvo figūra, seniausio lietuvių soneto autorius.

Grįžtant prie akademinio diskurso, Viktorija Daujotytė monografijoje *Tautos žodžio lemtys* (1990)⁶⁷ Vištelį vertina kaip lietuvių lyriką, detalai aptaria Vištelio poetikos specifiką: tėvynės sąvokos ir jos raiškos lyrikoje plėtotę, betarpiškesnio kalbėjimo atsiradimą lietuvių poezijoje. Vištelio kūrybą įrašo į lietuvių poezijos kalbos kristalizacijos, poetinės išraiškos galimybių istoriją. Vištelis lyginamas su Antanu Baranausku (deja, aušrininko nenaudai); be abejo, greta Baranausko Vištelio poetinė raiška pasirodo ne itin

⁶⁴ Juozas Marcinkevičius, „Erelnyčia“, *Paukščių ir Žmonių lizdai*, Vilnius: Vaga, 1986 p. 6 – 60.

⁶⁵ Medžiagos tokiai bepročio paklydėlio, herojaus ir aukos figūrai randama, pavyzdžiui, Eduardo Daukšos, 1863-1864 m. sukilimo dalyvio, poeto biografijoje: ja pasinaudota taip pat panašios žemos meninės vertės romane *Išdraskytų gandrų lizdai* (simboliška, jog pavadinime taip pat pasirodo lizdo semantika). Rimantas Marčėnas, *Išdraskytų lizdų gandrai*, Kaunas: Šviesa, 1991.

⁶⁶ Sigitas Geda, *Gedimino valstybės fragmentais*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 75-76.

⁶⁷ Viktorija Daujotytė, „„Aušra“ lietuvių lyrikos kelyje“, *Tautos žodžio lemtys*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 175-193.

perspektyvi, tačiau Daujotytė vertina Vištelį kaip pirmąjį lietuvių poezijos vizionierių⁶⁸. Kalbėdama apie Vištelio žymiausią eilėrašį „Regėjimas“, Daujotytė pažymi: „Bene pirmą kartą lietuvių lyrikoje taip giliai į gamtinį kontekstą įsiliejo vidinė realybė – ilgesys, skaudus širdies skaudėjimas, išreikštas natūralia, gyva forma“. Daujotytė konstatuoja, jog *Auszros* poezija programiška, Vištelis čia kaip ir ankstesniuose lietuvių literatūros kanono straipsniuose, grįstuose etnolingvistiniu vertinimu, įrašomas į jį.

Marijus Šidlauskas monografijoje *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtoje* (1994), skirtoje XIX a. II pusės ir XX a. pradžios lietuvių nacionalinio atgimimo poetų grupėms, taip pat šiek tiek aptarė Vištelį. Monografijos autoriui nepavyko visiškai išėiti iš socialinio determinizmo aiškinamųjų tendencijų. Čia Vištelis įrašomas prie „prakeiktųjų poetų“ (šiek tiek kitokia kankinio versija) šalia Antano Strazdo, Silvestro Valiūno⁶⁹. Kaip ir sovietmečio epochos mokslininkų darbuose kankinystės reikšmė, vertinant tautinio atgimimo laikotarpį, neišnyko ir atkūrus Nepriklausomą valstybę. Visgi, M. Šidlauskas profesionaliai ir išsamiai aptarė aušrininkų poetiką iš sociokritinės perspektyvos, individualaus *aš* raiškos užuomazgas, kolektyvinio subjekto balso dominantę bei to laikotarpio poezijos utilitarines ir estetines savybes: „praėjusio [XIX] amžiaus literatūrinė tradicija dar vertė žiūrėti į žodį kaip į visuomeninio auklėjimo įrankį, eilėraštis privalėjo veikti kaip iš sakyklos skambantis lietuviškas pamokslas ir būti skaidrus, melodingas, paprastas kaip liaudies daina“⁷⁰. Kaip ir V. Daujotytė, jis mato Vištelio poezijos įtaką vėlesnei, liaudies lyrika grindžiamai lietuvių poezijai (Maironiui⁷¹, Salomėjai Nėriai⁷²).

Pauliaus Subačiaus monografija *Lietuvių tapatybės kalvė* (1999) taip pat skirta lietuvių tautinio atgimimo literatūros aptarimui. Pastarosios recepcija akademiniam diskurse – ženkliai platesnė nei Marijaus Šidlausko. Subačiaus monografija svarbi kaip kultūrinio nacionalizmo tyrimų lietuvių istoriografijoje įvykis, kai į tautinio sąmoningumo sanklodos analizę įtraukti tiek didieji, tiek smulkieji tautinio atgimimo laikotarpio autorių poezijos tekstai. Fundamentalus monografijos tikslas – aptarti moderniosios etnolingvistės lietuvių tapatybės genezę, tautinio mentaliteto poslinkius ir, tęsiant Kavolio tradiciją, sąmoningumo trajektorijas, išskaitytas moderniosios lietuvių literatūros genezėje – lėmė, jog tyrimo fokusas yra lokalus, o mastelis – stambus. Tad Vištelis, suprantama, figūruoja tik kaip vienas iš daugybės tautinio atgimimo laikotarpio literatūros lauko dalyvių. Monografijoje, žvelgiant į tautinio atgimimo literatūrą, aušrininkus, atsisakoma martirologinės tonacijos. Tačiau ši

⁶⁸ *Ibid*, p. 190.

⁶⁹ Marijus Jonaitis, *Poetas ir visuomenė XIX-XX amžių sankirtose*, 1994:Eldija, Klaipėda, p. 25.

⁷⁰ *Ibid*, p. 107.

⁷¹ *Ibid*, 191 – 193.

⁷² *Ibid*, p. 52.

kol kas minėtojo laikotarpio tyrimuose nepralenkta monografija giliau aptaria katalikiškojo literatūros sparno įtaką, kuri laikoma pagrindine literatūros lauko formuotoja, sekuliarajai (kuriai įprastai priskiriamas Vištelis) skiriama mažiau dėmesio.

Martirologinis naratyvas patenka ir į nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos literatūros istoriografiją. Irenos Skurdenienės (Buckley) straipsnyje „Andrius Vištelis“ *XIX amžiaus Lietuvių literatūros istorijoje* (2001) šis taip vertinamas: „*Sunkų* ir įspūdingą Vištelio gyvenimą detaliam savo apybraižoje aprašė Vincas Kuzmickas“ [paryškinta cituojant]⁷³. Aušrininko biografija ir kūryba aptarta enciklopediškai, iš kanono perspektyvos⁷⁴, tačiau remiamasi nepilnu šaltinių pluoštu, aptariamais tik pagrindiniai darbai.

Abejonių nekelia, jog tekstų apie Vištelį atsinaujinusiai cirkuliacijai didelę įtaką padarė palankus įvertinimas iš knygotyriminkų cecho, ypač Domo Kauno, įspūdingai sutankėjus A. Vištelio archyvui⁷⁵, kai 2008 m. vienoje Kauno miesto namo pastogėje buvo atrastas dokumentų, susijusių su *Auszra*, pluoštas, vėliau pavadintas Martyno Jankaus rinkiniu. Viso rinkinio laišku perrašai išleidžiami 2011 m.; didžiausią radinio dalį sudaro A. Vištelio laišakai kitiems aušrininkams (21 vienetai)⁷⁶.

Aistė Kučinskienė internetinėje lietuvių literatūros antologijoje „Šaltiniai“ (pradėta kurti 2010 m.) yra publikavusi kol kas naujausią Vištelio poezijos vaidmens lietuvių literatūros istorijoje ir jo biografijos apibendrinimą, plačiau aptarė rankraštinių dainų rinkinio turinį⁷⁷. Suprantama, jog Kuzmicko martirologinis naratyvas tokiaime taikomojo pobūdžio straipsnyje išlieka. Antologijoje paskelbtas kitur nepublikuotas tekstas „Maršas Lietuvos“ iš A. Vištelio rankraštinių dainų rinkinio (parengė B. Speičytė ir A. Tamošiūnaitė)⁷⁸.

Vištelio archyvą iš naujo aktualizavo ir patikslino knygotyriminko Tomo Petreikio straipsniai 2016 m.⁷⁹. Jis aprašė A. Vištelio rankraščių ir publikuotų tekstų korpusą, jų

⁷³ Irena Skurdenienė, „Andrius Vištelis (1837-1912)“, *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, sudarytojas ir vyr. redaktorius Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 413.

⁷⁴ Daugiau apie šios chrestomatijos kaip kanono formuotojo aspektus žr. Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2004, p. 16-19.

⁷⁵ *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, sudarė ir parengė Domas Kaunas ir Audronė Matijošienė, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2011.

⁷⁶ Visą radinį sudaro 189 vienetai su *Auszros* tautiniu sąjūdžiu susijusių laišku, rašytų 55 identifikuotų adresantų. Žr. D. Kaunas, „Auszros“ archyvas ir jo likimas, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, *op.cit.*, 2011, 39-44 p.

⁷⁷ Aistė Kučinskienė, „Vištelis-Lietuvis“, <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1104>, (žiūrėta 2023-05-02).

⁷⁸ Andrius Vištelis, „Maršas Lietuvos“, parengė Brigita Speičytė, http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LG00/I%C5%A1_Andriaus_Vi%C5%A1telio_rankra%C5%A1tini%C5%B3_dain%C5%B3_rinkinio.LG8400.pdf (žr. 2022-03-22).

⁷⁹ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinių palikimo kelias į Lietuvą“, *Knygotyra*, nr.65, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2016, p. 66-93, <https://www.zurnalai.vu.lt/knygotyra/article/view/8453> (žiūrėta 2023-05-02) ir Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio archyvo likučiai“, *Knygotyra*, nr. 67, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2016, 64-89 p. <https://www.zurnalai.vu.lt/knygotyra/article/view/10177> (žiūrėta 2023-05-02).

cirkuliaciją nuo Mažosios Lietuvos iki Argentinos, iš ten iki dabartinių archyvų, kuriuose atsidūrė didžiausias Vištelio rankraščių pluoštas – Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Vilniaus ir Krokuvos Jogailaičių universitetų bibliotekų rankraštynuose bei Wojciecho Kętrzyńcio mokslinių tyrimų centre Olštynė. Labai svarbu, jog T. Petreikis atseka, kad Vincas Kapsukas iš M. Jankaus buvo perėmęs svarbų J. Mikšo archyvo komplektą, kuriame buvo Vištelio epistolarikos dalis, paties autoriaus įvardyta kaip jam asmeniškai svarbi, tačiau bent kol kas ji yra dingusi, o gal ir žuvusi⁸⁰, nors viltis, jog atsiras, išlieka.

T. Petreikis patikslina kai kuriuos Vištelio gyvenimo faktus, ypač susijusius su Vištelio žmonos negatyviu vertinimu istoriografijoje, papildė jos biografiją pozityviais akcentais, nustatydamas, jog ji prisidėjo prie Vištelio rankraštinio palikimo išsaugojimo. Taip pat atnaujina Vištelio turtinės padėties vertinimą: ši buvusi pakankama ir stabili iki apsigyvenant Pietų Amerikoje (kur jis ne itin sėkmingai investavo santaupas bei bandė verslauti). Šie darbai yra kruopštūs, tačiau dėmesio pačių rankraščių turiniui įvertinti neskiriama, domimasi konkrečiu aspektu: bibliografiniu, rankraštyno komplektacija. T. Petreikio darbai, manau, žymi Vištelio tyrimų lūžį, nes atskleidžia, kad jo archyvo įvertinimas nėra galutinis, tačiau sistemingas tokio archyvo peržiūrėjimas ir jo Andriaus Vištelio rankraščių cirkuliacijos nustatymas atveria ir galimybę brandžiau perskaityti aušrininko tekstus.

Vištelis šmėžuoja naujuose istorikų tyrimuose, susijusiuose su *Auzros* diskursu. Pavyzdžiui trumpai minimas Eligijaus Railos, Dariaus Staliūno, Redos Griškaitės tekstuose (žr. „Įvadą“). Iškalbinga, kad Višteliu itin susidomėjo neopagonybės pasekėjai, kurių jis laikomas pagonybės pranašu ir net žyniu (pvz., J. Trinkūno straipsniai⁸¹ ar šio teksto autorės aplankytas Vištelio 180 gimimo metinių minėjimas Zapyškyje). Mokslo sklaidos straipsniai intriguojančiai pasakoja „pikantišką“ A. Vištelio gyvenimą ir glaustai apibūdina istorinį kontekstą⁸², jų dėmesio centre atsiduria įdomi A. Vištelio biografija ir jo spalvingos idėjos, kaip antai, jog Adomo ir Ievos gimtoji kalba buvo lietuvių.

Žvelgiant į dabarties situaciją, iki šiol nėra buvusi aptarta Vištelio palikimo visuma, nors į literatūros istorijos akiratį jis įtraukiamas ir, kaip matėme, Vištelio tekstai cirkuliuoja istoriografijoje, yra interpretuojami. Tarpukariu patriotinio, o sovietmečiu martirologinio

⁸⁰ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio palikimo kelias į Lietuvą“, *ibid*, p. 77-78.

⁸¹ Jonas Trinkūnas, „Išrinktasis – karys, poetas, aušrininkas“, *Literatūra ir menas*, gruodžio 20 d., 1997, 5 p.; A. Vištelis, *Lietuvių senosios religijos kelias*, <http://romuva.lt/wp-content/uploads/2016/04/relig-istorija-7-gr.pdf> (žr. 2023-05-02), p. 198.

⁸² Žr. Tomas Andriukonis, „Andrius Vištelis-Višteliauskas: viena išpūdingiausių istorijų, kurią galima papasakoti apie XIX a. lietuvių rašytojus“, *15min*, 2016-12-05, <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/andrius-vistelis-visteliauskas-viena-ispudingiausiu-istoriju-kuria-galima-papasakoti-apie-xix-a-lietuviu-rasytojus-286-722090> (žr. 2023-05-02)

; Virginijaus Savukyno televizijos laida „Istorijos detektyvai“ (2014 m.), žr. „Istorijos detektyvai“: gotai buvo lietuviai ir jie nukariavo Romą?, *Delfi*, 2014-04-19, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/istorijos-detektyvai-gotai-buvo-lietuviai-ir-jie-nukariavo-roma.d?id=64544478> (žr. 2023-05-02)

naratyvo, mano nuomone, slegiamas Vištelis, gali būti aktualiai prakalbintas – jo biografija iki šių dienų intriguoja (intrigavo net ir jo amžininkus), o rankraštinis archyvas, kuris sudaro didelę dalį išlikusio *Auszros* dokumentų pluošto dar per mažai tirtas kultūros studijų, sociokritinėje perspektyvoje. Kalbėti apie nekanoninius, tačiau įdomius, keistus autorius dabartinei literatūros istorijai reikalinga visų pirma jos pačios atsinaujimui. Be abejo, jog tarpukariu kultūroje galutinai susiformavęs kanonas, pagrįstas etonolingvistiniu principu, Vištelio tampa tramplinu į lietuvių literatūros antologijas. Ar Vištelio liktų vietos lietuvių literatūros antologijose, jei Girdzijausko sudarytoje lietuvių literatūros istorijoje plačiau atsirastų ir lenkakalbė literatūra? Šiuo metu, bent jau apžvelgus Vištelio publikacijų ir tyrimų istoriją, susiduriame su „naujuoju mitu“⁸³, kuris diegia sakralizuotą, simplifikuotą laikotarpio kultūros lauką⁸⁴.

Žvelgiant į dabarties situaciją, iki šiol nėra aptarta Vištelio palikimo visuma, kuri jau XXI amžiuje netikėtai pasipildė naujais šaltiniais. Nors į literatūros istorijos akiratį jis įtraukiamas ir, kaip matėme pirmojoje skyriaus dalyje, Vištelio tekstai cirkuliuoja istoriografijoje, yra interpretuojami, tačiau jo figūra ir keli, *Auszroje* išspausdinti tekstai, įtraukiami į kanoną, yra naudojami nacionalinio kanono reikmėms: pabrėžti „dabarties“ vertybinę orientuotę. Kita vertus, kanonas formuojamas, remiantis estetinė verte, dėl to Vištelis vis įtraukiamas į *Auszros* poetų grupę, bet atskiro dėmesio autoriui, jo kūrybos visumai neskiriama. Iš literatūros istorijos perspektyvos išryškėjo, kad pajungus Vištelio figūrą nacionalinio literatūros kanono reikmėms (nuo Vaižganto darbo), jo vertinimas skyla į dvi dalis: asmens ir tekstų. Vištelio kaip asmens vertinimas, dar amžininko Šliūpo tekstuose buvęs pozityvus, akcentuojant Vištelio revoliucingumą, ties Vaižgantu tampa negatyvus moraliniu aspektu. Sovietmečiu Vištelio biografijos pasakojimas transformuojasi į martirologinį siužetą. Tarpukariu ir sovietmečiu Vištelio tekstai vertinti kaip prasti literatūros kūriniai, vienaip ar kitaip pajungti asmens ar bendruomenės kankinystės temai. Visgi dėl patriotinės tematikos aktualumo Vištelio eilėraščiai „Regėjimas“ ir „Lietuviška kalba“ įtraukiami į kanoną, o *Witoloraudos* vertimas, ypač 1924 m. pasirodžius naujam Fausto Kiršos vertimui, nebeaktualizuojama. Svarstyta, kad iš kankinio Vištelis perrašomas kaip prakeiktasis poetas, paskui susitelkiama į jo, kaip poeto vizionieriaus, vaidmenį lietuvių literatūroje.

⁸³ „Naujasis mitas“ susijęs su politškai angažuoju istorijos sakralizavimu. Plačiau: J. Huizinga, Istorijos idėja, vertė Eugenijus Ališanka, in: Kultūra ir istorija, 1996:Gervelė, Vilnius, p. 110-153, apie naujojo mito kūrimą - p. 115.

⁸⁴ Remiantis J. Huizingos nuostatomis, jog akademiniam istorijos ir apskritai humanitarikos laukui dėl analitinės instrumentuotės sąvokų ir teorijų konceptualizavimas neišvengiamas, visgi visuomet rizikuojama simplifikuoti ar iškreipti istorinio lauko perspektyvą, atsiraukiant nuo konteksto ir kasdieninės perspektyvos, žr. plačiau apie naujojo mito kūrimą: J. Huizinga, Istorijos idėja, *ibid*, p. 115.

Estetinės vertės perspektyva, kuri itin buvo aktuali ankstesniems kanoniniams tyrimams, kultūros studijoms nėra tokia svarbi, todėl tokio asmens kūrybai tirti gali būti produktyvus naujasis istorizmas, kurio metodologinės prieigos ir jų aktualumas tyrimui bus aptariamasi kitame poskyryje.

1.2. XIX amžius kaip nutolęs ilgasis šimtmetis: Naujojo istorizmo perspektyva.

Vištelis istoriografijoje galbūt yra tapęs „istoriniu nevykėliu“ arba „istoriniu herojumi“, tačiau skaitant jo ir amžininkų laiškus, raštus, publikacijas – visuomet prakalba gyvi žmonės, skirtingomis intonacijomis kaip ir žodynu bei tarmėmis (tiksliau – dažnu atveju jų eklektišku mišiniu).

Tokių nei istoriškai „svarbių“, nei literatūros kanone atsiskleidusių asmenų tyrimui tampa svarbu išeiti iš didžiojo naratyvo teritorijos ir pabandyti gražinti tyrimo objektą į istorinę būklę. Todėl šiam darbui pasitelkiama kaip esminė teorinė prieiga naujasis istorizmas, siūlantis sutelkti dėmesį į tiriamojo objekto sinchroninį pjūvį, konkrečius siužetus⁸⁵, siekiant humaniškai atgaivinti istorinį pasakojimą ir pasakojimų įvairovę. Apskritai, šiuolaikinė humanitarika⁸⁶, kaip ir į naująjį istorizmą panašios tyrimų mokyklos (ar pavyzdžiui, Annales mokykla⁸⁷), grįžta prie klausimo, kaip atverti socialinę, kultūrinę erdvę išvengiant pozityvistinio determinizmo ir žmogaus bei pasaulio simplifikacijos. Stephenui Greenblatui, naujojo istorizmo srovės pagrindiniam atstovui ir kūrėjui, (mokyklos, institucionalizmo sąvokos naujam istorizmui nepriimtinos), literatūrologų apsistojimą tik ties autoriaus kategorija, pavadina (hermetišku) eskapizmu į pasaulį be atsitiktinumų, nors pasaulis, tiek meno, tiek socialinis, nuo atsitiktinumų neatsiejamas. Prasmės grožiniuose tekstuose generuojamos kompleksiskai, o tai argumentuodamas pasitelkia Williamo Shakespeare'o tekstus⁸⁸. Greenblato požiūris artimas istorijos teoretiko Haydeno White'o tezei, jog istoriją interpretuodami ir vis permąstydami kuriame ateitį, kitaip mus išiktų chaosas, o pertrūkis ir chaosas – tai istoriko teritorija (“On the contrary, we require a history that will educate us to discontinuity more than ever before; for discontinuity, disruption and chaos is our lot” – „Priešingai, mums reikia istorijos, kuri mus mokytų netolydumo – labiau nei iki šiolei; kadangi netolydumas, pertrūkis ir chaosas yra mūsų dalis“ [vertimas mano – I.K.]⁸⁹).

⁸⁵ Jūratė Levina, „Šekspyras ir literatūros valia: kiekvienas po savo Šekspyra?“ in *Stephen Greenblatt, Vilas ir pasaulio valia*, vertė Jūratė Levina, Vilnius: Mintis, 2007, p. 406-407.

⁸⁶ Šiuolaikinė čia turiu omenyje nuo XX a. antrosios pusės iki dabar.

⁸⁷ Žr. Hayden White, „Annales mokykla“, in *Kultūra ir istorija, op.cit.*, p. 154-173.

⁸⁸ Stephen Greenblatt, „The Circulation of Social Energy“, *The Shakespearian Negotiations*, University of California Press, 1989, p. 3.

⁸⁹ Hayden White, „The Burden of History“, *History and Theory*, Vol. 5, No. 2 (1966) p. 134, <https://www.jstor.org/stable/2504510> (žr. 2023-05-23)

Pertrūkis, kuris neišvengiamai egzistuoja modernioje sąmonėje, yra akcentuojamas ir naujojo istorizmo darbuose ir yra aktualus Vištelio kultūros projekto rekonstrukcijai. Greenblattas taip pat pabrėžia ir atsitiktinumo svarbą kultūrinėje – istorinėje dimensijoje⁹⁰. O atsitiktinumo, pertrūkio aspektai istoriniame procese yra svarbūs šio darbo koncepcijai dėl *Auszros* ir jos aplinkos heterogeniškumo, improvizacinio jos pobūdžio, dėl jau minėto anksčiau institucionalizmo stokos.

Kaip ir Haydeni White'ui, naujiesiems istoristams istorija yra visų pirma tekstuali, joje glūdintys naratyvai – daugiasluoksnė medžiaga, kaip antai simbolinės struktūros⁹¹, o tekstas pagal naujų istoristų sekamą Cliffordo Geertzo antropologijos tradiciją suprantamas plačiai – visa kultūrinė medžiaga⁹². Anot Greenblato, kūrinuose (literatūros, vizualiojo meno, *etc.*) cirkuliuoja socialinė energija, kuri nuolatos kinta, toji energija susijusi su socialiniu ir istoriniu kultūros kontekstu, jų įtampas kupinu santykiu su kūrėju. Kūriniai genezės metu dalyvauja šioje cirkuliacijoje ir vėliau ją įgalina; čia tampa svarbus auditorijos, t. y. recepcijos momentas. Greenblattas aiškina, kad graikiškas žodis *enérgeia* susijęs retorikos lygmeniu⁹³, o socialinės energijos tėkmė atveria tekstų istoriškumo, galios dimensiją bei su tuo susijusį kūrinių reikšmės kompleksiskumą. Toks tekstų istoriškumas reiškia, jog socialinė energija veikia tiek autorių, tiek jo kuriamus tekstus, todėl sudėtingais santykiais kūrinys perteikia socialinę ir kultūrinę laikmečio dimensiją, įvairias galių įtampas visuomenėje, slegiančias ir kartu išlaisvinančias autorių (per savotišką protestą, maištą) ir yra šių kategorijų sąlygotas. Kaip Brigita Speičytė argumentuoja monografijoje „Poetinės kultūros formos“, tik genialūs autoriai geba sugerti ir perkurti cirkuliuojančią socialinę energiją kūrybingai, kompleksiskai (Adomas Mickevičius, A. Baranauskas, Jurgis Mačiulis-Maironis), o Greenblattas tokios cirkuliacijos sėkmingu pavyzdžiu laiko W. Shakespeare'ą. „Mažieji“ autoriai ir jų tekstai irgi talpina socialinę energiją, galbūt taip sėkmingai jos neperkurdami kaip didieji autoriniai, kad mažųjų autorių kūriniai rezonuotų ir išskliktų aktuali vėlesnėms epochoms, tačiau tai nereiškia, kad jų, tarp kurių priskiriamas ir Vištelis, tekstai istorikui negali būti iškalbingi ir jų istorinio skaitytojo rekonstrukcija negalima. Socialinės energijos tėkmė formuoja laikmečio mentalines (ir fizines) patirtis, o šios patirtys darbiui svarbios, nes siekiama nacionalizmą matyti kultūrinėje ir antropologinėje plotmėje. Pavyzdžiui, socialinės energijos įkrova galima aiškinti J. I. Kraševskio *Witoloraudos* poveikį *Auszros* inteligentams. B. Speičytė, aptardama naujojo istorizmo teikiamą galimybę priartėti prie bendresnių kultūros simbolių sistemų interpretacinių praktikų, literatūriškumo

⁹⁰ Stephen Greenblatt, *The Circulation of Social Energy*, *op. cit.*, p. 3.

⁹¹ Hayden White, „Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę“, *Baltos lankos*, Nr. 5, 1995, p. 33-64.

⁹² Brigita Speičytė, *XX amžiaus literatūros teorijos*, Vilnius: VPU leidykla, 2006., p. 264.

⁹³ Stephen Greenblatt, *op. cit.*, p. 6.

specifikos aktualizavimo istorinėje plotmėje, apibendrina: „[t]yrinėti literatūrą kultūros kontekste, kaip liudija naujojo istorizmo praktika, – tai ne suvesti literatūros diskurso į kažką kitko (pvz. sutapatinti su visuomenės istorija), o išsiaiškinti kelius ir būdus, kuriais literatūrinis diskursas sąveikauja su kitais diskursais ir socialine praktika.“⁹⁴. Tokią gyvą literatūriškumo sąveiką su kontekstu sampratą siekiama pritaikyti ir šiame darbe, ypač turint omenyje, jog Vištelio „Regėjimas“ yra galimas laikyti vienu iš labiausiai amžininkams rezonavusiu *Auszros* eilėraščių, kuriame ir kuriuo socialinė energija tarpukario metu dar intensyviai sruvo⁹⁵, po to jau silpniau, atiteka per sovietmetį iki šių dienų. Taip sutelkiant dėmesį į sinchroninį pjūvį, socialinės energijos apytaka, vykusi kultūros pertrūkių ir tęstinumą dinamika, derybos tarp skirtingų kultūros reikšmių atsiskleidžia, analizuojant ne tik tuos tekstus, kurie peržengė autoriaus gyventą kontekstą, bet ir tuos, kurie liko sumanymų, iki galo nerealizuotų projektų plotmėje, kaip antai nepublikuoti, rankščiais likę Vištelio tekstai. Jie leidžia suvokti Vištelio kultūros projekto visumą. Istorijos reiškiniai galimi analizuoti ne tik iš rezultato, bet ir iš *projekto* perspektyvos.

Šiam darbui svarbi rezonanso sąvoka, kurią Greenblattas konceptualizuoja istorinių tyrimų plotmėje⁹⁶. Rezonanso sąvoka nurodo į tekstų recepcijos procesą, ji akcentuoja individualų tyrėjo dalyvavimą interpretacijos procese, kadangi sąskambio atpažinimas priklauso ir nuo objektyvių atitikimo sąlygų (teksto ir konteksto duomenų), bet ir nuo individualaus tyrėjo pasirengimo tą rezonansą aptikti bei nusiteikimo „pasiduoti“ jo poveikiui. Tekstas „rezonuoja“ dvikryptiškai – ir numanomo, kartais paliudyto istorinio skaitytojo sąmonėje, ir dabartyje, t. y. klausimai, kuriuos keliu tekstams (t. y. rezonanso sąlyga) yra paveikti klausimų, kuriuos keliu dabarčiai. Ją talpia apibūdino Speičytė: „[r]ezonansas, reikšmės sąskambis, išvedantis anapus teksto į kultūrinę aplinką, į kitus tradicijos tekstus – tai vienas iš būdų, kaip veikia literatūra, kaip kuriasi teksto prasmė dialogiškame skaitymo procese“⁹⁷. Ši sąvoka implikuoja istorinės analizės bei interpretacijos perspektyviškumą. Rezonansas svarbus tiek istoriniam teksto interpretavimui, tiek dabarties plotmei, nes naujieji istoristai, siekdami aktualizuoti praeities tyrimus dabartyje, atšviežinti humanitarikos lauką, visuomet antropologiškai kelia klausimą: „ką domėjimas praeitimi pasako apie mūsų, šiuolaikinių žmonių, dabartį?“. Rezonansas

⁹⁴ Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX a. lietuvių literatūroje*, Vilnius: VU leidykla, 2004, p. 25.

⁹⁵ Vištelio tekstai įtraukiami į dainų rinktinės, Juozas Naujalis, žymus tarpukario kompozitorius, „Regėjimu“ sukuria muziką.

⁹⁶ Stephen Greenblatt, Resonance and Wonder, *Bulletin of the American Academy of the Arts and Sciences*, 43, (1990), p. 11-34.

⁹⁷ Brigita Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p.12.

neatsiejamas nuo nuostabos pojūčio⁹⁸, šis yra tam tikras simbolinio įkūvio reiškinys, padedantis, pavyzdžiui, literatūros kūrinyje pamatyti rezonuojančius kultūros artefaktus, kurie yra socialinės energijos apytakos, vykusios teksto genezės procese, pėdsakai ir kurie išjudina socialinę energiją dabartyje. Pavyzdžiui, Vištelio kultūros projekte rezonuojančiu vaizdiniu tampa ikirikriščioniškoji lietuvių kultūros praeitis, kuri turėjo sukelti skaitytojui nuostabą ir įkvėpti. Tas vaizdinys atkeliauja iš Vištelio skaitomo Teodoro Narbuto mitologijos, šioji Višteliui sukelia stiprų nuostabos pojūtį, kaip ir Kraševskio „Vitolio rauda“⁹⁹. Tačiau ši nuostaba susijusi su kultūrinė vaizduotė, kurios simboliniai resursai - rezonuojančios idėjos ir vizijos – iš dallies susijusios su lektūra, tad rekonstruojami, analizuojant jo biblioteką. Višteliui, savamoksliui, šie šaltiniai buvo savišvietos pagrindas ir tapo tekstiniais resursais bei savotiška tekstine bendruomene.

Skaitant tokius, kaip Vištelio, istoriame laike nutolusius tekstus, gali būti keliamas klausimas: kurie simboliai, vaizdiniai turėjo galią veikti, pasižymėjo socialine įkrova? Kaip XIX a. Vištelio aplinkoje jie sąveikavo, kokią simbolinę galią turėjo? Vištelis kuria įtaigius poetinius vaizdus mažiausiai dviem savos kūrybos eilėraščiais, išspausdintais *Auszroje*: „Lietuviszkoji Kalba“ (nr. 1, 1883), „Regejimas“ (nr. 2, 1883), kitais tekstais, kurie mažiau žinomi: „Tiesos zerkolas“ (nr. 5, 1883), „Szviesa“ (nr. 6, 1883). Vištelis, versdamas ar rašydamas poemas, paremtas mitologiniais pasakojimais (Birutę bei Kastytį ir Jūraitę), galima kelti hipotezę, dėmesį skyrė būtent tiems naratyvams, iš kurių buvo tikimasi poveikio, socialinės energijos išjudinimo, nacionalizmo kontekstui būdingo „išbudinimo“ poveikio. S. Greenblattas argumentuoja, jog tekstų estetinė galia neatsiejama nuo socialinės energijos, tokie socialinės energijos pėdsakai atveria galimybes patikrinti teksto tvermę laike bei susikalbėti su mirusiais, kurie prakalbinti prabils daugybe balsų¹⁰⁰. Pavyzdžiui, Vištelio kūriniai, parašyti silabine eilėdara, nesudėtingu metru, iš dabarties perspektyvos žvelgiant, atrodo gana primityviai, tačiau jei įvertiname, jog tokio pobūdžio poezija buvo kuriama ir tam, kad skaitytojas ją įsimintų, būtų paranki deklamavimui iš atminties, jos vertinimas kinta, leisdamas adekvačiau suprasti vykusį kultūrinį procesą. Arba, kalbant apie tam tikrą istorinį skaitytoją ir jo santykį su *Auszra*, galima manyti, kad toks skaitytojas (t. y. ne *Auszros* bendradarbis), labai tikėtina, gerai nesuprato viso *Auszros* turinio¹⁰¹, tad

⁹⁸ Pagal Stephen Greenblatt, *Resonance and Wonder*, *op. cit.*, p. 276-277, taip pat žr. Brigita Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, *op. cit.*, p. 13.

⁹⁹ Teodoro Narbuto *Lietuvių tautos istorija* Kraševskis ir remiasi rašydamas „Vitolio raudą“.

¹⁰⁰ Stephen Greenblatt, *The Circulation of Social Energy*, *op. cit.*, p. 20.

¹⁰¹ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 21-22: „[...] Jurgio Bielinio sūnus [...] rašo: „Kad ir gaudavome anų laikų periodiką, ‘Varpą’, ‘Tėvynės sargą’, ‘Darbininkų balsą’, - bet mes niekadoms neįveikdavome tų leidinių vedamųjų straipsnių ar šiaip kuriuo nors klausimu parašytų atskirų rašinių. Iš tos periodikos paskaitydavome, kas lengviausia ir įdomiausia: korespondencijas, eilėraščius, apsakymėlius“ (cituojančias Bielinis K., Dienojant: Spaudos draudimo laikų atsiminimai. - V.: Mintis, 1992. - P. 314.

eilėraščiai, grožiniai tekstai tampa viena iš pagrindinių telkiančiųjų simbolinių kultūros formų. Tai susiję ir su tuo, jog XIX amžiaus antrojoje pusėje visuomenės raštingumas beveik visoje Rusijos imperijoje buvo problemiškas: nors Šiaurės Vakarų gubernijų raštingumas Rusijos imperijos mastu buvo vienas didžiausių¹⁰², apskritai jis buvo žemas. Todėl galimai ne vien liaudies dainų poetika formuoja *Auszros* poezijos paprastumą, bet ir kiti patrauklūs, svarbūs aspektai, kurie taipogi sietini su naujaistoristų pabrėžiamu kaip svarbiu teksto malonumo, meno formos paveikumo, įtraukumo aspektu. Šio svarbą taipogi kultūros istorijos, literatūros tyrimuose aktualizuoja naujieji istoristai¹⁰³: neraštingam skaitytojui reikėjo lengvai įsimenamų rimų, kad tekstai būtų prieinami ne inteligentijai, bet ir masiniam skaitytojui. Vištelio eilėraščiai, tekstinėje apyvartoje sutrumpinti, tapo populiariais, buvo dainuojami, deklamuojami. Iš skaitytojų atsiminimų¹⁰⁴ galime daryti prielaidą, kad tie eilėraščiai skaitytojui įsimindavo. Vištelio pasisekimą greičiausiai lėmė sakininės kultūros tradicijos tąsa, skambios, ritmiškos ir lengvai įsimintinos eilės. Žinome, jog tie du populiariausi eilėraščiai tapo „liaudies dainomis“¹⁰⁵. Galbūt Andrių Vištelį lietuvių literatūros istorijoje galima vertinti kaip vieną iš populiariosios lietuvių kalba rašytos literatūros atstovų, o jo eilėraščius – „orientuotus“ (kiek sėkmingai – kitas klausimas) į masinį „vartotoją“, nacionalizmo epochos tikslinę auditoriją? Naujasis istorizmas leidžia sutelkti dėmesį į mažuosius pasakojimus, tačiau nuo platesnio epochos vaizdo tyrimas neatskiriamas dėl dėmesio gyvenamosios epochos kontekstui. Kitame skyrelyje apžvelgiamos nacionalizmo metodologinės prieigos, padėsiančios įreminti Vištelį savo epochos aplinkoje, siekiant derinti nacionalizmo tyrimų problematiką su naujaistorišku tyrimu.

1.3.XIX amžius kaip modernaus nacionalizmo epocha: nacionalizmo tyrimų perspektyva

XIX a. yra modernių tautų ir nacionalizmo ideologijos formavimosi epocha, tad Vištelis turėtų būti neatsiejamas nuo šios epochos kultūros poetikos. Nacionaliniai judėjimai gali būti priskirti maištingosioms – utopinėms XIX a. idėjinėms srovėms, laikomi avangardiškais, steigiančiais kultūrinės naujoves. Šiame skyrelyje trumpai aptariama nacionalizmų tyrimų

¹⁰² Paulius Subačius, „Inscribing orality: the first folklore editions in the Baltic States“, *European Studies* 26, 2008, p. 80.

¹⁰³ Stephen Greenblatt, *The Circulation of Social Energy*, *op. cit.*, p. 4.

¹⁰⁴ Augustinas Baranaskas, *Laiškas Martynui Jankui, 1883-10-09, Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, *op. cit.*, p. 83-84.

¹⁰⁵ Vincas Kuzmickas, *op. cit.*, p. 151-152.

polemika bei kultūrinio nacionalizmo samprata ir jos pasirinkimo Vištelio tekstų interpretacijai motyvacija.

XIX a. nacionalizmo sąvoka buvo susijusi su socialinės politikos ir demokratiškėjimo samprata¹⁰⁶. Pilietinės ir politinės tautos sampratos Lietuvoje nuo bajorijos plėtėsi į kitas socialines erdves, taip į bendruomenės ir bendro tikslo, valstybės, gerovės kūrimą įsitraukė vis daugiau skirtingų bendruomenės narių. Lenkakalbis romantizmas, kuris fundamentaliai veikė Vištelio pasaulėvoką, iš esmės yra laikomas nacionaliniu romantizmu¹⁰⁷. Šioje romantizmo srovėje istorinė kultūra ir patriotizmas užima svarbią vietą, literatūra tampa atminties ir identiteto išsaugojimo vieta prarastos politinės laisvės metu¹⁰⁸. Aušrininkai gyveno šiomis idėjomis, veikė jų aplinkoje, o Vištelis apskritai laikytinas romantizmo epochos augintiniu.

Nacionalizmo tyrimai suvokiami kaip kompleksinė tyrimų sritis, kuri analizuoja bendruomenės ir savęs identifikavimo struktūras bei praktikas. Turbūt iki šiol nėra įtakingesnės bendruomenės tapatinimosi formos nei tautinė. Nacionalizmo studijų srities mokslininkus skiria pagrindinis klausimas – ar nacionalizmas yra natūralus, įgimtas, ar ideologijos primestas dalykas? Iš čia kyla pagrindinės diskusijos tarp premodernistų ir modernistų, dviejų nacionalizmo tyrėjų stovyklų.

Modernistai remiasi idėja, jog nacijos – tai modernybės produktai, susiję su masinės visuomenės atsiradimu. Premodernistai polemizuoja su modernistų darbais iš esmės tikslindami modernistų argumentus, juos plėsdami, bet nepaneigdami modernistų nuostatos, jog modernią tautų sampratą sukuria modernybė, tik premodernistai ją ankstina, ir sieja ne su Prancūzijos Revoliucija ar industrializacija, o „atranda“ keliais šimtmečiais anksčiau – siedami su monarchinių valstybių centralizacijos procesais ir absoliutizmu¹⁰⁹.

Ernesto Gellnerio *Tautos ir nacionalizmas* (*Nations and Nationalism*; 1983), Benedicto Andersono *Įsivaizduojamos bendruomenės* (*Imagined Communities*; 1983) ir Erico Hobsbawmo su Terence'u Rangeriu sudarytas straipsnių rinkinys *Tradicijos išradimas* (*The Invention of Tradition*; 1983) priskirtinos klasikinėms modernistų publikacijoms¹¹⁰.

¹⁰⁶ Nenad Miscevic, „Nationalism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/nationalism/>>. Autorius nacionalizmą apibrėžia taip: I) požiūris, Citata skamba taip: „I) the attitude that the members of a nation have when they care about their national identity II) the actions that the members of a nation take when seeking to achieve (or sustain) self-determination.”, kiti teoretikai (pvz. žr. C. Hirschi čia aptariamą straipsnį) šiuolaikinį nacionalizmą sieja greičiau su populizmu.

¹⁰⁷ Žr. Monika Cohen, „Polish Romanticism”, in *The Oxford Handbook of European Romanticism*, Oxford: Oxford University Press, 2016, p. 558-575.

¹⁰⁸ *Ibid*, p. 558-559.

¹⁰⁹ Nenad Miscevic, *ibid*.

¹¹⁰ Caspar Hirschi, *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*, Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139032551 [žr. 2022-05-19] 2011, p. 20.

Gellneris, vienas pagrindinių nacionalizmo tyrėjų, teigė, jog nacionalizmas susikuria po Prancūzų revoliucijos ir yra modernybės konstruktas (išradimas), glaudžiai susijęs su industrializacijos, susvetimėjimo su gamybos priemonėmis, biurokratizacijos ir sekuliarizacijos aspektais. Iš esmės modernistai, plėtodami postmarksistines sociokultūrinės teorijas, nacionalizmą vertina gana skeptiškai, kritikuodami kaip ideologinę sistemą. Gellneris minėtoje monografijoje parboliškai kuria fikcinės valstybės, Ruritranijos, vaizdinį, ir juo perteikia Rytų Europos nacionalizmo modelio iliustraciją. Ruritranijos fikcinių tautinių intelektualų būsenos apibūdimas tiktų ir aušrininkams: „[...] jie, apsirengę tautiniais drabužiais, keliaudavo savo kalvomis, rašydami eilėraščius miškų laukymėse, juk nesvajoto vieną gražią dieną tapsią galingais biurokratais, ambasadoriais ir ministrais”¹¹¹. Sekant Gellnerio Ruritranijos iliustracija, galime matyti savotišką paralelę: biurokratizacija Rusijos imperijoje nulėmė ir lietuviškojo nacionalizmo formavimąsi, svetimėjančioje aplinkoje, kurioje vis daugiau anonimiškumo, ieškoti bendrystės tapo ir „jaukumo” kūrimosi procesu¹¹². O turint omenyje represijas ir įtarinėjimus, spaudos draudimą, imperijų represinę politiką, sekusią po XIX a. sukilimų, kurių tragiški padariniai skatino tapatybės kristalizavimąsi, iliuzijų atsisakymą – jaukumo iš tiesų trūko. Jo trūko ne tik Rusijos imperijoje, bet ir Prūsijos karalystėje, kurioje Vištelis apsigyveno po 1863-1864 sukilimo, kur buvo Prūsijos valdžios sekamas dėl įtartinos socialistinės, antimonarchinės laikysenos.

Premodernistai dažniausiai kritikuojami dėl to, jog jie mistifikuoja ir romantizuoja nacionalizmą, jį laiko antiklos laikus siekiančiu, o kai kurie nebeatsekamu įgimtu dalyku¹¹³. Įgimto, amžių tėkmėje nebeatsekamo nacionalizmo kilmės šalininkai premodernistai dar vadinami primordialistais. Premodernistų pagrindinis mąstytojas yra Anthony D. Smithas (kuris, beje, buvo modernisto Gellnerio mokinys), parašęs monografiją *Nacionalizmas ir modernizmas (The Nationalism and Modernism; 1998)*, nacionalizmo ištakas sieja su Antiklos epocha. Smithas vysto civilinės ir etninės tautybės sąvokas (jas perima iš Hanso Kohno, nors šias ir patys premodernistai kritikuoja kaip pasenusias, susijusias su kolonijiniu vertinimu¹¹⁴, nes teigiama, kad Vakarų Europai būdingas civilinės tautybės modelis, o Rytų ir Vidurio Europai – etninės). Jo aprašyta etno–simbolinė nacionalizmo teorija teigia, jog tautą vienija bendra atmintis, mitai, simboliai, praktikos, tokia pozicija svarbi šiam darbui, o tautos esminis išsipildymas – valstybės sukūrimas. Premodernistams nacionalizmas – neišvengiama ideologija (suprantama teigiamai, kaip, pavyzdžiui, Louis Althusserio

¹¹¹Ernest Gellner, *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 103.

¹¹²*Ibid.* Apie tai rašo ir Paulius Subačius, kalbėdamas apie lietuvių modernaus nacionalizmo „gimimą“, žr. Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė, op. cit.*, p. 27-28.

¹¹³Caspar Hirschi, *ibid.*

¹¹⁴Žr. Caspar Hirschi, *op. cit.*, p. 5.

darbuose), be kurios bendruomenės egzistencija neįmanoma. Akcentuojama skirtis, jog Vakarų Europos šalyse nacionalizmas kuriamas remiantis monarchinėmis ir parlamentarizmo tradicijomis, o Rytų Europos – inteligentijos; pirmuoju atveju – iš viršaus į apačią, antruoju – iš apačios į viršų¹¹⁵. Tai aktualu ir šio darbo rėmuose, nes leidžia adekvačiau įvertinti didelį aušrininkų, kurie buvo aktyvi negausios tuometinės inteligentijos dalis, svarbą nacionalizmo epochoje ir jų vaidmenį modernaus nacionalizmo savikūros procese.

Kitas premodernistas¹¹⁶, Casparas Hirschi, straipsnyje „The Origins of Nationalisms” (2011) toliau problemina Smitho teiginius, atsisakydamas civilinio ir etninio nacionalizmu terminų kaip pateisinančių Vakarų mokslininkų „civilizuotumo” įsivaizdavimą. Premodernistai iš esmės veikia per modernistų teorijos(-ų) kritiką, dažnu atveju tai greičiau modernistų teiginių pildymas, o ne jų paneigimas. Hirschi rašo apie varžymosi aspektą formuojantis nacijoms, kuris tampa svarbus, nes telkia; „kitas” yra būtinas tautos formavimuisi¹¹⁷. Aušrininkų kontekste tai būtų lenkai, rusai, lenkai, vokiečiai, žydai, kitos tautybės. Taip nuo daugiakultūrių monarchijų pereinama prie naujų abstrakčių bendruomenių formavimosi. Hirschi kaip pamatinius tapatybinius elementus, be telkimosi, išskiria nacionalinę garbės sąvoką, kuri įvardija kaip bendruomenės nestabilumą, kitantį kapitalą ir nacionalinę laisvę – bendrą kito politinės ir kultūrinės galios atmetimą¹¹⁸.

Modernisto Benedicto Andersono monografijoje „Įsivaizduojamos bendruomenės” (*Imagined Communities*), nacija laikoma konceptu, konsoliduojančiu bendruomenę per bendros vaizduotės (su)kūrimą: a) tam tikri bendri vaizdiniai telkia bendruomenę; b) tam tikros medijos, pavyzdžiui, spauda, ją suformuoja. Grįžtant prie Hirschi straipsnio, šiam darbui svarbi autoriaus įžvalga – jog nacionalizmas, pradėjęs formotis dar Renesanso epochoje, yra visų pirma intelektualų, mokytų žmonių kūrybos produktas, kurį šie „gamina” monarchams ir didikams, siekiantiems galios ir savo dinastijos įsitvirtinimo. Tai atitinka ir LDK patirtį – didikų giminės, kaip antai Pacų, Radvilų, Goštautų, Alšėniškių atveju, užsako naratyvus, kuriuos „atranda” ir užrašo mokyti žmonės, taip kuriasi naujas identitetas, suformuotais naratyvais įtvirtinama savo giminės svarbos valstybės gyvenime, ilgainiui šie naratyvai tampa bendro didikų identiteto šaltiniu¹¹⁹. Hirschi pastebi, kad idėjų, teorijų perėmimas, be abejo, yra kompleksiškas ir retai sinchroniškai vykstantis procesas. Vėliau,

¹¹⁵ „Interview – Anthony D. Smith”, in *E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/2013/09/03/interview-anthony-d-smith/> [žr. 2022-05-19]

¹¹⁶ Nors ir Casparas Hirschi save įvardija šioje diskusijoje savotišku centristu, pateikiančiu kontrateoriją modernistiniams įsitikinimams.

¹¹⁷ Caspar Hirschi, *ibid.*

¹¹⁸ Caspar Hirschi, *op. cit.*, p. 2.

¹¹⁹ Rimvydas Petrauskas, *Galia ir tradicija*, Vilnius: Baltos lankos, 2016, p.145-146.

per kitus istorikus, intelektualus lietuvių kilmės teorijos plinta Alberto Vijūko-Kojalavičiaus, Teodoro Narbuto, Simono Daukanto darbuose – jas rašo savojo laikmečio intelektualai ir būtent jos formuoja bendruomenių identitetą. Ši prielaida tinkama kelti ir šio darbo kontekste: Vištelis skaito ir remiasi minėtųjų intelektualų-istorikų darbais, šie, be abejo, daro didžiulę įtaką ir asmens identitetui, tačiau, kitaip nei Renesanso atveju, – tokie tekstai nėra užsakomieji, jie kyla iš pačių intelektualų individualaus supratimo, kas yra tauta, kas jai svarbu.

Romantizmo idėjų laukas taipogi nėra tik individualiojo „aš“ susikūrimo laikas, romantizmo epochos individas savęs neįsivaizduoja be bendruomenės. Ši jam būtina, su ja norima sutapti (jei ji to verta), arba nuo jos atsiskirti (jei ji neverta susitapatinimo). Šioje vietoje būtų svarbu pabrėžti modernaus tautiškumo tapatybės ryšį su moderniuoju individualizmu: kai asmuo išsiskiria iš tradicinės luominės bendruomenės, t.y. hierarchiškų tautinės bendrijos ryšių, ir drauge iš naujo nusistato ryšius su tautine bendruomene kaip egalitarine grupe. Tad žvelgdami į aušrininkus ir jų kuriamas lietuvių kultūros vizijas, matoma ši epochos pastanga kurti tautinį identitetą, pasakojimus bei brėžti naujus, nauja tautine garbe grįstus ryšius. Gellneris čia matytų senosios aukštosios (elitinės) kultūros „pašalinimą“ ir atgaivinimą kita forma, t. y. rašto žmonių, profesinės inteligentijos, kuriama naująja elitine (ne žemąja) kultūra, kuri yra susijusi su prieš tai buvusiomis kultūromis, jų pamišimu ir/ar atsiminimu, idėjų pritaikymui masinei kultūrai¹²⁰. *Auszros* diskurse matyti paveldimos prieš tai istoriškai egzistavusios kultūros, Vištelio atveju brėžiant probleminius ryšius su lenkakalbės kultūros tradicija. Tokie, anot Gellnerio, paveldėti iš tradicijos pasakojimai, pinami su pramanais, kūrybingomis fantazijomis: „[m]irusios kalbos turi būti atgaivintos, tradicijos išgalvojamos, atkuriamos visiškai fiktyvios pirmaprados grynybės“¹²¹, tačiau Gellneris pabrėžia, kad nors ir turint tai omenyje, nacionalizmai nėra dirbtinės ar atsitiktinės sistemos. Hirschi taip pat pastebi, jog išsilavinę žmonės, intelektualai, kurdami tautos genezės išaiškinimus, „atrasdami“ įvairius tautinius pasakojimus, pradeda užimti pranašų, dvasininkų vietą moderniajame pasaulyje. Taip pat ir Vištelis gana tiesiogiai užima pranašo vaidmenį su jam būdingais pagoniškais ir pranašiškais regėjimais-vizijomis nuolat besikartojančiais jo kūryboje. O atkūrus Nepriklausomybę, sukūrus modernią Lietuvos Respubliką, nepaisant išpuolių prieš tautos patriarchus – aušrininkus ir Maironį, jie buvo ir bus laikomi kone mitiniais valstybės tėvais.

Darbui svarbi Gellnerio pozicija, jog tauta gimsta iš daugybės idėjų. Tokį tautos idėjinį heterogeniškumą gerai apibendrina ši citata: „[...] *nation-state is a nationalist dream and*

¹²⁰ Ernest Gellner, *op. cit.*, p. 98.

¹²¹ *Ibid*, p. 95.

*fiction, never really implemented, due to the inescapable plurality of social groups [...]*¹²² („[...] tautinė valstybė yra nacionalistų sapnas ir fikcija, niekada iš tikrųjų neįmanoma įgyvendinti dėl neišvengiamo socialinių grupių daugialypiškumo” [vertimas - I.K.]). Todėl kalbėti apie nacijos gimimą, reiškia kalbėti apie nuolatinį idėjų pulsavimą, daugybės skirtingų asmenų ir grupių, kurias istorijos tėkmėje lengva pamiršti, balsus, kultūrinės įtampas ir derybas, todėl darbe bus derinama ši ir naujaistoristų pozicijos, kurios konceptualiai yra susijusios. Šiame darbe norima matyti laikmečio daugialypiškumą. Be abejo, reikalinga patikslinti, atsižvelgiant į *Auszros* kontekstą: kažin, ar aušrininkai tiesiogiai formulavo būtent politinį tautinės valstybės projektą. *Auszros* diskurse kristalizavosi visų pirma tautinės kultūros vizijos, kurios nesusiklostė į vientisą programą. Šiuose tautinės kultūros projektų konsteliacijose ypač svarbus utopinis pradas, kuris juo labiau reikšmingas bendruomenės konsolidacijai pagrindinės veiklos sąlygomis. Tačiau darbe aptariamų derybų procese aušrininkai įtvirtino tam tikrus ir vėliau išliksiančius vertybinius, programinius orientyrus, susijusius su etnolingvistine tautos samprata, nors ir *Auszros* diskursas buvo gana heterogeniškas. Vientisesnis kultūrinis projektas įgyvendinamas tik sukūrus tautinę valstybę su švietimo sistema, kultūros institucijomis, etc.

Kultūra, kitaip nei politinė dimensija, geba talpinti tokį daugiabalsiškumą. Kultūrinio nacionalizmo sąvoką Smithas kritikuoja kaip nepakankamą kalbėti apie nacionalizmą¹²³. Gellneris, atvirkščiai, kultūrą mato kaip nacionalizmo ideologinį pagrindą¹²⁴, todėl yra laikomas vienu iš kultūrinio nacionalizmo teorijos kūrėjų. Kultūrinio nacionalizmo sąvoka šiam darbui aktuali dėl to, jog ji ypač tinkama mūsų regionui dėl ilgalaikės politinės priklausomybės būklės po ATR padalijimų. Timothy Snyderis, apžvelgdamas buvusių ATR teritorijų po padalijimų epochą Rusijos imperijoje, daro išvadą, kad „[k]ai Respublikos institucijos nesugebėjo prisitaikyti, išliko kultūra”¹²⁵. Kultūrinio nacionalizmo sąvoką naujai aktualizuoja įvade minėtas Joepas Leerssenas, kuriam taipogi būdinga savotiška centro pozicija modernistų ir premodernistų diskusijoje. Leerssenas laikosi nuostatos, jog politinis nacionalizmas neįmanomas be kultūrinio nacionalizmo, ir būtent kultūrinį nacionalizmą laiko svarbesniu ir platesniu reiškiniu, ir ne nacionalizmo pakopa (kaip skirsto Mirosławas

¹²² Nenad Miscevic, *ibid.*

¹²³ „Interview – Anthony D. Smith”, *op. cit.*

¹²⁴ Ernest Gellner, *op.cit.*, p. 79-81.

¹²⁵ Timothy Snyder, *Tautų rekonstrukcija*, vertė Rimantas Matulis, Vilnius: Mintis, 2008, p. 29.

Hrochas¹²⁶), o esminiu nacionalizmo pagrindu¹²⁷. Nacionalizmas XIX amžiuje neatsiejamas nuo metafizinės ir kultūrinės plotmės. Johnas Hutchinsonas, Leerseno pirmtakas, pirmasis kultūrinį nacionalizmą aktualizavęs nacionalizmo tyrimų plotmėje (t.y., išryškinęs jo svarbą, lyginant su klasikine nacionalizmo paradigma), laikė, jog kultūrinis nacionalizmas gimsta ne iš pragmatiškų, racionalių paskatų, o aistros ir emocinio tapatinimosi; stipri socialinė konsolidacija įmanoma tik per istoriškumo potyrį, per bendrą kilmės mitų, istorijos, kultūros ir kraštovaizdžio vaizdiniją, kuri perteikia tautos kūrybinę energiją. Tačiau nacionalistų išjudinimui reikalingas socialinės demoralizacijos, konflikto, pertrūkio su tradicija aspektas¹²⁸, kuris itin ryškus Vištelio kūryboje. Aktualus Hutchinson teiginys, jog kultūrinio nacionalizmo aktyvistus apibūdinti „kalbos mylėtojų“ būreliu yra neteisinga, jie kalbą laiko vienu iš simbolių, kuria reikia prikelti bendruomenę, bet jų esminis tikslas – atgaivinti išskirtinę primordialistinę kolektyvinę tapatybę, kuri sietina su tautos vardu, unikalios kilmės, istorija, socialinėmis ir politinėmis praktikomis, etc.¹²⁹. Kitaip tariant, paveikia vaizdinija, o tai galima susieti su Greenblatto socialinės energijos sąvoka. Toji paveiki vaizdinija, galime daryti prielaidą, aktuali Vištelio raštijai, ne veltui Daujotytė jį pavadina lietuvių poezijos vizionieriumi. Kaip matysime, Vištelio vėlyvoji poema *Kastytis ir Juraite* yra paremta paveikios vaizdinijos kūrimo principu, kaip ir kiti raštai, dažnai primenantys bibliinį-apokaliptinį pasakojimo stilių. Tolimesniame skyriuje bus grįžtama prie Vištelio pasirinktos vaizdinijos ir simbolių rekonstrukcijos; bus aiškinamasi, kokie simboliai ir ženklai turėjo atlikti tapatybės formavimo vaidmenį ir kokios reikšmės joms suteiktos lietuvių kultūros projektui kurti.

Kultūrinio nacionalizmo veikimo laukas – kosmopolitiškas¹³⁰. Leersenas pabrėžia, jog nacionalizmas plito Europos tautose susietu idėjiniu ir komunikaciniu tinklu per naują filologiją (tuo metu ši mokslinių ir kultūrinių interesų sritis buvo suvokiama plačiau nei dabar), kurios varomąją jėgą buvo kultūrinis susidomėjimas etninėmis ištakomis romantinio nacionalizmo kontekste¹³¹. Tačiau nacionalizmo aktyvistams šaltiniai nebuvo pasiekiami

¹²⁶ Apie Hrocho teorijos pritaikomumą lietuviškajame tautinio atgimimo kontekste rašė Tomas Balkelis, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, *op. cit.*, p. 17-19. Hrocho nacionalizmo fazių teorija yra sutinkama daugybėje nacionalizmo darbų, ja remiantis Vištelį priskirti konkrečiai nacionalizmo pakopai neproduktyvu, jis būtų pereinamosios fazės veikėjas: nuo mokslinio tyrinėjimo periodo (fazė A) prie patriotinės agitacijos (fazė B).

¹²⁷ Joep Leersen, „Nationalism and the cultivation of culture”, *Nations and Nationalisms*, Volume 12, Issue 4, October 2006, p. 559-560.

¹²⁸ John Hutchinson, „Re-Interpreting Cultural Nationalism”, *Australian Journal of Politics and History*: Volume 45, Issue 3, 1999, p. 399.

¹²⁹ John Hutchinson, *op.cit.*, p. 394.

¹³⁰ Joep Leersen, *op.cit.*, p. 559.

¹³¹ Joep Leersen, „Gods, heroes and mythologists: Romantic scholars and the pagan roots of European nations”, *History of humanities* 1, 2016, p. 72, <https://doi.org/10.1086/685061> (https://pure.uva.nl/ws/files/13713042/Gods_Heroes_and_Mythologists.pdf), p. 81. (žr. 2023-05-21)

besikuriančia etnine kalba, todėl išaugo vertimo vaidmuo: Vištelio kultūros projekto plotmėje vertimai sudaro didelę jo darbų dalį (plačiau jų reikšmė bus aptariama 3 skyriuje). Kultūrinį nacionalizmą lėmė kalbinio ir istorinio sąmoningumo formavimasis¹³², kuris matyti ir apžvelgus Vištelio darbų spektrą: nuo kalbinių veikalų rengimo iki istorijos darbų vertimų; tad kalbinė ir istorinė tematikos yra esminės Vištelio raštų ašys. Grįžtant prie kosmopolitiškumo ir nacionalizmų susietumo, pavyzdžiui, Leersenas mini, jog Bulgarijoje Jonas Basanavičius ir ukrainiečių tautinio judėjimo lyderis Yurijus Venelinas intensyviai keitėsi idėjomis, todėl lietuvių tautiniam judėjimui ne tik čekai, bet ir ukrainiečiai darė įtaką ir turbūt atvirkščiai¹³³. Praha, Kijevas, Varšuva, Vilnius visuomet pasirodo įvairių regionų ir judėjimų nacionalistų akiratyje¹³⁴. Kosmopolitiškumas matyti ne tik Vištelio-sukilėlio biografijoje, bet ir analizuojant jo bendraminčių grupę ar jo skaitinių spektrą. Tautinės idėjos plito po visą Europą, po įvairias tautas, todėl nelaikytinos vienos kurios išskirtiniu produktu, greičiau bendruomenine kūryba¹³⁵, todėl nacionalizmą reiktų laikyti heterogenišku, ką ir bus siekiama aptarti Vištelio kultūros projekto plotmėje. Panaši modernių tautų kūrimosi pradžia būdinga visai Europai pradinėje intelektualinėje nacionalizmo stadijoje, vėliau nuo švietimo(si) etapo pereinama prie veiksmo socialinėje ir politinėje plotmėje. Tad nuo *Auszros* ir oficialių bei neoficialių mokyklų¹³⁶, kuriose buvo mokoma lietuvių kalbos, pereinama prie valstybės sukūrimo 1918 metais.

Benedictas Andersonas svarsto, jog nacijos, t. y. bendruomenės, kurias vienija specifinė simbolių ir ženklų sistema ir ši Europoje glaudžiai susijusi su etninio nacionalizmo samprata¹³⁷. Specifinę simbolių ir ženklų sistemą, kuri svarbi Vištelio lietuvių kultūros projektui nubrėžti, perteikė laikraštis *Auszra*, lietuvių kultūrai svarbus tuo, jog konsoliduoja bendruomenę per naują skaitymo praktiką¹³⁸. Tai keičia individo religines praktikas, kurios iki tol vienijo bendruomenes (pavyzdžiui, mišios, meldimasis, šventraščių skaitymas, elementorių skaitymas). XIX a. literatūra – pagrindinė medija: „[...] grožinė literatūra tyliai, be perstojo skverbiasi į tikrovę, sukurdama tą įstabų pasitikėjimą anonimiška bendruomene, o tai yra skiriamasis moderniųjų tautų bruožas“¹³⁹. Pasitikėjimas ir tikėjimas bendruomene, kurios visų narių niekad nepažinsi, anot Andersono, yra tas antropologiškai suprantamas

¹³² Joep Leersen, „Nationalism and the cultivation of culture“, *op.cit.*, p. 560.

¹³³ Joep Leersen, „Nationalism and the cultivation of culture“, *op.cit.*, p. 565.

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ *Ibid.*

¹³⁶ Kalbu apie 1906 m. įsteigtas lietuviškas Saulės mokyklas, jos ir buvo priklausomos nuo Rusijos Imperijos politikos, veikė šalia nuo seniau veikusių ir labai paplitusių daraktorių mokyklėlių.

¹³⁷ Benedict Anderson, *Įsivaizduojamos bendruomenės: Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 85.

¹³⁸ Laikraščiai kaip ir vėliau radijas, televizija, vis pateikdami tam tikru metu žinutes, nuolat atsinaujindami turinį, formuoja skaitymo/girdėjimo/žiūrėjimo praktiką, konsoliduojančia bendruomenę

¹³⁹ Benedict Anderson, *op. cit.*, p. 49- 51.

modernios nacijos gimimo aspektas. Lietuvių tautiniam judėjimui didžiausią įtaką darė rašytojai (šie jį kūrė)¹⁴⁰, tačiau literatūra visuose tautiniuose judėjimuose atlieka svarbų konsolidacinį vaidmenį, susiedama bendruomenę jungiančia vaizdinija.

Darbai itin svarbi su sociokultūriniais XIX a. lūžiais susijusi kultūrinės naujovės samprata. Po 1863-1864 m. sukilimo susiformuoja naujoji moderniojo elito karta, kuri formuoja naują tradiciją. Šiame darbe tyrinėjamas valstietiškos inteligentijos, kuriai priklausė Vištelis, santykis su bajoriškąja LDK kultūrine atmintimi. T. Snyderis argumentuoja, jog tradicija, tai yra jos praktinis veikimas, itin priklauso nuo socialinės asmens kilmės, todėl lietuvių inteligentija, kurios dauguma buvo kilusi ne iš bajoriškųjų sluoksnių, savo tautinę idėją kuria „išradinga istorine vaizduot[e]“¹⁴¹. Snyderis atkreipia dėmesį, kad iš valstietijos kilę lietuvių tautai save priskyre inteligentai su istorija gali elgtis išmoningiau, nes jų šeimos nevaicino jokio vaidmens istorijoje. Dėl to lietuviškasis istorinis naratyvas formuojasi, orientuojantis į Viduramžių istoriją, stengiantis aplenkti vėlesnę istorinę epochą, apimančią beveik 300 metų po Liublino unijos¹⁴². Tai matyti ir Vištelio kūryboje: istorinis laikas ir erdvė čia siekia arba ikirikščioniškuosius, arba ankstyvuosius LDK laikus. Taip pat, Snyderis rašo, jog tautiškumas ATR teritorijoje buvo itin keblus dėl įvairių etninių grupių su(si)gyvenimo ir stipraus identifikavimosi su ATR politinėmis idėjomis. Su kultūrinės naujovės ir sudėtingomis tautiškumo paieškomis susijusios Vištelio rašto kalbos steigimo(si) pastangos, analizuojamos šiame darbe.

Leersenas teigia, kad kultūra nėra tik socialinės ir politinės istorijos sudėtinė dalis, o tai, kas nuspėja, formuoja socialinius ir politinius pokyčius, o ne atvirkščiai. Nacionalizmo politinė programa remiasi kultūrinio idealu, o tai dar vienas argumentas kultūros tyrimų aktualumui ir adekvatumui *Auszros* diskurso ir Andriaus Vištelio tyrimuose. Andriaus Vištelio įsivaizduota lietuvių kultūra, šiandien atrodanti utopiška ir net komiška, rėmėsi kultūrinio „lietuvybės“ idealu, kuris itin hegeliškai nesutapo su realybe. Grįžtant prie neabejotino *Auszros* kultūrinio pobūdžio, šio laikraščio (kartu su *Varpu*) vaidmenį lietuviškajame nacionaliniame projekte taikliai apibūdino Raila: „politines Lietuvos sienas padiktavo Pirmasis pasaulinis karas, o štai kultūriniai jos kontūrai buvo nubrėžti šių leidinių puslapiuose“¹⁴³. *Auszros* diskursas susijęs ir su Leerseno aptariama modernios nacionalinės kultūros plėtotės veiksmų schema: 1) kultūra inventorizuojama 2) kultivuojama 3) skleidžiama ideologizuota propaganda. Kultūrinių klausimų svarba aušrininkams buvo pirmaplanė, apie tai byloja ši citata, nusakanti Lietuvių suvažiavimo organizacinio komiteto

¹⁴⁰ Paulius Subačius, *Lietuvių tapatybės kalvė*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 123.

¹⁴¹ Timothy Snyder, *op. cit.*, p. 53-54.

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ Tomas Balkelis, *op.cit.*, p. 73.

pirmąjį susirinkimą: „Felicija Bortkevičienė pastebėjo, kad Basanavičius buvo linkęs lietuvių dėmesį sutelkti į kultūrinės problemas, tačiau susirinkimas savo prioritetu pasirinko politinius klausimus“¹⁴⁴. Antrajame susirinkime, kai buvo pristatyti du atsišaukimo į tautą variantai, t.y. Basanavičiaus ir Povilo Višinskio, „jo [Jono Basanavičiaus] pateiktas atsišaukimo variantas jaunesnės kartos atstovo akimis įvertintas kaip „buvęs pernelyg akademiškas ir nukrypęs į kultūrinius dalykus“¹⁴⁵, o visgi šis variantas ir priimtas. Bortkevičienė rašo, kad Višinskis susinervino ir „aštriai susirėmė su J. Basanavičiumi“¹⁴⁶. Raila, cituodamas Sprindį, akcentuoja, kad iš tikrųjų tai buvo dviejų generacijų kova, suvoktina, kaip idealistinės ir pragmatiškos (praktinės) plotmių įtampa ir derybos¹⁴⁷. Tad tokia idealistinės ir praktinės kultūrinės veiklos kolizija aktuali Vištelio kultūros projektui rekonstruoti, galbūt galime atsargiai formuoti prielaidą, jog dėl to didžioji dalis Vištelio raštų liko nebaigti?

Šioje dalyje buvo siūloma žiūrėti į nacionalizmą, visų pirma kaip į kultūros reiškinių. Weeksas¹⁴⁸ pastebi, kad XIX amžiaus viduryje ir antrojoje pusėje Rusijos imperijos pagrindiniu priešu laikyti lenkai, nes lietuviai dažnai nematyti kaip savarankiškas nuo lenkų vienetas Rusijos imperijos valdininkų akimis¹⁴⁹. Todėl lietuvių tautiniam judėjimui iki pat XIX a. pabaigos skiriama mažiau dėmesio, lietuvių kalbos vartojimas viešojoje erdvėje (spausdinto žodžio draudimo, nesėkmingo graždankos projekto) nėra taip represuojamas kaip lenkų kalbos vartojimas, nes būtent tai, kas susiję su lenkiškumu ir katalikiškumu, imperija stengėsi gniaužti, kiek šiai imperijai buvo įmanomas nuoseklumas. Polonofobiškumas, kuris buvo skatinamas, gali būti laikomas esminiu imperijos tautinės politikos Vakarų gubernijų atžvilgiu bruožu, todėl vertinant imperijos vykdytą rusifikaciją, lietuvių rusifikaciją galima matyti ir iš šios perspektyvos¹⁵⁰. Tai reiškia, reiktų matyti ir platesnį, iš dalies Rusijos imperijos biurokratinių sprendimų manipuliatyviai primetamą santykio su lenkakalbe kultūra aspektą. Rusijos imperija siekė, kad lietuviai savęs nevertintų lenkiškos savimonės plotmėje – taip tikėtasi įgyvendinti rusifikaciją. Tačiau, kadangi Lenkijos karalystės bajorų ekonominė ir politinė gyvybė buvo svarbi Rusijos imperijai,

¹⁴⁴ Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė: Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, op. cit., p. 236.

¹⁴⁵ *Ibid*, cituojant Egidijų Motieka 1905 m. Didžiąjame Vilniaus Seime, op. cit., p. 236

¹⁴⁶ *Ibid*, p. 237.

¹⁴⁷ *Ibid*.

¹⁴⁸ Theodore R. Weeks, “Russification and the Lithuanians, 1863-1905.” *Slavic Review* 60, no. 1 (2001): 96–114. <https://doi.org/10.2307/2697645>. p. 98.

¹⁴⁹ Pavyzdžiui, R. Weeksas Rusijos imperijos biurokratinėse ataskaitose kaltinimus vyskupui Motiejui Valančiui polonofilija būtent ir interpretuoja kaip imperinio aparato absoliutų realios etinių grupių situacijos nesupratimą. Kaip skaitytojui žinoma, Valančius prižiūrime vyskupystėje propogavo ne lenkų kalbos, o lietuvių kalbos ir kultūros vartojimą. Žr. Theodore R. Weeks, “Russification and the Lithuanians, 1863-1905.”, p. 99-101.

¹⁵⁰ *Ibid*, p. 98.

Lenkijos karalystė turėjo daugiau ekonominių, o tuo pačiu ir kultūrinių, lengvatų¹⁵¹, o lietuviai etninėse teritorijose, patiria polonofobišką rusifikaciją. Tad toks mentalinis Rusijos imperijos žemėlapis taip pat prisidėjo prie tautinių projektų modeliavimo¹⁵². Toks požiūris leistų akcentuoti atsitiktinumų svarbą kultūrai, istorijai bei kiek įtariau (t.y. nemitologizuojant), nors ne mažiau žavintis, vertinti nacionalizmo epochos veikėjų kultūrinę veiklą, sudėtingą atsitraukimą nuo daugiakultūrio ATR palikimo.

¹⁵¹ Plačiau: Darius Staliūnas, „Lenkija ar Rusija? Lietuva rusiškajame mentaliniame žemėlapyje“, in *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, sudarytojas Darius Staliūnas, Baltijos kopija, 2015, *op. cit.*, p. 29-78,

¹⁵² *Ibid*, p. 29-82.

*Aš esu lietuvis visa to žodžio prasme ir noriu, trokštu, kad visos tautos susilietu į vieną tautą, tačiau išsaugodamos savo kalbą ir geografinį autonominį atskirumą, su viena, bendriems ryšiams skirta, laisvai visų tautų pasirinkta visuotine kalba. Svajonės!... bet vis tik vedančios į kažkokį tikslą [...]*¹⁵³

Iš Vištelio laiško Kraševskiui, 1879 m.

2. Komunikacinio tinklo rekonstrukcija (1863–1864 m. sukilimas – „Birutės“ draugija – *Auszra*).

XIX a. nacionaliniai judėjimai buvo tarpusavyje susiję, įvairių šalių nacionaliniai veikėjai bendravo, dalijosi idėjomis, vieni kitus stebėjo¹⁵⁴, todėl tikslinga rekonstruoti komunikacinį tinklą, jų santykių, ryšių konsteliaciją drauge su juo srūvančiomis idėjomis. Nacionalinio judėjimo formavimasis buvo glaudžiai susijęs su neformalių susibūrimų veikla ir atskirų asmenų tinklaveika. Tokių neformalių būrelių, telkusių bendruomeninę ir jos kultūrinės plėtotės iniciatyvas, buvo ne vienas: simultaniškai veikė lietuvių studentų draugija Peterburgo universitete, *Auszros* bendradarbių ratelis, „Birutės“ draugija Prūsijos Lietuvoje ir t. t.. XIX a. II pusėje tinklaveika ir spauda atlieka tam tikras institucines funkcijas (kultūros inventorizavimo, vertinimo, politikos formavimo, propagandos), tokiu būdu tęsia, savaip perkuria XIX a. vidurio LDK lietuvių kultivavusių institucijų veiklą – tokių, kaip Vilniaus laikinoji archeologijos komisija ir Senienų muziejus. Jų reikšmę lietuviškojo identiteto kūrimuisi aptaria mokslininkai, apibendrinami šių organizacijų svarbą lietuvių kultūros tyrinėjimų prestižui ir sklaidai¹⁵⁵. Jų narių formuotos idėjos, be abejo, veikė ir Andrių Vištelį, pasiekė *Auszros* aplinką ne tik per skaitomų rašytojų Teodoro Narbuto ar Simono Daukanto raštus, bet ir per buvusį Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos narį Mikalojų Akelaitį (1829–1887), kuris buvo tiesioginis *Auszros* bendradarbis. Po 1863–1864 metų sukilimo praėjus dvejiems metams, buvo likviduota Vilniaus archeologijos komisija ir Vilniaus senienų muziejus, kurie, 1832 m. uždarius Vilniaus universitetą, dešimtmetį iš dalies vykdė švietimo, kultūros kumuliacijos

¹⁵³ *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J. I. Kraševskiui*, sudarė Bronius Genzelis, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 188.

¹⁵⁴ Žr. Joep Leersen, „Nationalism and the cultivation of culture“, *op. cit.*, bei to paties J. Leerseno kuruotą projektą: „Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe“, <https://ernie.uva.nl/viewer.p/21/59/scenario/75/geo> (žr. 2023-05-22).

¹⁵⁵ Brigita Speičytė, „Lietuvių kalbos archeologija: Pranciškaus Vilčinskio laišakai Eustachijui Tiškevičiui“, in: *Kova dėl Istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*, sudarė Reda Griškaitė ir Žygintas Būčys, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015, p. 87. Taip pat: Darius Staliūnas, „Vilniaus laikinoji archeologijos komisija ir universiteto atkūrimo sumanymai“, in: *Kova dėl Istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855-1915)*, *op.cit.*, p. 81-86.

ir sklaidos funkcijas¹⁵⁶. Tad XIX a. antroje pusėje lietuvių *toliau* kultivuoja įvairūs aktyvistų būreliai ir grupės, kurie atitinka socialinių judėjimų ankstyvąją fazę modernių nacionalinių judėjimų periodizacijoje¹⁵⁷. Tinklaveikos apžvalga siekiama atskleisti su Vištelio lietuvių kultūros projektu susijusių idėjų (o su jomis – ir jas generuojančių žmonių) tarpusavio santykių sampynas, nuoplaisas, žiežirbas, *etc.*, kultūrinio atsitiktinumo reikšmę nacionalizmo plėtotei.

Šiame skyriuje bus glaustai aptartas per mažai ankstesnėje istoriografijoje aptartas *Auszros* genezės ryšys su ATR sukilimų tradicija, kuri buvo gyva individualiojoje bei kolektyvinėje atmintyje ir svarbi, siekiant suvokti Vištelio lietuvių kultūros projekto savitumą. Bus stabtelėta ties keliais kritiniais *Auszros* leidybos ir Vištelio gyvenimo momentais, kurie taipogi atskleidžia tam tikras svarbias kultūrinės įtampas ir leidžia apčiuopti galimas Vištelio lietuvių kultūros projekto prielaidas. Siekiama papildyti ir aktualizuoti esamą istoriografinę medžiagą, iš kurios matyti, jog tautinis judėjimas buvo nesibaigiančių derybų procesas – tarp idėjinio ir empirinio lygmens, tarp daugiakultūrio ir etnolingvistinio lietuviškosios tapatybės modelio. Ryšiai, kurie gana išsamiai aptarti Tomo Petreikio¹⁵⁸ ir Vlado Žuko¹⁵⁹ bei paliesti mano bakalauro darbe¹⁶⁰, atskirai nebus aptariami.

2.1. 1863–1864 m. sukilėlių tinklas ir Virkytų bičiulių ratas

Po 1863–1864 m. sukilimo Vištelis turėjo emigruoti, keliavo po Europą, prisidėdamas prie kitų tautų nacionalinių judėjimų (Ispanijoje, Italijoje), galiausiai apsigyveno Prūsijos karalystėje, nes grįžti gyventi į Rusijos imperijos Vakarų guberniją dėl dalyvavimo 1863–1864 metais negalėjo¹⁶¹. Prūsijos karalystės Rytų Prūsijos provincijoje susikūrė vienas iš lietuvių kultūrinio gyvenimo centrų, čia kėlėsi ir kiti 1863–1864 m. sukilimo dalyviai, bėgdami nuo Rusijos imperijos represijų. Kaip žinoma, *Auszra* buvo spausdinama Ragainėje, pasienio su Rusijos imperija mieste, dėl anapus sienos galiojusio spaudos draudimo lietuvių kalba lotyniškais rašmenimis leidžiamiems leidiniams. Visgi Vištelis

¹⁵⁶ Darius Staliūnas, „Vilniaus laikinoji archeologijos komisija ir universiteto atkūrimo sumanymai“, in: *Kova dėl Istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855-1915)*, *op. cit.*, p. 81-86.

¹⁵⁷ Joep Leersen, „Nationalism and the cultivation of culture“, *op. cit.*, p. 571-572.

¹⁵⁸ Žr. Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio palikimo kelias į Lietuvą“, *op. cit.*

¹⁵⁹ Vladas Žukas, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, *op. cit.*, p. 152-167.

¹⁶⁰ Ieva Kristinaitytė, *Andriaus Jono Vištelio rankraštinis palikimas*, bakalauro darbas, Vilniaus universitetas, 2017.

¹⁶¹ Vištelis po sukilimo spėjo pabėgti, nors Kuzmickas, matyt, remdamasis laiškais Kraševskiui, rašo, jog Vištelis buvo sučiuptas kazokų, kankintas, kankinimų metu jam sutraukta ranka, todėl fiziškai „nešioja“ sukilėlio ženklą. Vincas Kuzmickas, *op. cit.*, p. 129–130.

pasirinko tolesnę nuo pasienio „užrubežiaus“ pusę, Poznanės provinciją¹⁶², Orlinecą, todėl veikė gana atskirai nuo Mažosios Lietuvos kultūrininkų, tokių kaip Jurgis Mikšas, Martynas Jankus, Jurgis Zuerveinas, kiti, nors ir buvo su jais artimas, susirašinėjo ir laikas nuo laiko susitikdavo. Orlinecas šalia Bžešnicos (lenk. Brzešnica)¹⁶³ buvo nutolęs nuo pagrindinių kelių, įsikūręs miškuose, arba „Girioj“, kaip dažnai, siųsdamas laiškus iš Orlinico, kurį lituanizuodamas vadina Erelnyčia, pažymi Vištelis. Galbūt ši gana izoliuota gyvenamoji vieta, jos geografinė padėtis nulėmė savitą, gana individualistinę, originalią Vištelio vietą lietuvių nacionaliniame judėjime ir gana unikalų bendraminčių ratą – įvairialypį geografiškai bei ideologiškai, kaip iš dalies tą patį galima pasakyti apie Basanavičiaus bendraminčių ratą ir poziciją¹⁶⁴. Visgi esmingiausiai Vištelio savitumą tarp aušrininkų lemia jo 1863–1864 metų sukilėlio patirtis, o ir Vištelio tinklaveikos ašimi tampa sukilimų (tiek 1830–1831 m., tiek 1863–1864 m.) dalyvių ratas: bendra sukilimo patirtis, idealai, taip pat – domėjimas istorijos mokslu, vienijantis visų trijų didžiųjų ilgojo XIX a. sukilimų atmintį, telkė jo aplinkos inteligentus, skatino padėti vieni kitiems¹⁶⁵. Sukilėlio patirtis kėlė tarpusavio pasitikėjimą, palaikė atviro bendravimo galimybę įtampų kupiname tuometiniame pasaulyje¹⁶⁶.

Vištelio laišakai Juozapui Ignacijui Kraševskiui kartu su sukilėlių Vladislovo Dembskio ir Akelaičio korespondencija sudaro didžiausią išlikusį Kraševskio susirašinėjimo su lietuvių kultūros veikėjais bloką. Šiuos keturis veikėjus siejo ryšys su 1863–1864 m. sukilimu: dalyvavimu jame (Akelaitis, Dembskis, Vištelis), palaikymu resursais (kaip kad Kraševskio atveju). Taipogi, remiantis Pierre'o Bourdieu literatūros lauko teorija, galima daryti prielaidą, kad ryšys su Kraševskiui tampa savotišku Vištelio išventinimu į literatūros lauką: 1875 m. Vištelis Kraševskiui rašo, jog ponas Edmundas Callier jam rekomendavo,

¹⁶² Svarbu atkreipti dėmesį, jog XIX a. Poznanė yra Didžiosios Lenkijos (Wielkopolska) regiono centras, tuometinės Poznanės Didžiosios Kunigaikštystės sostinė, kultūrinis centras.

¹⁶³ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio palikimo kelias į Lietuvą“, *op. cit.*, p. 70.

¹⁶⁴ Pagal Eligijus Railą, *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, *op. cit.*.

Basanavičius *Auszros* organizavimo ir gyvavimo laikotarpiu gyveno Bulgarijoje ir Prahoje: tai reiškė įvairialypę nacionalizmą apsuptį bei tam tikrą izoliaciją, atstumą nuo pačios lietuviybės, besiformuojančios bendruomenės, lėmusį asmenybės individualizmą.

¹⁶⁵ J. I. Kraševskio laiškas Mikalojui Akelaičiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, *op. cit.*, p. 292-293.

¹⁶⁶ Žr. Apolonija Dalevskytė-Sierakauskienė, *Atsiminimai*, parengė Tamara Bairašauskaitė, Jolanta Sikorska-Kulesza, Vilnius: Nacionalinis muziejus, 2019. Atkreiptinas dėmesys, jog bent jau šiuo metu prienamoje A. Vištelio korespondencijoje sukilimas tiesiogiai neminimas, net Vištelio dainų rinkinyje tiesioginių nuorodų į 1863-1864 sukilimą nėra, dainos nurodo 1830-1831 m. ir 1794 m. sukilimų tekstus, tačiau joms visoms būdinga karo tema. Galbūt tai susiję su atsargumu, nes ir Prusijos valdžia žiūrėjo skeptiškai į „lenkų“ maištininkus (tai patyrė J. I. Kraševskis). [Be to, dainos – ilgaamžės, gali būti, kad per 63-64 m. sukilimą buvo dainuojamos ir ankstesnių sukilimų dainos, nebūtinai kuriamos naujos. Bet ta daina su „meškoriais“ – aiškiai vėlesnė, o gal Vištelio perkurta su jam būdinga etimologizavimo poetika – vokiečiai – vagaičiai, maskoliai – meškoriai.

išklausęs jo kūrinio ištraukų, nusiūsti iki šiol tiksliai neidentifikuotą rankraštį¹⁶⁷ Kraševskiui, tuo metu gyvenusiam Drezdene. Minėtas rankraštis tikriausiai buvo Vištelio lenkų kalba rašyta „Jeremiada“¹⁶⁸. Taip ne tik užsimezgė Kraševskio ir Vištelio bičiulystė, trukusi beveik iki pat Kraševskio mirties, bet ir buvo patvirtintas Vištelio kaip literatūros lauko veikėjo statusas: Vištelis Kraševskio neatstumiamas, tampa ir tiesiogiai su autoriumi bendradarbiaujančiu vertėju. Vėliau vertėjas Vištelis būtent Kraševskio lėšomis Poznanėje išspausdins Kraševskio poemos *Witolorauđa* vertimą į lietuvių kalbą.

Minėtasis Callier tapo tarpininku tarp Kraševskio ir Vištelio – jis buvo Poznanės krašto žurnalistas, leidėjas, atsiminimų apie 1863–1864 m. sukilimą, istorinių knygų, tarp jų ir apie 1830–1831 m. sukilimo emigrantus, autorius¹⁶⁹. Lietuvių istoriografijoje, skirtoje Višteliiui, neminima, jog Callier taip pat dalyvavo 1863–1864 m. sukilime, jame net gana ryškiai pasižymėjo, buvo vienas iš jo vadų, tai yra svarbu suprasti šio ryšio reikšmingumui. Callier po sukilimo buvo suimtas ir nuteistas, atlikęs bausmę, dirbo laikraščio *Dziennik Poznański* administratoriumi¹⁷⁰. Galbūt asmeninis ryšys su ponu Callier buvo viena iš priežasčių, kodėl Vištelis itin audringai, smerkdamas reagavo¹⁷¹ dėl Basanavičiaus atsako *Auszroje* (1883 m., nr. 7) į anonimino publicisto parašytą straipsnį „Objaw litewski“ („Lietuviškas simptomas“), išspausdintą 1883 m. *Dziennik Poznański* nr. 231 ? Verta prisiminti, jog laikraštis *Dziennik Poznański*, įsteigtas 1859 m., buvo glaudžiai susijęs su 1863–1864 m. ir ankstesnių sukilimų atmintimi bei Lenkijos valstybingumo ir ATR unijos idėjomis¹⁷². Prie šios reikšmingos polemikos dar grįšime .

Vištelis palaikė ir platesnius ryšius su asmenimis, siejamais sukilimų atminties Poznanės regione: bendravo su rašytoju, mokytoju, leidėju Ludwiku Władysławu Rzepeckiu (šis yra parašęs beletrizuotus 1830–1831 m. sukilimo atsiminimus¹⁷³) bei su žemaičių

¹⁶⁷ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, p. 169.

¹⁶⁸ Vištelio „Jeremiada“ atrasta vėliau (1996), nei korespondencija su Kraševskiui buvo išleista lietuvių kalba (1992), todėl ir negalėjo būti identifikuota laiškų rengimo metu. Žr. Mieczysław Jackiewicz, „Andriaus Vištelio -Višteliausko knygos rankraštis“, iš lenkų kalbos vertė Rasa Lazauskaitė, *Literatūra ir menas*, 1996, kovo 2, nr. 9, p. 13 ir Vlado Žuko komentarą *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, op. cit., p. 170

¹⁶⁹ Bronius Gendzelis, A Vištelio laišakai Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, žr. komentarą p. 170. Gendzelis sieja Callier 1830-1831 m. sukilimu, bet nesieja su 1863-1864 m.

¹⁷⁰ Edmund Callier, in Archiwum Państwowe w Poznaniu, <http://poznan.ap.gov.pl/edukacja-2/znani/callier/> (žr. 2022-05-22) ir Edmund Callier (1833-1893), in Region Wielkopolska, <https://regionwielkopolska.pl/artykuly-wybitni-wielkopolanie/callier-edmund-1833-1893/> (žr. 2023-05-22).

¹⁷¹ Andrius Vištelis, Laiškas Jurgiui Mikšui, LLTI rankraštynas, F1-854, 1v.

¹⁷² Žr. „Książka jubileuszowa Dziennika Poznańskiego 1859-1909, POZNAŃ CZCIONKAMI DRUKARNI DZIENNIKA POZNAŃSKIEGO”, 1909, http://bc.wbp.lublin.pl/Content/25170/26102_KS-324005-III-L_Ksiazka-jubileuszowa-Dziennika-Poznanskiego-1859-1_0000.pdf (žr. 2023-05-22).

¹⁷³ L. W. Rzepecki, „Pamiętna noc listopada czyli Dzieje wojny narodowej z roku 1830 i 31-go wnukom opowiedziane przez żołnierza czwartaka / napisał w roku jubileuszowym 1880-tym Ludwik Rzepecki ; uzup. Karol Rzepecki.”, Wielkopolska. Biblioteka Cyfrowa, in <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/234996/edition/197948?language=pl> (žr. 2023-05-22)

bajoru, 1830–1831 m. sukilimo dalyviu Witoldu [?] ¹⁷⁴ Leworskiu, kuriam iš Kraševskio prašo Felicité Robert' o de Lamennais veikalo „Knygos tejsybių“ egzemplioriaus ¹⁷⁵. Tai buvusio 1863–1864 m. sukilėlio žemaičio kunigo Vladislovo Dembskio į lietuvių kalbą išversta knyga, Kraševskio rūpesčiu išleista Drezdene. Tad iš informacijos, kuri išlikusi, galima daryti išvadą, jog Višteliai persikėlus gyventi į Prūsijos karalystę, sukilimų atmintis telkė jo komunikacinį Poznanės–Drezdeno tinklą.

Atidesnė Vištelio biografinė analizė per jo megztus gana plačius ryšius atskleidžia, kitaip nei įprasta manyti istoriografijoje, jog jis buvo aktyviai bendraujantis, ir jog visą Vištelio gyvenimą sukilimo kontekstas buvo gyvas Vištelio komunikaciniame rate. Antanas Kėblaitis, 1929 m. kultūros ir istorijos žurnale *Židinys* tikslindamas Vištelio biografiją (t. y. Vaižganto paskaitų medžiagą), mini, jog miškuose netoli Zapyškio sukilimo metu „[ž]uvęs čia ir kažkoks didelis ponas iš Poznaniaus“ ¹⁷⁶, tad galbūt pažintis su Kėblaičio minimu sukilime dalyvavusiu bajoru Vištelį po 7 metų klajonių po Europą galiausiai nuvedė būtent į Poznanę. Kita vertus, įsikurti Poznanės krašte jį galėjo paskatinti pažintys Paryžiuje ¹⁷⁷, kur jis gavo rekomendacijas, nes, kaip žinoma, atvykęs į Poznanę, jis iš karto įsidarbina grafo Wiktora Szoldrskio raštininku Brodove ¹⁷⁸. Taip pat žinoma, jog Vištelis turėjo 1830–1831 m. sukilimo dalyvio, finansiškai rėmusio 1863–1864 m. sukilimą, Leono Sapiegos užtarimą, kai lankėsi ir buvo trumpai apsistojęs Galicijoje ¹⁷⁹. Kėblaitis mini, jog, anot Vištelio sesers, Poznanėje Vištelis galbūt baigė gimnazijos mokslus. Jis vėliau tampa grafo Franciszeko Żółtowskio girininku ¹⁸⁰; grafas juo pasitikėjęs, duodavęs daug laisvės savo pavaldiniui tvarkytis kaip tinkamam. Petreikis pastebi, o ir iš laiškų Kraševskiui matyti, jog kitaip nei teigiama lietuvių istoriografijoje, Vištelis gyveno pasiturinčiai, rėmė *Auszros* leidybą, kaupė savo biblioteką, keliavo po apylinkes. Nors ir pats skundžiasi, kad neturtingas, bet reiktų atsižvelgti, jog jis save lygina su didelių dvarų nuomininkais ¹⁸¹ ir teigia, kad Prūsijos karalystei mokantis pernelyg daug mokesčių, tarp jų, be privalomų klasės mokesčių, – mokytojams, mokyklos statymui, bažnyčiai ir t. t. ¹⁸². Tokius skundus derėtų matyti iš Vištelio radikalios socialinio teisingumo perspektyvos kaip kritiką mokesčiai sistemai.

¹⁷⁴ Asmens vardas nenustatytas, daugiau žr.: Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraščinio palikimo kelias į Lietuvą“, *op. cit.*, p. 70-71.

¹⁷⁵ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, p. 175.

¹⁷⁶ Antanas Kėblaitis, „Andrius Vištaliauskas“, *Židinys*, 1929, T.10 Nr. 7, p. 67.

¹⁷⁷ Laiškuose Kraševskiui išlikęs jam siųstų dokumentų sąrašas, tarp kurių yra įv. liudijimai, rekomendacijos, informacija apie jo karines tarnybas (sukilimo ir Europos), be abejo, gana dviprasmiškos, nes dalies informacijos mįslingai trūksta (pvz., karinį laipsnį). Žr. Andrius Vištelis, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, p. 237-241.

¹⁷⁸ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraščinio palikimo kelias į Lietuvą“, *op. cit.*, p. 70.

¹⁷⁹ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, *op. cit.*, p. 188.

¹⁸⁰ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraščinio palikimo kelias į Lietuvą“, *op. cit.*, p. 70.

¹⁸¹ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, *op. cit.*, p. 275.

¹⁸² *Ibid.*

Tai, kad sukilėlių tinklaveika buvo tvari laike, galima matyti iš to, jog su jo buvusio darbdavio sūnumi grafu Marceliumi Żółtowskiu Vištelis palaikys ryšius iki savo mirties, šis jam siųs lenkakalbę spaudą į psichiatrijos ligoninę Buenos Airėse¹⁸³ net ir tada, kai Vištelio žmona nustojo dirbti mokytoja Marceliaus Żółtowskio dvare, kur ji, grįžusi iš Buenos Airių, įsidarbino¹⁸⁴. Šiuo metu nustatyti tikslesnius Żółtowskių ryšius su 1863–1864 m. sukilimu ir jo dalyviais nėra galimybių, tačiau žymiausias šio Żółtowskių giminės (herbo Ogończyk) atstovas – generolas Edwardas Żółtowski, dalyvavo Tado Kosciuškos 1794 m. sukilime, priklausė Napoleono Bonaparto armijai, įsitraukė ir į 1830–1831 m. sukilimą¹⁸⁵. Tad galimai sukilimų atmintis Vištelį susiejo ir su Żółtowskių gimine, kėlė abipusę simpatiją bei pasitikėjimą. Taip pat neatmestinas faktas, jog Vištelio žmonos giminės Smorawskiai, gyvenę Poznanėje, taip pat tiesiogiai ar netiesiogiai buvo susiję su 1863–1864 m. sukilimo dalyviais; beje vėliau jis netgi žmonos šeimos giminę sies su LDK valdovais¹⁸⁶. Vištelis ir save išradingai siejo su LDK bajorų sluoksniu, net buvo pasigaminęs antspaudą su stilizuotu herbu ir inicialais¹⁸⁷, kurie turėjo priminti bei susieti Vištelio asmenybę su ne bet kuo, o dievaičiu Vitoliu iš Kraševskio *Witoloraudos*. Anagrama AW buvo sukomponuota iš lanko, kuokos, kardo ir strėlės (Vitolio ginklai) ir Perkūno kulka¹⁸⁸ viduryje (duoklė lietuviškiems dievams)¹⁸⁹. Tad Vištelio ir jo aplinkos ryšys su sukilimais, jų atmintimi tampa svarbia identiteto dalimi, o štai kuriamas herbas, bei žmonos giminės siejimas su LDK vadovais, atskleidžia fantastinį perkurto inteligento-kario identiteto, besiremiančio LDK tradicija, motyvą.

Aušrininkai, matyt, žinojo apie Vištelio ryšius su 1863–1864 m. sukilimu ir jo patirtį – tai paaiškintų jo poziciją *Auszros* diskurse, mat sukilėlio (beje, kaip mini biografai, pasižymėjusio¹⁹⁰) „statusas“ lėmė Vištelio simbolinį kapitalą; tuo galima atsargiai bandyti

¹⁸³ Mieczysław Jackiewicz, „ANDRIUS VIŠTELIS-WISZTELEWSKI – LITEWSKI POETA DWUJĘZYCZNY”,

p. 134.

https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/10329/1/M_Jackiewicz_Andrius_Vi%C5%A1telis_Wisztelewski_litewski_poeta_dwujezyczny.pdf (žr. 2023-05-22)

¹⁸⁴ *Ibid.*

¹⁸⁵ J. M. ŻÓŁTOWSKA, „Tajemnice Generała Edwarda”, in

<http://www.zoltowscy.pl/wp/2015/09/tajemnice-generala-edwarda/> ir „Edward Żółtowski”, in

https://pl.wikipedia.org/wiki/Edward_Żółtowski. (žr. 2023-05-22)

¹⁸⁶ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio palikimo kelias į Lietuvą“, *op. cit.* p. 81.

¹⁸⁷ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio palikimo kelias į Lietuvą“, *op. cit.*, p. 70.

¹⁸⁸ Dar vadinama velnio pirštu, kaukaspeniu, tai belemnitas (iškastinė galvakojų moliuskų fosilija), senovės baltų tikėta, jog tai amuletas, nešantis sėkmę, apsaugantis nuo piktųjų dvasių. Žr. Nijolė Laurinkienė, Perkūnkulkė – griauštinio dievo ženklas, in *Tautos menta: mitinio pasaulėvaizdžio tyrimai*, http://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Laurinkiene_Nijole/Laurinkiene_LK_1996_1.pdf (žr. 2023-05-22)

¹⁸⁹ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, *op. cit.* p. 191. Anagramos vaizdą žr. Martyno Jankaus rinkinyje esančia A. Vištelio laiško Mikšui faksimilinę fotografiją, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, p. 339.

¹⁹⁰ Vincas Kuzmickas, *op. cit.*, p. 125.

pagrįsti ir Basanavičiaus itin artimą santykį su Vištelium¹⁹¹. Į *Auszros* diskursą yra įsipynusių daugiau sukilimo atminties gijų: Bronislovas Genzelis rašydamas apie 1863–1864 m. lietuvių sukilėlių gyvenimo trajektorijas apibendrina, jog sukilimo dalyviai Akelaitis, Vištelis ir Miliauskas-Miglovara po sukilimo džiaugiasi ir prisideda prie *Auszros* leidybos¹⁹². Taip pat prie sukilime dalyvavusių aušrininkų reiktų priskirti ir Tomą Žičkų-Linkį, kurio eilėraščiai spausdinami *Auszroje*. Taip pat įsidėmėtina, jog beveik visi lietuviškai rašę sukilėliai kuria tik eiliuotus tekstus (išskyrus Akelaitį): Anupras Jusevičius-Zemaitis, Julius Anusavičius, Edvardas Daukša, minėtasis Žičkus-Linkis, atliepdami įvade aptartą herderiškosios revoliucijos idėją.

Basanavičius rašo, jog Vištelis buvo „[d]raugas ir sankareivis Akelaičio“¹⁹³, turėdamas mintyje jų dalyvavimą sukilime. Akelaitis, matyt, su Vištelium susipažino, jam padėjo emigracijos klajonėse. Visgi Vištelis, išgirdęs iš draugo mokytojo Rzepeckio, jog Akelaitis galimai bendradarbiaujęs su Rusijos imperijos laikraščiais, nuo Akelaičio atsiriboja, jį kritikuoja, nors sako, jog asmeninės skriaudos iš Akelaičio nepatyręs¹⁹⁴. Susirašinėjimo tarp Akelaičio ir Vištelio nėra išlikę, o iš turimų duomenų tegalima spręsti, jog Vištelis Akelaitį vertina negatyviai¹⁹⁵. Štai laiške Kraševskiui užuomina apie Akelaitį rodo jų skirtingą lietuvių tautybės sampratą:

*Mat aš (nors nesu separatistas) visur pabrėžiu skirtingą lietuvių ir lenkų tautybę, nors gerus lenkus myliu kaip brolius ir nesigėdiju lietuvių vadinti tauta ne kaip ponas Mikalojus Akelaitis [original. Akielajtis](dabar jau Akeliawicz) [...], kuris á la polonaise vadina lietuvių liaudimi [lud].*¹⁹⁶

Tikėtina, kad Vištelis ir Akelaitis susitiko Paryžiuje, jie turėjo bendrų pažįstamų tarp lietuvių ir lenkų emigrantų: tai Leonardas Borejko Chodźko (kurio rekomendaciją Vištelis gaus Paryžiuje, ir vadins „mylimu senuku“¹⁹⁷, jam užrašys sukilimo dainų) ir Agatonas Gilleris (kurio rekomendaciją taipogi turės)¹⁹⁸. Vištelis Mikšui rašys, jog Akelaitis yra „girpelnystės pilnas“. Vištelis turėjo žinoti, jog sukilimo metu Akelaitis slapyvardžiu „Wyjlniaus Senelis“ rašęs atsišaukimus, šie buvo populiarūs.

¹⁹¹ Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, op.cit., p. 82.

¹⁹² Bronius Genzelis, Tautinės savimonės branda ir jos apraiškos 1863-1864 metų sukilimo metu, in *1883-1884 sukilimas Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos Nacionalinis muziejus, 2013, p. 15.

¹⁹³ Jonas Basanavičius, „Apie Višteliauską“, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 619.

¹⁹⁴ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, op. cit., p. 196.

¹⁹⁵ Iš laišku Mikšui ir Šliūpui kaip tik ryškėja įtampa tarp Vištelio ir Akelaičio, bent jau iš Vištelio perspektyvos.

¹⁹⁶ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, op. cit., p. 188.

¹⁹⁷ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, op. cit., p. 238.

¹⁹⁸ A. Gilleris buvo vienas iš Lenkų muziejaus Rapersvilyje (orig. *Rapperswili*, Šveicarija) įkūrėjų, o L. B. Chodźko dirbo ne vienoje Paryžiaus bibliotekoje, žr. Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraščinio palikimo kelias į Lietuvą“, op. cit., p. 71

Sukilimas iškyla ir bendradarbių iš Prūsijos Lietuvos atmintyje: kalbėdamas apie „Birutės“ draugijos ištakas *Prūsų kalendrose* 1909 m., Martynas Jankus mini, jog pirminiu impulsu rinkti liaudies dainas (tautosakos ir archeologinių radinių kaupimas buvo viena iš pagrindinių draugijos funkcijų) tapo kažkur girdėta daina iš „iš maištmečių 1863“¹⁹⁹. Domas Kaunas išskiria Virkytų bičiulių ratą – mokytoją E. Beckmanną, Praną Stankevičių ir Mikšą, kuriuos galbūt subūrė buvusio 1863-1864 m. sukilimo dalyvio bajoro iš Žemaitijos Prano Stankevičiaus sukilimo pasakojimai²⁰⁰. Vištelis netrukus su Virkytų inteligentais suartėja. Mikšui ir Višteliui ši draugystė peraus į tolimesnį bendradarbiavimą steigiant *Auszrą*, o vėliau Vištelis ir jo išversta *Witoloranda* pirmajam *Auszros* redaktoriui Mikšui taps tautiškumo kvėpėjais²⁰¹. Vištelis supažindina laiškais Mikšą su Kraševskiu, iš Vištelio ir Mikšo korespondencijos galima daryti išvadą, jog Mikšas nemokėjo lenkų kalbos (bet jos mokėsi)²⁰², nes Vištelis šiam verčia Kraševskio atsakymą, parašytą Mikšui. Taipogi šiam Vištelis siunčia kitų Kraševskio kūrinių ištraukų vertimus, pvz. *Kunigo*²⁰³, taip aktualizodamas tarp Prūsijos lietuvių lenkų kalba parašytus romantikų tekstus.

Kitam Virkytų rato bičiuliui, „suvokietėjusiam“ lietuviui E. Beckmannui Vištelis rašo ilgus laiškus įrodinėdamas lietuvių kalbos grožį, o Kraševskiu pasigiria, jog vieną suvokietėjusį lietuvių jam pavyko „atversti“. Tačiau kai kurios draugystės apkaršdavo: Beckmannas²⁰⁴ netrukus, 1881 m., Vištelį įskųs kaip pavojingą lietuviškumo kurstytoją, keliantį grėsmę vokiečiams²⁰⁵, Vištelio namuose įvyks krata. Petreikis pastebi, kad po šio įvykio Beckmannas neminimas Mažosios Lietuvos veikėjų gretose²⁰⁶.

Apie Praną Stankevičių išlikę mažai duomenų, bet žinoma, kad šis, kaip ir Mikšas, gyveno Virkytuose (o Mikšas ir buvo iš jų kilęs)²⁰⁷. Sauerweinas laiške Jankui rašė: „Dėkui mylimam *pusbroliui* [paryškinta mano – I.K.] Stankewiczui už <...> labai meilingąją gromatelę“²⁰⁸; tad iš laiškų *Auszros* archyve panašu, jog Stankevičius priklausė vidiniam aušrininkų ratui (kartu su Jankumi, Šliūpu, Sauerweinu). Galime spėti, kad tautiniai

¹⁹⁹ [Prūsų Lietuvos kalendros 1909] Prusu Lietuwys. Kalendros Metui 1909. Tilžė, [1908], p. 14., <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=34027> (žr. 2022-05-22)

²⁰⁰ Domas Kaunas, *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas „Kultūra“, 1996, p. 46.

²⁰¹ Domas Kaunas, *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*, op.cit., p. 46-47.

²⁰² Mikšas Kraševskiu Vištelio paragintas parašo laišką lietuviškai, Kraševskis Vištelio prašo išversti, nes nesupratęs, Kraševskis Mikšui atsidėkoja lenkiškai, Mikšas prašo Vištelio išversti Kraševskio laišką, laišką saugo, Višteliui už dolerį nesutinka perleisti, Jurgio Mikšo laiškas J.I. Kraševskiu, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiu*, op. cit., p. 285-286.

²⁰³ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiu Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, op. cit., p.

²⁰⁴ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiu, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiu*, op. cit., p. 207.

²⁰⁵ Domas Kaunas, *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*, op.cit., p. 46-47.

²⁰⁶ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio archyvo likučiai“, op. cit., p. 68-69.

²⁰⁷ Domas Kaunas, *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*, op.cit., p. 46-47.

²⁰⁸ George Suerwein, Laiškas Martynui Jankui, bd, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, op. cit., p. 208.

inteligentai save matė kaip savotišką šeimą – jie dažnai vartoja šeimyninius įvardijimus. Stankevičiaus artimumą aušrininkams žymi lakoniškas, bet įtampa sproginėjantis Jurgio Mikšo pabėgimo nuo Prūsijos pareigūnų metu rašytas laiškas apie pasitraukimą²⁰⁹. Iš prenumeratoriaus nuo Kauno laiško²¹⁰ sužinome, jog Stankevičius buvo ir *Auszros* platintojas – persiuntėjas, taip pat Vištelis Stankevičių tiesiogiai įtraukė platinti *Knygas tejsybių*, dėl kurių 1881 m. birželio mėn. Prūsijos pareigūnų Vištelis sulaikomas, atlikta krata, knygos atimtos²¹¹. Stankevičius artimai bendravo su Jankumi, Mikšu, Vištelium, o iš laiškų Mikšui galima spręsti, jog lankėsi pas Vištelį, padėjo Višteliumi perrašinėti Sirvydo žodyną, nors šiuo perrašinėtojo darbu Vištelis nebuvo patenkintas. Stankevičius iki 1884 m. gyveno Virkytuose, po to išvyko į JAV²¹².

Vištelio korespondencija su Stankevičiumi neišliko, tačiau jis Vištelio laiškuose Mikšui minimas kaip trečias asmuo, apie kurio reikalus Vištelis nuolat teiraujasi. Apie draugystės su šiuo žemaičių bajoru pradžia Vištelis Kraševskiui pasakoja: „[...] kas svarbiausia – radau laišką iš vieno žemaičio, gyvenančiuose Prūsijoje, kuriame *dėkoja man už tai, kad atkasiau paskutinę aukuro ugnies kibirkštį jo širdyje, ir už atsivertimą į Dievą – Lietuvą. Atvirai prisipažįsta, kad jau buvo paniekinęs lietuvių kalbą, nors pats lietuvis ir atsitiktinai tai mano giminaitis, bet tik pagal pavardę, nes Stankevičius*”²¹³ [pabraukta mano - I.K.]. Iš cituojamo laiško matyti, jog atvertimo į lietuviybę kibirkštimi laikomas *Witoloraus* vertimas ir dar svarbiau, jog laiškas atskleidžia Vištelio kaip „atvertėjo į lietuviybę” vaidmenį, o kaip matysime tolimesniuose skyreliuose, mesianistinis tautinio pranašo vaidmuo Vištelio gyvenimo kelyje tik stiprės. Tame pačiame laiške Kraševskiui pamini ir E. Beckmanno atvertimą, nors paskui kiek realistiškiau priduria, jog bent jau ponui Beckmannui įrodė, kad lietuvių kalba gražesnė nei vokiečių²¹⁴. Kitame laiške Vištelis teigė atvertęs ir Mikšą į tautinį sąmoningumą²¹⁵. Vištelio korespondencijoje vis pasikartoja tėvynės ir Dievo, jų meilės sulyginimo motyvas, rodantis, jog Vištelis prisiima minėtą „atvertėjo“, tautinio mediatoriaus vaidmenį. Taip pat iš šios komunikacinės aplinkos sužinome, jog, iš tiesų Vištelis save saisto su bajorų luomu (matyt, laikė save smulkiuoju

²⁰⁹ Jurgio Mikšo laiškas Martynui Jankui, 1884-01-08, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 167.

²¹⁰ [Vardas nenustatytas] Vingainis, Laiškas Martynui Jankui, in *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op.cit.*, p. 321. Prenumeratorius negavęs laikraščio rašo, tikėtina, po to, kai Stankewiczius išvyko 1884 m. į JAV.

²¹¹ Domas Kaunas, *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas, op. cit.*, p. 35.

²¹² Žr. pastabą apie Praną Stankevičių, Vladas Žukas, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui, op. cit.*, p. 209.

²¹³ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, 1880-11-29, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui, op. cit.*, p. 207.

²¹⁴ *Ibid.*

²¹⁵ Jonas Šliūpas, *Lietuviskiejie rasztai ir rasztininkai, op.cit.*, p. 137-155.

bajoru, šlėkta) – žemaičių bajoras Stankevičius minimas kaip tolima giminė. Tad ir Vištelio žingsnis pasigaminti herbą, kurį, be abejo, susikuria pats, save siedamas su Vitoliu, laikytinas savotiška motyvacija ir senojo ATR patriotizmo plotmėje, save su ja susiejant, bet ir žymi inteligento savikūros strategiją. Save sieti ne su giminės, o autonomine idėjų reikšme.

Ir Buenos Airėse, kuriose Vištelis gyvena nuo 1887 m., sukilėliai surasdavo vienas kitą – toks vienas iš sukilimo dalyvių, ponas Jonas Brzezovskis, tampa artimu Vištelio draugu ir patikėtiniu, Vištelis korespondencijos adresu nurodo būtent šio namus, susirašydamas su Jonu Basanavičiumi²¹⁶. Šliūpas, cituodamas Vištelio tuometinį pažįstamą Vincą Rutkauską, išėivijos spaudoje rašys: „Tas Brzezovskis buvo sunumi pamedsargio (podliesno) Žiamaitijoje. Jis buvo lenkų maiszte 1863 m. [sic! atkreiptinas dėmesys į sukilimo apibūdinimą]“²¹⁷. Taip pat pamini, jog Brzezovskis, turėjęs Buenos Airėse staliaus dirbtuves, buvęs reiklus – jei jam nepatikdavo, kaip atliktas darbas, jis „tą sumusza, ir sziaip plusta ir keikia, bet umai vėl atleidžia“²¹⁸. Šliūpas atsiminimuose Vištelį apibūdina kaip „uvėraus“ būdo būtent dėl to, kad jis veltui užsipuolęs žmoną dėl suskilusios stiklinės²¹⁹, galbūt galima pakelti prielaidą, jog tai tuometinio valstietiškojo *habitus* pasireiškimas ar sukilimo pasekmių rezultatas? Tikėtina, jog sudėtingi išgyvenimai, bet ir valstietiškoji aplinka, kuroje smurtas buvo įaugęs į kasdienybę, buvo romantiško tautos poeto–pranašo ir grubaus valstiečio–kareivio tikrovės atitikmuo. Nori paminėti ir žmonos, kuri istoriografijoje vertinta itin negatyviai klausimą, tačiau jos vaidmuo Vištelio tinklaveikoje Poznanėje dar turėtų būti ištyrinėtas plačiau: Adolfo Viztelewskos vienintelis laiškas Kraševskiui (jį parašo, nes Vištelis sunkiai sirgo), žymi numanomas kultūrinės įtampas, iškilusias santuokoje su itin tautiškai angažuotu inteligentu: žmona laikė save „didlenke“, matyti, jog išsilavinusi, visuomeniška ir maldinga²²⁰. Žinomas faktas, jog jų vaikai buvo auklėjami dvikalbėje atmosferoje, o ir vaikų vardai rodo vykus deryboms tarp lietuviškų „pagoniškių“ vardų ir krikščioniškų – Vitolis, Milda, Marija Adolna, Romutis Jonas Andrius. Grįžusi iš Argentinos Wisztelewska susikuria geresnį gyvenimą nei emigracijoje – įsidarbina dvaro administratore (grafienės Żółtowskos Niechanove), vėliau, dirbs guvernante²²¹.

²¹⁶ Jonas Basanavičius, „Andrius Vištelis-Višteliauskas“, *Rinkiniai raštai*, op. cit., p. 620.

²¹⁷ Jonas Šliūpas, „Bėdos J. A. Vizteliausko Argentinoje, in *Vienybė Lietuvinkų*“, 1892 m. sausio 6 dienos nr., p. 9.

²¹⁸ *Ibid*, p. 9.

²¹⁹ Juozas Tumas-Vaižgantas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. Aušrininkų grupė*, op. cit., p. 15.

²²⁰ Adolfo Viztelewskos laiškas J. I. Kraševskiui, Orlinecas, 1885-01-01, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, op. cit., p. 288.

²²¹ Adolfo Viztelewskos laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, op. cit., p. 288.

Grįžusi Wisztelevska pasirūpina Vištelio rankraščių perdavimu Lietuvių mokslo draugijai, bando Vištelio leistas knygas parduoti jo bendraminčiams, tik šie nereaguoja²²². Yra ir daugiau tikslintinų faktų Vištelio biografijoje: iki šiol neatkreiptas dėmesys į tai, jog Vištelis buvo apgyvendintas tuo metu pažangia laikytoje Buenos Airių psichiatrijos ligoninėje, orientuotoje į europietiškus standartus²²³. Už išlaikymą mokėjo žmona, vėliau sūnus²²⁴. Tikėtina, jog Vištelis tuometinėje rasiškai angažuotoje argentiniečių visuomenėje buvo „priskirtas” prie baltaodžių europiečių ligonių, kuriems priklausė geresnės ir oresnės sąlygos²²⁵, bet tam reikalingi tolimesni tyrimai.

Su XIX a. sukilimais, ypač 1863-1864 m., susijusi Vištelio aplinka sudarė vieną svarbiausių jo tinklaveikos dalių, ypač susiedama su Poznanės krašto intelektualais. Kita vertus, dalyvavimas sukilime Višteliumi suteikia galimybę pakilti socialinės erdvės stratifikacijoje, kadangi jo pagrindu jis įgyja rekomendacijas. Šią tinklaveikos dalį galima siejo ne tik bendra ATR valstybingumo ir demokratinių idėjų ašis, bet ir nuo sukilimo neatsiejamą socialdemokratinę idėją. Štai su Prūsijos lietuviais, vadinamuoju Virkėtų bičiulių ratu, Vištelį suveda ir jungia ne tik tautiniai etnolingvistiniai interesai, prasidėję nuo sukilimo dainų rinkimo, bet ir istoriniai, ir ideologiniai interesai, susiję su sukilimo idėjiniu tinklu. Tačiau Prūsijos lietuvius bei Vištelį siejo ir „Birutės” draugija, ši tinklaveika aptariama toliau.

2.2. „Birutės“ draugija ir etnolingvistiniai interesai

²²² *Ibid*, p. 83. Šis ignoravimas galimai susijęs ir su tuo, jog Wisztelevska laikyta „nepadoria“ dėl savojo mezalijanso, pagal Jonas Basanavičius, „Apie Višteliauską“, *Rinktiniai raštai*, *op. cit.*, p. 619.

²²³ Marisa Requiere, Beneficencia y Asistencia Social: la política manicomial en Buenos Aires (1880-1940), *Alcmeon* (Revista Argentina de Clínica Neuropsiquiátrica), Año XI, vol 9, N°2, octubre de 2000, in <https://www.alcmeon.com.ar/9/34/Requiere.htm> (žr. 2023-05-15).

²²⁴ Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio rankraščinio palikimo kelias į Lietuvą“, *op. cit.*, p. 74 ir 83.

²²⁵ Marisa Requiere, *ibid*.

Iš kairės pirmoje eilėje: Jankus, Vištelis, Bruožis, Weyeris, antra eilė: Mikšas, J. Šimkus, K. Voska²²⁶

Iš šios išlikusios 1886 m. nuotraukos²²⁷ žinoma, jog Vištelis palaikė ryšius su pirmosios tautinės Prūsijos Lietuvos kultūrinės draugijos „Birutė“ (1885–1914) nariais, 1886 m., prieš išvykdamas į tolesnę emigraciją, lankėsi draugijos susirinkime. Nuotraukoje matyti: Jankus (aušrininkas), Mikšas (aušrininkas) Vilius Bruožis (aušrininkas, keltas kandidatu nuo Prūsijos Lietuvos į Vokietijos reichstagą (nesėkmingai)), tuometinis draugijos pirmininkas (1885–1887 m.) Ernstas Weyeris (spaustuvininkas, leidėjas, ne aušrininkas). Minėtosios draugijos tikslas – užsiimti moksline veikla ir lietuviškumo sklaida: leisti mokslines (greičiau edukacines) knygas, kaupti lietuvišką biblioteką (dalis jos fondų perduoti Lietuvių mokslo draugijai), rinkti lietuvių tautosaką, etnografinę ir archeologinę medžiagą, rengti susirinkimus, paskaitas, šventes, koncertus, statyti mėgėjų spektaklius, visų pirma istorinės tematikos, steigti muziejų²²⁸; draugijos veikla atitiko teorinėje dalyje minėtąją kultūros inventorizacijos funkciją. Tokia kultūrinė veikla tarsi turėjo atitikti Vištelio kultūros puoselėjimo viziją, visgi „Birutės“ nariu jis netampa, lieka simboliniu garbės svečiu. Prūsijos Lietuvos situacija tautinio tapatumo atžvilgiu buvo dviprasmė: nors to krašto lietuviai buvo išsilavinę, rūpinosi savo kalba, politiškai jie laikėsi neutralios pozicijos, todėl ne visus aušrininkų, taip pat Vištelio siūstus publikuoti darbus skelbė²²⁹. Višteliumi, kilusiam iš Didžiosios Lietuvos, matyt, ši draugystė buvo svarbi kaip tinklaveikos ir lietuviškos bendruomenės konsolidacijos dalis. Vištelis laiške Mikšui rašo: „Man lygey Zemaiczei ir Prusu Lietuva [...] ant Ćirdies guli“²³⁰. Tačiau lietuvių „at(si)vertimo“ viltis dėjo į Didžiąją Lietuvą, apie kurią ir grįžimą į ją vis svarstydavo, tačiau vis persigalvodavo²³¹. Iš nuotraukos kompozicijos matyti, jog Vištelis tarp neseniai įsisteigusios draugijos narių užėmė itin svarbią vietą – jis garbingai sėdi šalia pirmininko jam iš dešinės. Be to, Vištelio apranga taip pat paneigtų itin paplitusi istoriografinį vaizdinį, jog šis buvęs nepasiturintis.

²²⁶ Nuotrauka iš *Lietuviškos spaudos draudimas 1864–1904 metais*, sudarė Rūta Subatniekienė, Birutė Kulnytė, Aldona Bieliūnienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2004, p. 130.

²²⁷ Daiva Kšanienė, „Ernst Weyer“, in *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, in <https://www.mle.lt/straipsniai/ernst-weyer#&gid=1&pid=1> (žr. 2023-05-16)

²²⁸ Pagal Domas Kaunas, Daiva Kšanienė, „Birutė“, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/straipsnis/birute-4/> ir Domas Kaunas, *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*, op. cit., p. 96-101 ir Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, op.cit., 179-180.

²²⁹ Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, op.cit., p. 81.

²³⁰ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, op. cit., p.336.

²³¹ Žr. *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, op. cit., p. 279

Taipogi „Birutės“ draugija duoda pradžią lietuviškų renginių – vaidinimų ir koncertų tradicijai, tuo metu visiškai naujai, o spektakliai kartojo tautinio atgimimo mitą²³². Apie tam tikrą Vištelio idėjinį autoritetą tarp „Birutės“ daugijos narių galima spręsti iš Juozo Adomaičio–Šerno prisiminimo apie Bruožį, kuriame jis užsimena apie Vištelio išgalvotą etnolingvistinę teoriją, jog Adomas ir Ieva rojuje lietuviškai kalbėjo (kurią jis užrašo *Witoloraudos* įvardiniame žodyje kaip poemos vertėjas), tačiau nemini idėjos autoriaus, nes, matyt, jo ir nežinojo: „Bruožis viename susyrinkime pora valandu bilojo apej taj, kad rojuje Adams ir Jieva lietuviškai kalbejo. Ka znočyja²³³ tokie skajtymai, ar jie mokšliški? Man rodos, greičeu humorystyka.“²³⁴ Vištelio idėjos plito ir galbūt jau net *Auszros* branduolio veikėjai nebegalėjo idėjos autoriaus atsekti.

Vištelio kalbiniai interesai jį nuveda prie kito Mažosios Lietuvos veikėjo – Frydricho Kuršaičio, kurio lietuvių kalbos gramatiką parsisiuntęs studijuoja, bet nėra ja patenkintas („užteršta“)²³⁵; šiam siunčia *Witoloraudos* vertimą peržvalgai, gauna teigiamą atsiliepimą²³⁶; su juo susirašinėja kalbiniais klausimais²³⁷ (Vištelio ir Kuršaičio susirašinėjimo laišakai neišliko). Kuršaitis jį perspėjęs, kad nors jo vertimas pagirtinas, skirtas tik mokytiems žmonėms, bet Vištelis su juo nesutiko²³⁸. Ši Kuršaičio pastaba buvo teisinga įžvalga apie Vištelio raštams būdingą knygiškumą, kuris bus nuodugniau aptariamas kitame skyriuje. Tačiau vos tik Vištelis supras Kuršaitį neturint gilesnių, t.y. revoliucingesnių, tautinių jausmų, jų bičiulystė atvės²³⁹. Šiame ryšių su Mažosios Lietuvos veikėjais kaleidoskope ryškėja Vištelio požiūris į lietuvybę kaip į giluminį pajautimą ir vertybinę ašį, atsirenkant draugus, „tikruosius lietuvius“.

Vištelis Prūsijos lietuvių rate užėmė solidžią garbės asmens poziciją, nors ir laikėsi nuošaliau, visgi Prūsijos lietuvius matė kaip svarbius bendraminčius. Iš turimų žinių galime daryti prielaidą, jog šį tinklaveikos korpusą siejo etnolingvistiniai interesai, todėl Vištelis vertinamas „Birutės“ draugijoje, o ir ryšys su Kuršaičiu užmezgamas dėl filologinių priežasčių. Be to, „Birutės“ draugija ir *Auszra* turėjo ir bendrų planų: išleisti bendrą leidinį,

²³² Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, op.cit., p. 179. Raila rašo, jog rodyta herojinė drama *Išgriovimas Kauno pilies 1362 metais*, parašyta Aleksandro Fromo-Gužučio, kuris anot Aušros Martišiūtės-Linartienės susijęs su tautinio atgimimo mitu.

²³³ Reiškia.

²³⁴ Juozas Adomaitis-Šernas, F1-4107 Adomaitis Juozas-Šernas, trisdešimt du laišakai J. Šliūpui 1886-1910 m., 1886 m. Augusto 20 d., Varšava, (p. 8)

²³⁵ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, op. cit., p. 209.

²³⁶ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, op. cit., p. 186.

²³⁷ *Ibid.*

²³⁸ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, op. cit., p. 192-193.

²³⁹ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, op. cit., p. 192, rašo, jog Kuršaitis tarnauja vokiškai dvasiai.

skirtą 500 metų Lietuvos krikšto sukakčiai pažymėti, tačiau dėl nesutarimų tai neįvyko²⁴⁰. Visgi, jei vienos draugystės atvėsdavo ir neišsipildydavo, kai kurios virsdavo tikru nuoskaudų ir nesutarimų šaltiniu dešimtmečiams į priekį.

2.3. *Auszros* tinklas ir kultūriniai konfliktai

Kivirčų, nesuderintų veiksmų bei įtampų tuo laikotarpiu gausu. Basanavičius viename straipsnyje prisimena, jog vienas iš *Auszros* leidybos sunkumų buvo sudėtinga komunikacija, veiksmų nesusiderinimas (dažnai nežinodavę, ką vienas ar kitas veikia), nes „jos įsteigtojai personiškai vienas su kitu nepasipažino“²⁴¹. Višteliš *Auszros* meto laiškuose skundžiasi Šliūpui, jog Mikšas nesitardamas talpina visokius menkniekius į *Auszrą*, dėl Mikšo savivalės mandagiai priekaištaus ir Basanavičius. Pavyzdžiui, Mikšui Višteliš skundžiasi, jog Zauerweinas per mažai prisideda prie tam tikrų reikalų ir t. t. Aušrininkai nebuvo patenkinti vienas kito darbu: laiške Mikšui, pavyzdžiui, Višteliš priekaištuoja, kodėl *Auszroje* prie Vištelio eiliuotos pasakėčios „Tiesos zerkolas“ nepažymėta, jog „[surė]dyta iš Table De Florian“, kaip Višteliš buvo nurodęs²⁴².

Klausimas, ar įvairius komunikacijos netolydumus galima sieti tik su ne itin gerai veikiančia pašto sistema, bet ir tam tikru valstietiškuoju *habitus* ir kiek atsainiu požiūriu į mandagaus elgesio normas. Šernas laiške Šliūpui skundžiasi, jog „[t]arp lenku man niekados ne atsitiko idant koksaj iš ju ne atsakitu ant gromatos; dėlto ir sunku mumis ira priprasti prie budo prusu lietuviškos inteligentijos“²⁴³, o ir lauktoji spauda Šerno, tuo metu gyvenusio Varšuvoje, nepasiekia²⁴⁴. *Auszros* skaitytojų laiškuose matyti nepasitenkinimas tuo pačiu chaotišku *Auszros* redakciniu darbu, stringančia korespondencija. Tikėtina, jog ties laikraščiu darbavusis inteligentija neturėjo patirties, o ir materialinių bei žmogiškų išteklių aprūpinti skaitytojus sklandžiai leidžiama spauda nepakako, tad pati leidyba buvo itin improvizacinio pobūdžio. Neabejotina, jog dalis laiškų (su užsakymais, laikraščiais ar nurodymais) dingdavo ir dėl netobulo pašto tinklo ir cenzūrinių aplinkybių. Išlikę aušrininkų laišakai dažniausiai yra aptrupėję, ne tik todėl, jog saugoti jiems negailestingomis sąlygomis, įvairiose slaptavietėse, bet ir dėl prasto popieriaus, kuris naudotas korespondencijai.

²⁴⁰ Piotr Łossowski, „GAZETA „AUSZRA“ i POCZĄTEK NARODOWEGO RUCHU LITEWSKIEGO (1883-1886)“, *Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej*. T. 1 (1965), p. 97.

²⁴¹ Jonas Basanavičius, „Szis tas apie Auszrą“, *Vienybė lietuvininkų*, 1904, nr. 35, p. 41.

²⁴² Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 405. Pažymėtina, kad šis atvejis rodo, jog vertimų – sekimų kaip apropiacijos veiksmai *Auszroje* galėjo kilti ir iš redakcinio darbo nenuoseklumą.

²⁴³ Juozas Adomaitis-Šernas, Trisdešimt du laišakai J. Šliūpui, F1-4107, 1886-1910 m.; 1886 m. Augusto 20 d., Varšava, p. 7.

²⁴⁴ *Ibid.*

Laiškuose raštas itin smulkus, galbūt tai susiję ne tik su popieriaus taupymu, bet ir su gudravimų strategija – laiškuose vis raginama vieni kitų laiškus gerai slėpti, užklijuoti mediniais dažais²⁴⁵. Taip pat laiškus dažnai vienas kitam persiūsdavo, taip taupydami laiką, tad vienu laišku kalbėdavosi su dviem adresatais²⁴⁶, o tai, be abejo, prisidėdavo prie komunikacinio chaoso.

Vištelio nesutarimų su aušrininkais priežastimi tampa ir skirtingas kartų požiūris į veikimo strategijas. Vištelis save pats pozicionuodavo kaip vyresnįjį, tai pačiai kartai priklausė ir Zauerveinas, o kiti jo bendradarbiai ir pažįstami – Šliūpas, Basanavičius, Mikšas – buvo jaunosios kartos atstovai. Tikėtina, jog kartų klausimas nulėmė ir tolesnius Basanavičiaus ir Vištelio nesutarimus – jaunesnieji norėjo veržlios politikos (grįstos ekonominiais kriterijais) ir „tiesių“ raštų, pernelyg konfliktiškų, žiūrint iš Vištelio perspektyvos, vyresnis Vištelis – kultūrinio ir vertybinio solidarumo, materialiajai bazei skirdamas menkesnę dėmesį. Vištelis buvo linkęs į idealistinę politiką, o kiti jaunesni aušrininkai – realistinę²⁴⁷.

Idealistinė, atstovaujama Vištelio, ir realistinė, atstovaujama Basanavičiaus (ir vėliau Šliūpo), takoskyros ryškiai išsiskyrė jau minėtoje Poznanės laikraščio polemikoje. Lenkų kalba rašytame anoniminiame straipsnyje „Objaw litewski” („Lietuviškas reikalas”, *Dziennik Poznański*, 1883, nr. 231) laikomasi pozicijos, jog *Auszra* yra Rusijos imperijos intrigų pasekmė, siekis skaidyti lietuvių ir lenkų sandraugą²⁴⁸. Šio straipsnio argumentuotė pasižymėjo kolonistiniu stiliumi²⁴⁹, palaikė lenkų civilizacijos viršenybės idėją lietuvių atžvilgiu²⁵⁰, lietuvius inteligentus, t. y. aušrininkus, apkaltino separatizmu²⁵¹. Vištelis skyriaus pradžioje pateiktoje citatoje sakosi esąs ne separatistas, tad jo pozicija leistų jį matyti kultūrinėje įtampoje: daugiakultūrė vs homogeniška lietuvybė. Taip pat Vištelio laikysenoje galima įžvelgti tuometinio itin gyvo ATR respublikos modelio, t.y. bajoriškosios demokratijos, poveikį, kuris buvo susijęs su *Dziennik Poznański* aplinka. Į šį straipsnį Basanavičius reaguoja *Auszros* nr. 7 tekstu 1883 „‘Auszra‘ ir ‚Dziennik Poznanski‘ s“”, kurio

²⁴⁵ Žr. pastabą, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 337.

²⁴⁶ Pvz. George Sauerweino laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 186.

²⁴⁷ Pavyzdžiui, Šliūpo eilėraščių rankraščiuose Lietuva iškyla kaip konkretus, pozityvus, žydintis sodas ir daržai, Šliūpas žavisi Daukantu, socializmu, o skirtingos ideologijos vedami Vileišis ir Davainis-Silvestrainis laiškuose aušrininkams mąsto apie ekonominio Lietuvos gyvenimo svarbą, apie tai kalbama ir jų publikacijose *Auszroje*. Jonas Šliūpas, Niekniekiai [Rankraštis], F1-4069, 1878, LLTIB RS, pvz., eilėraštis „Lietuvos sodžius“.

²⁴⁸ Piotr Łossowski, *op.cit.*, p. 94

²⁴⁹ Brigita Speičytė, „Literatūra kryžkelėje, Recenzija: Beata Kalėba, Rozdroże: Literatura polska w kręgu litewskiego odrodzenia narodowego [Kryžkelė: Lenkų literatūra lietuvių tautinio atgimimo aplinkoje], Kraków: Universitas, 2016, 296 p., ISBN: 97883-242-3038-9“, *COLLOQUIA* (39), lp. 186.

²⁵⁰ *Ibid.*

²⁵¹ Piotr Łossowski, *op.cit.*, p. 117.

juodraštis pasiekia Vištelį per Mikšą. Vištelis laiške Mikšui, pridėdamas savo poleminių atsaką į *Dziennik Poznański* straipsnius – „Kur tiesa”, kuris niekur neišspausdinamas, piktinasi Basanavičiaus elgesiu, jaučiasi asmeniškai įžeistas²⁵². Tad Vištelis separatizmo ir nesandraugos idėjos nepalaikė, Rusijos imperiją matė kaip esminį priešą, tačiau lietuvių kultūrą matė kaip atskirą nuo lenkų kultūros.

Vištelis reaguodamas į panašaus kaip Basanavičiaus turinio tuometinio *Auszros* einamojo redaktoriaus Šliūpo laiškus, spausdinamus *Dziennik Poznański*, parašo satyrinį eilėrašį „Lapinas pamokslininkas”. Jį nusiuntė Šliūpui kartu su laišku, kuriame atvirai kritikuoja Šliūpo poziciją²⁵³ bei „politikavimus” ir, tikėtina, siekį bendradarbiauti su Rusijos imperijos valdžia dėl spaudos legalizavimo; apskritai gailisi prisidėjęs prie *Auszros*²⁵⁴. Matyti, jog Vištelis politikos nevertina kaip strateginio žaidimo, ji jam nėra susijusi su gilumine, metafizine pasaulio, ypač tautiškumo samprata. Todėl Vištelio tautinis projektas iš tiesų buvo motyvuotas kultūrine paradigma. Vištelis buvo lenkakalbio romantizmo augintinis, kuriam vieningos Abiejų Tautų Respublikos samprata be abejo, buvo svarbi. Timothy Snyderis pastebi, jog Vokietijoje ar Italijoje nacionalistams buvo lengviau kurti jungtinės respublikos idėją (t. y. , jų vaizduotė buvo laisvesnė), nes tokios anksčiau neturėjo, o štai lenkų romantizmas su Adomu Mickevičiumi²⁵⁵ priešakyje, „nevalingai primindavo neseniai sunaikintos Respublikos viziją, juo labiau, kad Respublika prieš žlugimą paskelbė pirmąją Europoje konstituciją”²⁵⁶. Vištelis, vyresnės generacijos atstovas, dar buvo savotiškas ATR daugiakultūrės respublikos tradicijos sekėjas, juk, pavyzdžiui, Vištelis laiške Jurgiui Mikšui kalba apie Šveicariją kaip pavyzdinę valstybę, turėdamas omenyje jos federacinį-demokratinį ir kantonų daugiakalbį modelį²⁵⁷.

Basanavičius ir Šliūpas *Dziennik Poznanski* bei lenkų klausimo kryptimi laikosi vieningos pozicijos – tik lenkai kalti dėl susidariusios kultūrinės lietuvių ir lenkų santykių įtampos. Tame pačiame laiške, kritikuodamas Basanavičiaus atsako juodraštį *Auszrai*, Vištelis Mikšui rašo apie Tado Kosciuškos laiško generolui Niesiołowskiui vertimo juodraštį, savo verstą tekstą pateikdamas kaip tikslesnį ir apskritai duodamas suprasti, kad tokio laiško išspausdinimas tokiu įtampos kupinu metu (dėl Basanavičiaus iš Šliūpo ginčo

²⁵² Andrius Vištelis, [Laiškas J. Mikšui], Orliniecas, 1883, balandžio 28-29 d., LLTIB rankraštynas, f. 1-854; Vištelis rašo, jog iš seniau buvo nusirašęs laišką, l. 2v.

²⁵³ Apie Šliūpo pozicijas 1884 metų *Dziennik Poznański* žr. M. Mackiewicz, „Obraz litewskiego odrodzenia narodowego w publicystyce „Auszy” w latach 1883–1886”, [http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/46519/30 Marta Mackiewicz.pdf](http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/46519/30_Marta_Mackiewicz.pdf) (žr. 2023-05-24)

²⁵⁴ Andrius Vištelis, Laiškas Jonui Šliūpui, LLTI rankraštynas, f. 1–849.

²⁵⁵ Timothy Snyder, *Tautų rekonstrukcija*, vertė Rimantas Matulis, Vilnius: Mintis, 2008, p. 32-33.

²⁵⁶ *Ibid.*

²⁵⁷ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 327.

su lenkais) būtų klaida²⁵⁸: „su tą gromatą sutersztume laikraszti bjeurei, o tūmi gal ne wiena ale szimtus tukstancziū Lietuwnjku kałbancziū lenkiszkaiz ir pusiau sulenkūtu atstumtume kaip razbainikai²⁵⁹ [pabraukta Vištelio]”²⁶⁰. Vištelis ateity mato nuosaikiai tarpusavyje bendraujančią ir besitelkiančią daugiakultūrę terpę, sakydamas, kad vokiečių, gudų ar rusėniškių, maskolių net „nereikia prawokawot”, jog reikalinga ieškoti bendrų sutarimo taškų, nes kiekvienoje pusėje yra protingų žmonių²⁶¹. Šiuose *Auszros* laikotarpio laiškuose Vištelis kalba audringai, įžeisdamas kolegas gana skambiais epitetais (Šliūpą vadina „avigalviu”). Petreikis Kosciuškos laiško nepublikavimo klausimą vertina vertina, remdamasis retrospektyviu Basanavičiaus liudijimu, kaip Mikšo negebėjimą ar nekompetenciją apsispręsti²⁶², nors iš tiesų, tekstų ir kontekstų atidesnė analizė leidžia kelti prielaidą, jog sprendimas nepublikuoti nei vieno vertimo galimai buvo Mikšo buvimo Vištelio įtakoje pasekmė. Toks sprendimas buvo Miško diplomatiškas žingsnis negilinti įtampos tarp dviejų steigėjų ir kartu lietuvių bei lenkų bendruomenių. Višteliui įtampos kėlimas tarp lenkiškai ir lietuviškai kalbančių, lietuviams save laikančių piliečių, kurie identifikavosi senąja ATR pilietybės samprata, atrodė neteisingas ir skubotas.

Ties šiuo klausimu *Auszros* inteligentija pasidalino į skirtingas stovyklas; klausimas buvo susijęs ir su Katalikų bažnyčios kaip lenkakalbės kultūros skleidėjos problema. Bandyta ieškoti atsakymų, kur lietuvių kultūroje ir tautoje nacionaliniam judėjimui matyti lenkakalbius lietuvius?²⁶³ Basanavičius minėtame straipsnyje, sukėlusiam Vištelio pyktį, literatūros ir kultūros klausimus sprendžia taip: Mickevičių, Kraševskį, Sirokomlę (ir kitus, save laikiusius buvusios ATR piliečiais) laiko lietuviams²⁶⁴, taip įvardija ir Jogailaičių dinastiją, už kurią lenkai turi būti dėkingi lietuviams, tačiau Basanavičius dabarties asmenims kompromiso nepripažino, tiems, kurie laiko save lietuviams, bet kalba tik lenkiškai, turi apsispręsti. Ką daryti su bajorais? Basanavičius bajoriją minėtame straipsnyje iš esmės atriboja nuo savo lietuvių tautos projekto, straipsnyje *Auszrai* juos netiesiogiai apkaltindamas lietuvių nutautinimu, verčia apsispręsti²⁶⁵. Galbūt ir tai prasilenkė su Vištelio įsivaizdavimu, ar net asmeniška ambicija – juk prisimenant jo pasigamintą herbą bei parašą, galime daryti prielaidą, jog jis pats save laikė smulkiuoju bajoru. Kaip minėta, laiške

²⁵⁸ [Laiškas J. Mikšui], Orliniecas, 1883, balandžio 28-29 d., LLTIB rankraštynas, f. 1-854.

²⁵⁹ Razbainikai (lenk. rozbójnik) — čia turima 'banditas' reikšmė

²⁶⁰ *Ibid.*, l. 1v.

²⁶¹ *Ibid.*, l. 1v.

²⁶² Tomas Petreikis, „Aušrininko Andriaus Vištelio archyvo likučiai”, *op. cit.*, p. 69-70.

²⁶³ Šis klausimas ne vienai daugiatautėje ir daugiakalbėje imperijoje gyvenusiai etninei grupei XIX a. iškyla kaip sudėtingo apsisprendimo klausimas, žr. daugiau, Timothy Snyder, Tautų rekonstrukcija.

²⁶⁴ Jonas Basanavičius, „Aušra“ ir „Dziennik Poznanski's““, *Rinktiniai raštai*, *op. cit.*, p. 703.

²⁶⁵ Jonas Basanavičius, „Aušra“ ir „Dziennik Poznanski's““, *ibid.*

Kraševskiui Vištelis rašo, jog jo giminės yra Stankevičiai²⁶⁶, teikdamas šią giminystės liniją, matyt, ir „pasigamino“ bajorystės dokumentus galbūt dar būdamas Lietuvos žemėse, pasinaudodamas paties ar šios Stankevičių giminės Rusijos imperijos vykdyta bajorijos revizija po 1830-1831 m. sukilimo. Tikėtina, jog Vištelis iš tiesų tikėjo, jog priklausęs smulkiajai bajorijai, yra lietuviškos nuskurdusios bajorų giminės palikuonis. Bajorystės dokumentų falsifikacijos klausimas taip pat lauktų nuodugnesnės teisinių dokumentų paieškos ir interpretacijos ne tik Rusijos imperijos, bet ir Prūsijos karalystės atminties institucijose.

Vištelio ir Basanavičiaus santykis, vienas kito vertinimas atskleidžia požiūrio į lietuvių tapatybę takoskyrą *Auszroje* ir bendresnę generacinę įtampą, kuri retrospektyviai formuojant laikraščio istorinį naratyvą neišliko, tačiau ji reikalauja dėmesio, naujame kontekste perinterpretuojant Vištelio poziciją *Auszros* diskurse. Apskritai apie Vištelio ir Basanavičiaus komunikacinio tinklo reikšmę idėjų atžvilgiu sudėtinga kalbėti, nes išlikę tik vieši laišakai, šiek tiek informacijos Basanavičiaus užrašuose, kurių dalį cituoja Raila²⁶⁷. Basanavičius pripažino Vištelį kaip vieną iš *Auszros* steigėjų, tačiau jo nuopelnus *Vienybėje Lietuvininkų* menkino, pats klysdamas ir įžeisdamas Vištelį²⁶⁸. Įtampos tarp aušrininkų ryškios jau *Auszros* leidimo metu, tačiau jų kulminacija taps Jankaus iki šiol likęs mįslingu atsisakymas atiduoti Basanavičiui *Auszros* archyvo laiškus²⁶⁹, kurio tik dalis pasiekė šių dienų tyrinėtojus per atsitiktinai pasipildžiusi archyvą. Basanavičius dėl minėtųjų laiškų praradimo ar nuslėpimo aršiai kaltino Jankų tiek viešai, tiek jam rašydamas privačiai, bet gana tikėtina, jog tai buvo nulemta asmeniško pobūdžio ir skirtingų ideologijų susikirtimo ar/ir nesusikalbėjimo. Basanavičius minėtame „Vienybės lietuvininkų“ straipsnyje klydo teigdamas, jog Vištelis nebuvo išitraukęs į mokslo draugijos steigimo klausimą (tai liudija Vištelio laišakai Šliūpui ir Jurgiui Zauerveinui²⁷⁰, Lietuvos mokslų akademijos Vrubevskių bibliotekoje esantys Vištelio siūlomi draugijos nuostatai²⁷¹). Basanavičius, rašydamas

²⁶⁶ Andriaus Vištelio laišakai J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui, op. cit.*, p. 229 ir p. 259.

²⁶⁷ Tikslus fragmentas iš J. Basanavičiaus „Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851–1922“: „Todėlei laiškais, gruodžio 26 d. 1882 (sausio 7 d. 1883) m. į Višteliauską ir Mikšą rašytais, aš jiems dviem padaviau sumanymą įsteigti lietuvišką laikraštį Ragainėje po Mikšo priežiūra ir administracija ir, abiejų pritarimą apturėjęs, sausio 23 d. išsiunčiau laikraščio „Aušros“ prospektą drauge su tūlais straipsniais, kaip „Skruzdžių apsilankymas“, ir Baranausko eilėmis „Lietuvos senovės paminėjimas“. Laikraščiu programinę „prakalba“, rodos, sausio 28 d. rašiau, nes ją Mikšui, prie laiško pridėjęs, kitą, 29, d. išsiunčiau. [P. 41–42] [1883], p. 5, http://www.šaltiniai.info/files/literatura/LG00/Jonas_Basanavičius_Mano_gyvenimo_kronika_ir_nervu_ligos_istorija.LG1503.pdf

²⁶⁸ Jonas Basanavičius, „Apie Višteliauską“, *op. cit.*, p. 619–621.

²⁶⁹ Žr. Jono Basanavičiaus laišką Martynui Jankui, *Rinktiniai raštai, op. cit.*, p. 764–765.

²⁷⁰ [Andrius Vištelis] J. A. W. Lietuwis, „Atsiszaukimas, Szirdingiems Lietuwiszkosios giminės ir kalbės mylėtojams ir užtarėjams daktarams – Sauerweinui, Basanawiczui ir Szliupui [apie 1882]“, LMAB RS., f. 85-122.

²⁷¹ *Ibid.*

bičiulio Zauerveino biografiją, greičiausiai neintencionaliai, dėl savo „tyrimo objekto“, kiek perdėjo jo nuopelnus kitų sąskaita. Kita vertus Vištelio kultūrinis, o ypač socialinis kapitalas atsidūrus psichiatrinėje ligoninėje sumenko, nes kiek nepriderėjo pirmojo laikraščio mito naratyvui. Apie trintis ir skirtingus požiūrius liudija ir tai, kad, kaip žinoma iš laiškų, Vištelis nepritarė pavadinimui „Auszra“, jam atrodė tinkamesnis kad ir „Ritas“²⁷². Vėliau, 1903 m. Vištelis jau iševijęs spaudoje teigė, kad tinkamiausiu pavadinimu laikė „Žinyčia“, „Žindavysta“ arba „Žibintuvas“²⁷³. Ar tie vėlesni siūlymai buvo diskutuoti, rašytinių šaltinių nėra. Aušros, saulėtekio semantika yra būdinga tautinių judėjimų inicijuotų laikraščių pavadinimams²⁷⁴, vėliau aprašytieji iševijęs spaudoje būtų buvę originalesni, tačiau abejotina, ar būtų buvę pasirinkti, bet jie iliustruoja švietimo ir kultūros inventorizacijos semantines reikšmes, kurios laikytos laikraščio tiksliniu darbu žvelgiant iš Vištelio perspektyvos.

Vištelio santykis su lenkiškuoju kultūros paveldu buvo įvairialypis. Vištelis manė, kad tai, kas parašyta lenkiškai apie Lietuvos praeitį, yra lietuviška, tekstų autoriai tiesiog apleidę lietuvių kalbą. Laiškuose sako, jog mokytis lenkų kalbos yra „pagirtinas daiktas [...], nesa be tos kalbos ne galima yra Lietuvos nusidawimu pažinti“²⁷⁵. Savo svarstymuose apie lietuvių tautos egzistavimą yra užėmęs ATR unijos gaivinimo poziciją: „[t]ikėtai pusinikiška sądara Latuvos su Lenkija gali but del pirmosios ant ateitines skydu užkavones kaip jūmi buvo praeitinej“²⁷⁶, tačiau kai kuriose laiškuose teigė absoliučiai priešingai: ironizuodamas Mikšui rašo: „pridesiu Jums wiena perskyrima apie mano meilę dieley Lenku“ ir prideda Kraševskio „Anafielo“ trilogijos Vytauto kovų savo vertimo skirsnį, kuriame Jogaila nužudo Kęstutį²⁷⁷. Galima svarstyti, jog Vištelis niekuomet nebuvo pasirinkęs nuoseklios pozicijos, o toks neapibrėžtumas ir net nenuoseklumas būdingas kultūriniam nacionalizmui, galbūt svyruos dėl to, jog kai kurie lenkai Lietuvos nemato kaip atskiros valstybės (*kraj*). Nors nuo priešaušrio laikotarpio iki senatvės, galbūt atliepdamas sukilėlišką, utopišką Zigmanto Sierakausko viziją apie taikiai sugyvensiančius brolius²⁷⁸, remdamasis *Šventuoju Raštu*, Vištelis kalbės apie visų tautų susiliejimą į vieną tautą²⁷⁹. Tačiau, kadangi Višteliai nėra

²⁷² Andrius Vištelis, [Laiškas J. Mikšui], Orliniecas, 1883, balandžio 28-29 d., LLTIB rankraštynas, f. 1-854, 2v.

²⁷³ Vladas Žukas, „Andriaus Vištelio biblioteka“, p. 144, cituojant A.I. Viztalius, „Apie apsireiskimą „Auszros““, *Vienybė Lietuvininku*, 1903, Nr. 23, p. 270.

²⁷⁴ Žr. Timothy Snyder, *Tautų rekonstrukcija*, op.cit.

²⁷⁵ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, op. cit., p. 408.

²⁷⁶ Andrius Vištelis, „Apsireiskimas lietuviškas“, 1883.11.15, LLTI RS, F1-870, 2v.

²⁷⁷ Žr. Andrius Vištelis, Literatūrinis-publicistinis laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, op. cit., p. 368-395.

²⁷⁸ Bronius Genzelis, „Tautinės sąvimonės raida ir jos apraiškos 1863-1864 sukilimo metu“, in *1863-1864 metų sukilimas Lietuvoje*, Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilnius:2013, p. 12.

²⁷⁹ Andrius Vištelis, [Tūkstantwardis][Laiškas P. Mikolainiui ir kitiems], Buenos Aires, 1905, liepos 28 d., LLTIB RS., f. 1- 853.

būdinga nuosekliai vystyti idėjines vizijas, itin motyvuotai brėžti keisto mesianistinio nacionalistinio – kosmopolitinio projekto viziją sudėtinga. Visgi galime teigti, kad Vištelis matė visų tautų draugystę kaip geriausią išeitį, pratęsdamas tą strategiją, kuri tiek poemose, tiek svarstymuose vis krypo į idealios, su XIX amžiaus utopizmu sietinos būties ieškojimą, pranašysčių apie sandraugą ir visuotinos palaimos išsipildymą. Tarp aušrininkų ne vienas Vištelis palaikė tokią idėją, antai Petras Vileišis, matyt, taipogi buvo nemaloniai nustebintas Basanavičiaus pareiškimų *Auzroje*, Šliūpo – *Dziennik Poznański*, nes laiške, esančiame naujai papildžiusiame *Auszros* archyve, Martynui Jankui rašo, jog prieš pradėdamas bendradarbiauti su nauju laikraščiu (*Garsas*), norėtų aiškumo dėl vertybinių pozicijų sutapimo²⁸⁰: „Ar gi tai ne aklibe piestu priesz Vokeczius, Moskolius ir Lenkus szokti? [...] Musu dvase kolig teužgime, kotik pražimbo, taigi su žalczio//protu ir gudribe vaikszcziokim apei tą žiburį. Bubinas [būgnas] todėl skunba balsei, kad tuszczias ira”²⁸¹. Būgno metafora takliai nusako, jog Vileišis manė, jog lietuvių bendruomenė dar yra nepasirengusi kalbėti apie politinį, o tuo pačiu kultūrinį apsisprendimą.

Svarbu matyti, jog *Auszra* sutelkia plataus plataus socialinio, kultūrinio, psichologinio diapazono inteligentus, nors ir kai kurie iš jų niekuomet gyvenime gyvai nepasimatys, nebent apsikeis nuotraukomis, sukurs pirmąjį vien lietuvių kalba veikusį idėjų ir raštų tinklą. Jie dalinosi knygomis, žiniomis, pyko ir juokavo, vienas kitam padėjo ir vienas kitu rūpinosi – pavyzdžiui, bajoras Stanislovas Dagilis laiškuose sprendė, kaip valstietiškos kilmės inteligentui Jankui geriau apsigyventi, kur investuoti pinigus, planavo jo vedybas, – o kartais vienas kito nepalaikė. Tai etapas, kurio metu gimsta nors ir nevienalytė, tačiau pasaulietiška inteligentija, kuri prieš tai egzistavusioje luominėje ir gana uždaroje santvarkoje, ieškojo kelio liberalios visuomenės link. Aktyvistų veiklų daugialypiškumas, laiko paskirstymas tarp darbo dėl pragyvenimo ir kultūros lauko kultivavimo vienam tikslui - tautinės tapatybės konstravimui, darė poveikį fragmentiškam literatūros ir istorijos tekstų pobūdžiui. Kita vertus, amorfiško subjekto „mes” gimimas moderniais laikais, buvo sudėtingas kultūrinis procesas, įtemptas, nekontroliuojamas ir besiderantis tarp buvusios Abiejų Tautų Respublikos atminties ir naujos kartos vizijos, kuri žvelgė kiek pragmatiškiau ir mažiau save saistė su ATR tradicija, nei Vištelis, kuriam sukilimo atmintis, su šūkiu „Už jūsų ir mūsų laisvę” turėjo būti svarbi identiteto dalis. Vištelis per savo ryšius jungė įvairiopas lietuvybes

²⁸⁰ Petro Vileišio laiškas Martynui Jankui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 315.

²⁸¹ *Ibid.*, p. 316.

– lenkišką, prūsišką, lietuvišką (sąlygiškai tariant). Vištelis persirašo ir Prūsų Lietuvos istoriją²⁸², siekis pažinti ir apskritai apjungti skirtingose imperijose esančius lietuvius.

Andrius Vištelis įsirašo į 1863–1864 m. sukilimo kultūrinę paradigmą, per jo figūrą *Auszra* netiesiogiai taip pat susieja su sukilimo atminimi. Snyderis argumentuoja, kad tai, kas iškyla po 1863–1864 m. yra modernios tautinės idėjos, į kurią jau įsitraukia ir valstietija, nes po 1830–1831 m. sukilimo iškyla tik naujųjų laikų politinės tautos ilgesys²⁸³, tačiau abu aspektai svarbūs, nes jie atsiduria ir Vištelio kultūrinėje suvoktyje. Nors *Auszra* pradėta leisti praėjus 20 metų po sukilimo, šio atmintis vis dar buvo gaji, kaip, pavyzdžiui, matyti iš Julijos Beniuševičiūtės-Žymantienės-Žemaitės atsiminimų apie 1863 metų sukilimą autobiografijoje, kuriuos ji aprašo iš savo kaip vaiko perspektyvos jau XX a.²⁸⁴. Reikia paminėti, jog Šliūpas simpatizavęs sukilimui dėl jo socialinio angažuotumo pamini *Auszroje* sukilimo vadą Praną Lipštą tuo sukeldamas aušrininkų inteligentų neigiamą reakciją, jog laikraštis rizikuoja²⁸⁵. Kita svarbi Vištelio tinklaveikos dalis reišėsi per Prūsijos lietuvių ratą, su dalimi lietuvininkų Vištelį siejo sukilimo atmintis, o su kitais, ypač Birutės draugijos nariais, etnolingvistiniai interesai. Svarbu, jog Vištelis Prūsijos lietuvius mato kaip bendros Lietuvos integralią dalį, nors ir regi juose metafizinio tautinio dėmens trūkumą, šis specifinė tautiškumo samprata plačiau nagrinėjama kitame skyrelyje. *Auszros* tinklaveikoje matome išskirtus ideologinius nesutarimus, kurie išryškina Vištelio poziciją lenkų kultūros integralumo jo įsivaizduotame lietuvių kultūros projekte.

²⁸²Ragainės kunigo Carlo Eduardo Zieglerio (1798–1881) „Senųjų Prūsų istorija“, apėmusią įvykius nuo XIII a. iki paskutinio velionio Prūsijos karaliaus laikų. Tomas Petreikis, „Andriaus Vištelio archyvo likučiai“, *op. cit.*, p. 81.

²⁸³ Timothy Snyder, *op. cit.*, p. 35.

²⁸⁴ Žemaitė, „Autobiografija“, Rytų giedra: autobiografija, apsakymai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005 p. 21-159.

²⁸⁵ Piotr Łossowski, *op. cit.*, p. 96.

3. Asmeninė biblioteka: kultūros projekto resursai.

Anksčiau aptartas komunikacinis tinklelis yra tik vienas iš kultūrinės erdvės sluoksnių, o inteligento knygos ir biblioteka, atskleidžia kitos – „amžinosios“ bendruomenės ratą. Be abejo, jos tarpusavyje susijusios, kadangi ir tiesiogiai, ir laiškais bendravę žmonės dalinasi knygomis, taip pat persiūsdami jas kartu su laiškais, ankstesniame skyrelyje buvo aptarti abu komunikacijos būdai, jų jungiama bendruomenė. Kaip žinoma, nors knygos XIX a. tampa prieinamesnės, jos vis dar brangios; Andrius Vištelis laiškuose dėl to laikas nuo laiko pasiskundžia, visgi savo biblioteką nuolat pildo. Asmeninė Vištelio biblioteka nurodo, be pomėgių ir domėjimosi šaltinių, ir savarankiško lavinimosi kryptis. Vladas Žukas, pasitelkęs Vištelio korespondencijos su Juozapu Ignacijumi Kraševskiu medžiagą, Vištelio publicistinius straipsnius ir Lietuvių literatūros ir tautosakos institute (LLTI) esančius archyvinis dokumentus, rekonstravo Vištelio bibliotekos bent jau pagrindinę kompoziciją²⁸⁶. Laiškuose įvardindamas knygas Vištelis ne visuomet konkretus (pavyzdžiui, apibendrintai mini, jog atsisuntė įvairių knygelių), o asmeninės bibliotekos inventorizacijos sąrašo nesudarinėjo, tad jo bibliotekos ar skaitinių tiksliai rekonstruoti neįmanoma. Mažai tikėtina, kad būtų ėmęsis sudarinėti inventorizacijos sąrašą ir būtų – laiškuose vis skundžiasi, jog po ūkio darbų vakarais turįs labai mažai laiko rašymui ir studijoms, jog jam trūkę jėgų dėl silpnos sveikatos. Taip pat mes nežinome (ir į ką per mažai Žukas atkreipia dėmesį), kurias knygas jis turėjo, kurias persirašė, ar tiesiog laikinai skolinosi – kaip Konstantino Sirvydo *Trijų kalbų žodyną* (*Dictionarum trium linguarum*), kurį gavo iš Kraševskio²⁸⁷, ir kurį 1880 studijavo naktimis po darbų Orlinece, lietuvių kalbą lygindamas su lotynų²⁸⁸. Stabtelsiu ties tomis, kurios analizuojant Vištelio tekstus išryškėjo kaip esminės jo idėjiniams ir kūrybiniais sumanymams ir leidžia aiškiau suprasti vertimų ir eilėraščių kūrimo strategiją.

3.1. Istorinės atminties šaltiniai

²⁸⁶ Vladas Žukas, Andriaus Vištelio biblioteka, *Literatūros pabarėse*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2000, t. 1, p.170 – 174; 175 – 188.

²⁸⁷ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiiui*, op. cit, p. 209.

²⁸⁸ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, op. cit., p. 345. Pas Vištelį vešėjo Pranas Stankevičius, nes pasakoja, jog Fr. S. (jei Franz) nurašė apie 14 puslapių, bet ne pagal Vištelio lūkesčius - praleidžia nurašinėtoji negirdėtus žodžius, nelygina nurašomų žodžių su lotynų kalba. Sirvydo žodynas tampa svarbiu Višteliiui kūrybiniu resursu, pažymėtina, kad Sirvydo žodynas svarbiu etimologinių tyrimų šaltiniu buvo ir T. Narbutui. Žr. R. Griškaitės komentarą, Reda Griškaitė, „Teodoras Narbutas (1784-1864). Lietuviškų senienų tyrimai: Hipotezė apie senovės lietuvių“, *Lietuvos literatūros antologija (1795-1831)*, sudarė Brigita Speičytė, II t., Vilnius: LLTI, 2016, p. 401.

Juozapo Ignacijaus Kraševskio *Anafielo* pirmosios dalies vertimo įžangoje („Priekalboje“) Vištelis tokia eilės tvarka išvardina, anot jo, svarbiausius, labiausiai Lietuvai nusipelnčius rašytojus: „J. I. Kraszewski, T. Narbuta, J. Leleweli, A. Mickewiczium ir kitus“²⁸⁹, aprašiusius Lietuvos „nusidawimus“ – istoriją, praeities įvykius, „padawimus“ – mitus, legendas, tautosaką²⁹⁰. Pavyzdžiui, ir Jonas Basanavičius prisimena, jog žavėjosi romantiškojo nacionalizmo kūriniais, kaip mini autobiografijoje: „Konradą Valenrodą“, Syrokomlos „Margier“ daugybę kartų skaičiau ir kuone viską iš atminties atkartoti buvau išmokęs, [...] o vėliau Kraševskio raštai turėjo didelę į mane įtaką, ir aš gimnazijoje dar būdamas patogiai buvau su lietuvių istorija susipažinęs“²⁹¹. Kaip iš aušrininkų susirašinėjimų ryškėja, Kraševskis ir jo solidarumas su *Auszra* iš tiesų tampa svarbus ne tik Višteliumi; kiti aušrininkai, turėjo žinoti iš Vištelio apie Kraševskio simbolinę paramą lietuviškam laikraščiui. Be abejo, Kraševskio trilogija *Anafielas* (*Witolorauda*, *Mindows* ir *Witoldowe boje*), kurios visas dalis Vištelis tikėjosi išversti, romanas *Kunigas*, pasakojantis apie Pilėnų gynimą ir Margirio legendą (yra pradėto vertimo rankraštis²⁹²), rodo Kraševskio įtaką tautinio judėjimo inteligentams.

Vištelio išvardytoji LDK rašytojų triada svarbi Vištelio įsivaizduojamos Lietuvos praeities ir ateities kūrimui, idėjiniam lygmeniui. Taip pat įsidėmėtina, kad Vištelis akcentuoja istorikus šalia poetų, kitaip nei Basanavičius, kuris išvardija poetus. Vištelio kūryba kilo iš romantinio pasaulėvaizdžio ir jo ribose turėtų būti suvokiama. Galbūt toks iššaknijimas joje ir lėmė, jog net ir tarp bendraamžių jis jau buvo suvokiamas kaip keista, „originališka“ asmenybė. Net lyginant to paties laikotarpio aušrininkų laiškus, Vištelio laišakai atrodo itin anachronistiškai: pripildyti etimologinių, religinių ir mitologinių samprotavimų, archaizuoti. Vištelio gyvenamuoju laikotarpiu, ypač kūrybiniu (po 1863-1864 m. sukilimo), XIX a. pabaigoje romantizmo epocha traukiasi į praeitį, jos tradicija perkūrinėjama.

Kita vertus, tuometinei romantinei rašytojo sampratai būdinga organiška istorijos ir literatūros kūrybos sintezė. Reda Griškaitė istorikų darbus apibūdina kaip keistą žanrinį reiškinių, tą patį galima pasakyti apie tuometinę literatūrą ar eilėraščius, publicistiką –

²⁸⁹ Vištelis ir korespondencijoje su Kraševskiu Teodorą Narbutą įvardija šalia Mickevičiaus ir Kraševskio kaip poetų-pranašų „šventąją“ trejybę: „Kad tik Jūsų žodžiai galėtų pasiekti menkiausias liaudes trobeles, kaip troško didis savo dvasia Mickevičius, nors ir rašęs kita kalba. Jis paskelbė žodžius, kuriais prieš visą pasaulį patvirtino savo lietuvišką kilmę: „O, Lietuva! Brangi Tėvyne!“ . Kartu jis priklausė mūsų šlovės ir didybės nemirtingų pranašų trejybei, kurią sudaro Kraševskis, Narbutas, Mickevičius.“. Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiumi, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiumi*, op. cit., p. 257.

²⁹⁰ [Andrius Vištelis] J. A. W. Lietuwis, *Witolorauda. Giesme isz padawimu Lietuwos per J. I. Kraszewski lenkiszay surasztyta*, Poznanė, op. cit., p. 1

²⁹¹ Eligijus Raila, op. cit., p. 32.

²⁹² *Kunigas*. Sekme isz latuwiszku padawimu per J. I. Kraszewski surasztyta, [vertė A. Vištelis], [b. v., b. d.], LLTIB r., f. 1-872.

žanrinės ribos tarp jų ir istoriografijos buvo ypač pralaidžios²⁹³. Apie tai rašo ir Brigita Speičytė aptardama Maironio fenomeną²⁹⁴. Todėl verta ne tiek mąstyti apie literatūros istoriografijoje dažną priekaištą aušrininkams dėl išėstų eilėraščių, o patį žanrinį suvokimą, kurio problematika (tiksliau istoriškumas) turėtų būti matomi ne vieno *Auzros* poeto kūrinuose.

Grįžtant prie lenkų kalba rašiusių romantikų, šių kūrybinė paradigma susijusi su sudėtingomis istorinėmis peripetijomis²⁹⁵ (ATR žlugimu, tragiškais sukilimų pasekmėmis), todėl ne tik patys „nusidavimai“ ir „padavimai“, pasakojantys apie Lietuvos istoriją ir mitologiją, lemia Vištelio susisaistymą su šia romantine tradicija, ne tik ATR kultūros tradicija, kurioje Vištelis bręsta, bet ir rezonuojanti neišsprendžiama istorinio kataklizmo situacija, bendra patirtis, kuri jungia sukilėlių Vištelį su lenkakalbės romantinės literatūros tradicija. Pavyzdžiui, vis iškyla XIX a. pradžioje aktualizuotas derybų su velniu naratyvas (tikėtina, Vištelio atliktas A. Mickiewicziaus baladės „Tukaj“ vertimas, baladės pasirinkimą vertimui lėmė ne tik mitologinis-tautosakinis baladės patrauklumas).

Vištelio kūrybos medžiaga, vaizdinių šaltiniu tampa Narbuto *Lietuvių tautos istorija*. Iš Žuko rekonstruotosios bibliotekos sąrašo matyti, jog Vištelis greičiausiai turėjo įsigijęs šį daugiatomį leidinį²⁹⁶. *Lietuvių tautos istorijoje* aprašytasis dievų panteonas, tapęs medžiaga Kraševskio *Witoloraudai*, Vištelio žinomas ir perkuriamas, nors ir ieškoma bei atrandama naujų dievybių, kaip matysime iš poemos *Kastitis ir Juraite*. Taip pat Jurgio Mikšo atsiminimų albumo priešlapyje²⁹⁷ Vištelis pradžioje nupiešia įsivaizduotos lietuvių etninės kilmės etimologinį medį, iš kurio matyti, kad kilmės aiškinimo modelį Vištelis perėmė iš Narbuto²⁹⁸. Šį albumą Vištelis simboliškai užbaigia savo geriausiai žinomu eilėraščiu „Giesme Iszszaukimo Dvasių Pratkų Lietuvių“²⁹⁹, kuris *Auszroje* publikuotas pavadinimu „Regejimas“ (jis albume įrašytas anksčiau, nei paskelbtas *Aušroje*). Taip simboliškai Vištelis bičiulio albumo pradžioje pavaizduoja įsivaizduojamą lietuvių kilmę, priešistorę, o pabaigoje eilėraščių – dabartį, praeities buvimą dabartyje. Vištelio kalbos stilistika turi panašumo su Narbuto tekstais, imamasi Narbuto taikytos intuityvios etimologijos³⁰⁰.

²⁹³ Reda Griškaitė, „Istorija – tarp Apšvietos ir Romantizmo“, *Lietuvos literatūros antologija (1795-1831)*, II t., Vilnius: LLTI, 2016, p. 388.

²⁹⁴ Brigita Speičytė, *Anapus ribos*, Vilnius: LLTI, 2012, p. 69-74.

²⁹⁵ Monika Coghen, „Polish Romanticism“, *The Oxford Handbook of European Romanticism*, p. 557.

²⁹⁶ Žukas mini, jog 9-tome, tačiau laiškuose Kraševskiui Vištelis sako skaitęs 10 tomą. Žr. *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui, op. cit.*

²⁹⁷ Jurgio Mikšo atsiminimų albumas., 1883–1886, VUB RS, f. 1-C. 259, lap. 1, [2 pabaigos įrišimo priešlapis]. Šis albumas buvo skirtas J. Mikšo draugų aušrininkų įrašams, autografams.

²⁹⁸ Pvz., žr. Reda Griškaitė, „Teodoras Narbutas, Lietuviškų senienų tyrimai: Hipotezė apie senovės lietuvių“, *Lietuvos literatūros antologija (1795-1831)*, II t., p. 398.

²⁹⁹ Jurgio Mikšo atsiminimų albumas, 1883–1886, VUB RS, f. 1-C. 259, lap. , [pabaigos įrišimo priešlapis].

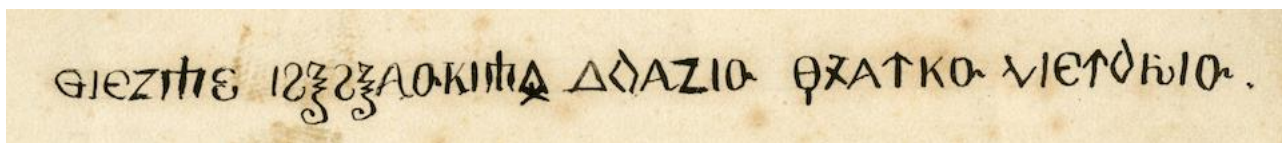
³⁰⁰ Reda Griškaitė, „Teodoras Narbutas“, *Lietuvių tautos istorija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1994, p. 6–13.

Vištelis yra minėjęs, kad skaitydamas Narbuto tekstus (ir kitus raštus apie Lietuvos praeitį) per ašaras negalėdavo skaityti, turėdavo atsigauti nuo jausmų antplūdžio (kas dar kartą patvirtina romantizmo kultūrinės paradigmos svarbą Vištelio asmeniui)³⁰¹:

Mano jausmai yra tokie egzaltuoti, kad kartais sukrečia visą krūtinę ir sielą. Vakar paėmiau į rankas 10-ąjį Teodoro Narbuto tomą: „Mažesnieji istorijos raštai“ ir pradėjau žmonai skaityti apie tai, kad Vilniuje vadinamosios Judošiaus draugijos nariai (S.J) [Societatis Jesu] sudegino nekatalikiškas knygas. Negaliu aprašyti, kaip buvau visas sukrėstas iš pasipiktinimo ir neapykantos, nors tai ne pirmą kartą skaičiau. Kažkoks gailėstis, nesuprantamas ilgesys apėmė, nes suvokiau, kad ten tikriausiai buvo ir aktai, ir senieji lietuvių teisės Statutai, o gal ir senaisiais rašmenimis surašytos lietuvių religinės knygos [...]. Nes juk turėjo būti teisės įstatymai, tiek politiniai, tiek religiniai, rašyti dar iki krikščionybės priėmimo Lietuvoje.³⁰²

Ši ištrauka taip pat leidžia kelti prielaidą, jog iš Narbuto tekstų Vištelis susidaro „paslėptosios“ pagoniškosios aukso amžiaus Lietuvos vaizdinį („senaisiais rašmenimis surašytos lietuvių religinės knygos“) ir siekia bent iš tautinės atminties „atkasti“ senuosius pasakojimus, bylojusius apie senovės Lietuvos santvarką, kuri kaip ir įprasta nacionaliniams naratyvams, turėjo paaiškinti senovinės kilmės šaknis. Vištelio kalba tampa svarbiausiu atminties paieškų įrankiu, kaip ir pagrindiniu atminties gaivinimo šaltiniu, senosios santvarkos idėjiniu „statutu“, nes raštai yra prarasti amžiams. O Narbutui tai – istorija, todėl nors ir Vištelis remiasi Narbutu, kultūrinė paradigma keičiasi.

Narbuto lietuvių kalbos senoji abėcėlė, „runos“³⁰³ (kurios itin primena senosios graikų abėcėlės rašmenis) Vištelio taip pat tiesiogiai perimamos kaip senovinio sentėvių rašto pagrindas, jomis jis užrašo savo tapsiančio žinomiausiu eilėraščio „Regejimas“ pavadinimą Mikšo albume ir „Dainų rinkinio“ rankraštyje („Giesme Iszszaukimo Dvasių Pratkų Lietuvių“). Štai šis užrašas iš Mikšo albumo:

Šioje vietoje reikalingas ekskursas į kitą Vištelio skaitytą knygą – Liudviko Rėzos *Dainas* (*Dainų rinkinio* komentare kritiškai vertina Rėzos dainų užrašymus³⁰⁴). Vištelis šią knygą turėjo ir neabejotinai buvo skaitęs joje paskelbtą Rėzos studiją „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas“, kurioje nusakomas giesmės žanras: „[j]eigu siužetas rimtas arba

³⁰¹ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J.I. Kraševskiui*, op. cit., p. 259.

³⁰² Toliau prakeikia jėzuitus, kuriuos pavadina antikristais. *Ibid.*

³⁰³ Žr. Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, op.cit., p. 386 - pateikiama lentelė su senąja lietuvių, runų abėcėle.

³⁰⁴ A. Vištelis [J. A. W. Lietuwis], *Dainų rinkinys*, [1870-1883], VUB RS, F1-D842, p. 15.

religinio turinio, daina vadinama giesme [Gesme]³⁰⁵. Vištelis iš tiesų kaip esminę kūrybos formą pasirenka giesmių žanrą. Šį krikščionišką religinį žanrą perkeldamas į ikikriščioniškos kultūros kontekstą, parašo giesmę-viziją „Giesme Iszszaukima Dvasių Pratkų Lietuvių“, šis kūrinys turi religinių apeiginių bruožų. Apskritai Vištelį domino senameldžių pranašų, vaidilų – lietuvių senovės dvasininkų, kuriančių ir atliekančių giesmes, figūros, kaip pavyzdžiui vaidila iš *Konrado Valenrodo, Vitolio raudos* Vitolis ir poemoje veikiantys žyniai), kurias XIX a. romantikų kūryboje išpopuliarino Mickevičius, iš dalies – Feliksas Bernatovičius (Feliks Bernatowicz). Ši literatūra užpildo Vištelio skaitinių lentynas, o Kraševskį laiškuose jis vadina Krivių-Krivačiu (pakaitomis su *Teveliu*), taip reikšdamas jam aukščiausią pagarbą. „Regejime“ pasirodo ir Vaidilos figūra – tai poetas-pranašas, kuris regi praeitį, protėvius. Su „Vaidilos daina“ eilėraščių sieja ir tikslus Vaidilos vizijos vaizdinio atkartojimas: daina, giesme prikeliama mirusi tėvynė, protėvių kaulai atgyja, kaip paskutiniojo teismo dieną³⁰⁶. Beje, abiejuose tekstuose tokią dainą atlieka kaimietis-valstietis.

Taip pat įdomu atkreipti dėmesį į žinomiausio Vištelio eilėraščio „Regejimas“ („Giesme Iszszaukimą Dvasių Pratkų Lietuvių“) redagavimo ypatumus. Sulyginus publikuotą tekstą su rankraštiniais variantais³⁰⁷, galima iškelti hipotezę, jog tai galimai Mikšo, kaip redaktoriaus darbas. Publikacijoje teksto III dalies 7-osios strofos eilučių pradžios renkant supainiotos, o galbūt Mikšui pasirodė teisingiau sukeisti, taip pat taisyta leksika. Rankraštiniam (J. Mikšo albume esančiame) variante šios eilutės skamba nuosekliau (išskirtos keistos eilutės vietos):

Mikšo albume:

Ak! Ak! Kokie jū dywini

Ginklai, szarwai, rubai!

Diewai! wisi yr kruwini,

Tuom stroszni dwigubai!

Auszroje:

Diewai! Kokie ju dywini

Szarwai, ginklai, rubai!

Ak! ak wisi jie kruwini –

Baisingi dwigubai...

³⁰⁵ Liudvikas Rėza, „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas“, vertė Liucija Citavičiūtė, *Lietuvos literatūros antologija (1795-1831)*, II t., *op. cit.*, p. 329.

³⁰⁶ Adam Mickiewicz, *Konrad Wallenrod*, eil. 864-868, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/konrad-wallenrod.html>

³⁰⁷ Vienas variantas Mikšo aptartame albume, antrasis A. Vištelis [J. A. W. Lietuwis], *Dainų rinkinys*, [1870-1883], VUB RS, F1-D842, p. 26-29, pavadinimu „Giesme Iszszaukimą Dvasių Pratkų Lietuvių“.

Tačiau dar įdomiau, ir į tai iki šiol nebuvo atkreiptas dėmesys, jog šis kūrinys yra dedikuotas bičiuliui aušrininkui Jurgiui Mikšui – rankraštyje matyti akrostichas JURGIUI MIKSZUI, kurį papildo kalbėtojo kreipimasis į mieląjį draugą „jaunadvasį“, ir su išlyga galbūt jis tęsėsi toliau: ISZ W JAW LIETUWIS (ilustracija dešinėje). *Auszroje* 31 ir 32 puslapiuose akrostichas taip pat matomas, tačiau dėl suskaidymo strofomis ir atitrauktų pirmų eilučių yra neryškus. Akrostichus Vištelis mėgo, Kraševskiui skirtą jis taip pat užrašo *Witoloraudos* vertimo eiliuotoje įžangoje „Apierawone“³⁰⁸. Grįžtant prie „Regejimo“ („Giesme Iszszaukimą Dvasių Pratkų Lietuvių“) publikacijos *Auszroje*, galima daryti prielaidą, kad asmeninis teksto

autorius ryšys su Mikšu, pažymėtas eilėraštyje, paaiškintų ir tai, kodėl, kitaip nei „Lietuvizka kalba“, kuri skelbiant *Auszroje* buvo ženkliai sutrumpinta, „Regejimas“ („Giesme Iszszaukimą Dvasių Pratkų Lietuvių“) paskelbtas visas, nors leksinių ir kitokių smulkių keitimų buvo atlikta. Tačiau šiame eilėraštyje yra viena pataisa, kuri rodo kultūrinę dinamiką pačios *Auszros* leidybos laiku. Alburne ir „Dainų rinkinyje“ prie teksto „Giesme Iszszaukimą Dvasių Pratkų Lietuvių“ yra įrašyta, jog eilėraštinis sukurtas 1883 m. sausio 22 d.³⁰⁹, vadinasi, dar prieš pasirodant pirmajam *Auszros* numeriui 1883 m. kovo mėnesį. Spausdinant šį Vištelio eilėraštinį antrajame *Auszros* numeryje, susidarė nepageidaujama dviprasmybė – eilėraštinio žodis „Aušra“, žymintis mitologinę būtybę³¹⁰, pavartotas neigiamame kontekste, siejant su ugnimi ir „pragaru“ (paryškinimai mano, I. K.):

Mikšo albume:

Negeisk garbes, bo ji traukia

Puikėis — kreivais keleis -

Ten, kur **Aušra** [sic] — deg ir kaukia

Su sawo prieteleis...³¹¹

Auszroje:

Negeisk garbes, nes ji traukia

Puikėis — kreivais keleis -

Peklon — pas **Ausztra**, kurs kaukia

Tenai su prieteleis...³¹²

³⁰⁸ [Andrius Vištelis] J. A. W. Lietuwis, Apierawone, in *Witolorauda. Giesme iz padawimu Lietuwos per J. I. Kraszewski lenkiszay suraszta, op. cit.*, VII.

³⁰⁹ *Auszroje* nurodyta sukūrimo data - 1883 m. sausio 19 d., Mikšo albume ir Dainų rinkinyje - sausio 22 d. priešzastis sunku nusakyti, negalima sieti su Grigalijaus ir Julijaus kalendorių skirtumu, kuris ir ne itin aktualus.

³¹⁰ Darbo autorei nepavyko rasti šaltinio, galbūt ši Aušra laikytina „laisvos interpretacijos“ mitologema.

³¹¹ Jurgio Mikšo albumas, *op. cit.*

³¹² *Auszra*, 1883 m. nr. 2, *op. cit.*, p. 33.

Atsiminus tai, jog Vištelis ne itin žavėjosi pavadinimu *Auszra*³¹³, tikėtina, jog ne jis, galimai laikraščio redaktoriai nusprendė pašalinti po kelių mėnesių laikotarpio atsiradusią kultūrinę dviprasmybę. Prie eilėraščio „Regejimas“ *Auszroje* pridėti komentarai³¹⁴, pasirašyti „B., mitologiniai istoriniai, esmės iš buvo komentarai Kadangi parašu.“³¹⁵ paaiškinimai, susiejantys Vištelio eilėraščių su Basanavičiaus lietuvių kilmės iš trakų-frygų teorija³¹⁶. Galima gana tvirtai kelti prielaidą, kad tai Basanavičiaus komentarai, ir kad būtent jis savaip prisidėjo prie teksto redagavimo ir įrašė vardą „Ausztra“ vietoje „Aušra“. Toks keitimas viršytų Mikšo kompetencijas, kita vertus, jam Vištelis buvo autoritetas, tad tokių taisymų ar tikslinimų pats nebūtų atlikęs. Reikia pažymėti, jog Vištelis Basanavičiaus trakų-frygų teorijos nevertino (bent jau apie ją nepalankiai atsiliepė vyresniame amžiuje³¹⁷), tad kyla abejonių, ar Vištelis su šiais teksto taisymais būtų sutikęs³¹⁸.

Grįžtant prie Vištelio skaitinių, tikėtina, jog Višteliumi Mickevičiaus *Konradas Valenrodas* su pirmuoju pagoniškojo Kauno vaizdiniu, Narbuto *Lietuvių tautos istorija* ir Kraševskio *Witolorauda* talpino ir asmeninio pobūdžio ženklus, *loci memoriae* – Kauną ir jo apylinkes. Vištelis laiškuose Kraševskiui pasakoja, jog yra kilęs būtent iš Kauno apylinkių, o Narbutas, kurio mitologijos pagrindu Kraševskis sukūrė *Witoloraudą*, Kauną su jo apylinkėmis aprašo kaip vieną iš senosios Lietuvos pagoniškujų centrų, Lietuvos aukso amžiaus Edeną, sietiną su vaisingumo, meilės ženklais³¹⁹:

Iš tenyškčių vietų pasakojimų matyti, kad Lietuvos aukso amžiuje Kaunas su apylinkėmis buvo tikra Lietuvos Kitera. Nuostabi vietovė, marios savaimė augančių gėlių, puošnesnių iš kitas laukines. Gausybė erškėtrožių, o baltosios pilnavidurės rožės pačios želia brūzgynuose, kur anksčiau turėjo būti sodai, geras žemės derlingumas tai tik patvirtina³²⁰.

³¹³ Visztales-Visztalius [Andrius Vištelis], [Laiškas J. Mikšui], Orliniec, 1883, balandžio 28-29 d., LLTIB rankraštynas, f. 1-854, 2 v.

³¹⁴ Komentarai: „Ausztras — wardas wieno milžino ir prawardē musū laiko keliū Lietuwiū“, žr. *Auszra*, 1883 m. nr. 2, p. 35.

³¹⁵ B. priskirtinas Jonui Basanavičiui pagal *Lietuviškieji slapyvardžiai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2004 p. 26 (49). J. Mikšui toks slapyvardis nepriskiriamas.

³¹⁶ Žr. minėtuosius komentarus *Auszroje*, pvz. „Aržūlas, mystiszka pikta dwasē, kuri pagal pasaką musū seneliū rojaus wartus sergējo. Tulose Užgirinio Trako (Suwalkū gub.) wietose ir medį aužūlą arba ažulą (quercus rob.) wadina aržūlu [...]. Maskolijoj Lietuwei wisados buwo ir yra stipriausi kareiwei. [...] bet kuriam regimente (pulke) apscziausei yra Lietuwiū, tas regimentas placziausia kareiwiszką garbę užsipelnēs, kaip mums pasakojo tuliejie Maskoliū apicierai Bulgarijoj, paskutinę karę su Turkais minēdami. [...] Auszra, 1883 m. nr. 2, p. 34-35. Tiek iš leksikos, tiek iš geografinių nuorodų neatrodo, jog komentarus galima būtų sieti su Višteliumi.

³¹⁷ Komentarai apie Basanavičių išėivijos spaudoje

³¹⁸ Andrius Vištelis, [Tūkstantwardis][Laiškas P. Mikolainiui ir kitiems], Buenos Aires, 1905, liepos 28 d., LLTIB RS., f. 1- 853, p. 5.

³¹⁹ Apskritai Milda, kuri atliepia Afroditės figūrą, susijusi su meilės ir vaisingumo kultu, žr. <https://www.britannica.com/topic/Aphrodite-Greek-mythology>

³²⁰ Tedoras Narbutas, Milda, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, Vilnius: Mintis, 1992, p. 95., p. 134–135.

Tikėtina, jog ši mitologinė vietos reikšmė prisidėjo prie Vištelio poetinės savasties steigimosi, nes Vištelis save laikė kilusiu iš poetų ir žynių krašto, savotišku senovės krivių ir vaidilų palikuonimi, tad šis *locus memoriae* Višteliui reiškė, kad jis savyje turėjo tautos atminties prisiminimą, kurį reikia atgaivinti. Tai panašu į katalikiškąjį mąstymą, jog tikėjimas egzistuoja kiekviename, bet jį reikia stiprinti. Višteliui šis archainis žinojimas tampa svarbiausia pažinimo ir reikšmių kūrimo sistema.

Vienybėje lietuvininkų Vištelis publikavo savo verstas ištraukas iš Joachimo Lelevelio istorinio veikalo *Lietuvos ir Rusios istorija iki pat unijos su Lenkija, 1569 Liubline sudarytos* (*Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej*, 1839 ar vėlesnės laidos). Remdamasis šiuo istoriku apžvelgė Lietuvos istoriją iki Liublino unijos straipsnyje „Zindawysta arba straipsnelis raszto isz latuwiszku dēju isztrauktas isz lenkiszka suraszytu Jokimo Lelewelo „Dzieje Litwy i Rusi“ knigelu“³²¹. Tai Lelevelio darbų ištraukos ir Vištelio samprotavimai, kuriuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikai vaizduojami, kaip ir būdinga aušrininkų vaizdinijai – valstybingumo aukso amžius, o Liublino unija – nesėkmė, nulėmusi baudžiavos ir kitų socialinių nelaimių atsiradimą. Tačiau Vištelis yra nuoseklus ATR Apšvietos reformų ir 1863-1864 m. sukilimo metu iškeltų demokratinių idėjų šalininkas:

[P]askutiniuose metuose lenku karalystės ponai tikrai rengėsi iszwalnyti sawo ukininkus [...] Priesz lenkmeti 1863 m. tie patys ponai, jausdami ateinanti iszwalnima per inicijatywa wyresnybės, norėjo patys isz sawo walės tai padaryti, pirmiaus norėdami pakelti ukininkus dwasiszkai, sklaitlius mokslawiecziu pasididino.³²²

Kaip Žukas pastebėjo, tai vienas iš retų Lelevelio darbų vertimo į lietuvių kalbą atvejų apskritai³²³.

Vištelis žavėjosi Mickiewicziaus kūryba, tarp jo vertimų yra *Konrado Valenrodo* įžangos trys pirmos strofos, IV dalies „Puota“ (Vištelis verčia „Czesnis“) fragmentas – „Vaidilos daina“ („Giesme Waidaloto“) ir dalis „Vaidilos sakmės“ („Była Waidaloto“), baladė „Tukajus“ (matyt, dalis teksto neišliko, nes trūksta pradžios). Pasirinkta *Konrado Valenrodo* dalis nurodo į dvigubos tapatybės ir tam tikro patriotinio praregėjimo epizodą pasakojime apie Alfa-Valterį, kurio prigimtosios tapatybės „atradimą“ paskatina vaidila, gaivindamas jo atmintį apie tėvynę Lietuvą. Ta pati problematika iškyla ir Kraševskio

³²¹ Andrius Vištelis, *Lietuviškas balsas*, 1886, nr. 3-8.

³²² Andrius Vištelis, *Lietuviškas balsas*, 1886, p. 34.

³²³ Vladas Žukas, Andriaus Vištelio biblioteka, *op. cit.*, p. 172.

romane *Kunigas*, kurį Vištelis taip pat vertė: romano veikėjas Jurgis-Margiris irgi gyvena dvigubos tapatybės gyvenimą. Vištelis taip pat yra galvojęs apie valenrodišką laikyseną, apie tai 1886 (sausio 2 d.) metais rašė laiške Kraševskiui:

Galvojau prašyti rusų, kad vėl gražintų man pilietybę; *grįžęs į Lietuvą tikėjau dirbti Tėvynei à la Valenrodas* [paryškinta mano – I. K.] [original. à la Walenrod], o priešų akims apdumti norėjau (svajojau) pereiti į stačiatikybę, kad dėl bet kokio įskundimo nebūčiau išsiustas į Sibirą. Bet spėjau, kad jokios naudos iš to nebūtų, nes visi apšauktų apsimitėliu, renegatu ir šnipu, kai jau dabar kažkoks turgoviečio Kosakovskio palikuonis pradėjo šaukti apie parsidavimą vokiečiams bei Maskvai ir pan. už tai, kad parašiau korespondencijoje į Niujorke leidžiamą „Lietuviškąjį balsą“ jog nepripažįstu avantiūristų unijos [original. Unii Haraburdów] su jo kolegomis despotais, bet unijos nebijau ir pan. Suprantama, kad ir tariamas stačiatikių religijos priėmimas nieko neduotų, nes paskui ponus ganytojus ir kvailos avys nueitų, o manimi niekas nenorėtų tikėti. Dėl to geriau užsienyje sėdėti ir laiškais kaip galima tęsti pradėtą darbą iki gyvenimo pabaigos.³²⁴

Kita vertus, ši citata nurodo ir kitą svarbų istorinį tapatybės aspektą – XIX a., prieš atsirandant etnolingvistinio nacionalizmo koncepcijai, asmuo savo tapatybę daugiakultūroje valstybėje dažnai apibrėždavo per konfesiją – katalikas, stačiatikis, žydas, unitas, totorius, karaimas ir t. t.³²⁵, o apie būtent tokios tapatybės konversiją kaip didžiąją apgaulę ir kalbama. Tai rodo ir modernios tautinės tapatybės formavimąsi, nes religinė tapatybė Višteliui nėra svarbi, ji esmingai nenusako asmens „esaties“, šią nusako tautinė priklausomybė. Vištelis taip pat vertė ir Kraševskio trilogijos *Anafielas* dalį *Vytauto kovos (Witautiniai musziai)*, kurioje vaizduojama panaši situacija: Vytautas, Jogailos klastos paveiktas, pereina į kryžiuočių stovyklą, iš pradžių eina išvien su kryžiuočiais. Vertimo fragmentą užbaigia Vytauto praregėjimo scena, kai jam apsireiškia pagoniškoji deivė Gulbė (beje, perimta iš Narbuto) ir pažadina jo sąžinę: „Tu jau ne mus, Kryžioku tyktaj esi tarnu [...] / Tu pražusi! Kaip žuvo jau daugel wejdmajniu.“³²⁶ . Vėliau Vytautas nuslėpęs, jog yra lietuvis, darbuojasi tėvynės labui. Svarstydamą apie Mickiewicziaus poemą *Konradas Valenrodas*, Speičytė apibendrina, jog poemoje išreikštą valenrodiško maišto, t. y. konspiracinės kovos prieš valdžios priespaudą idėją „poetas traktavo romantinio mesianizmo dvasia kaip teisingą kovą

³²⁴ Andriaus Vištelio laiškas J.I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, op. cit., p. 279.

³²⁵ Zita Medišauskienė, Laikas–erdvė–žmogus, in *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, VIII tomas I dalis, Vilnius: Baltos lankos, 2011, op.cit., p. 125.

³²⁶ J. I. Kraševski, [Witautiniai musziai][Vertė Andrius Vištelis] [B. v., b. m.], LLTIB rankraštynas, f. 1-861, p. 58.

ne tik prieš imperijos agresiją, bet ir metafizinį blogį, kurį galima įveikti ir neteisėtais būdais. Amžininkai šioje poemoje išvelgė sukilimo prieš Rusijos imperiją moralinę motyvaciją³²⁷.

Poemos pasakojimui būdinga istorinės kaukės strategija aktuali ir kitiems *Auszros* naratyvams. Laikraštyje spausdinami kitų versti romantinių istorijų pasakojimai (Margirio, Konrado Valenrodo) netiesiogiai kalbėjo ir apie tuometinius aktualius bendruomenės išlikimo būdus, kurie reiškė ir pasiaukojimą vardan bendro tikslo, o tam pasirenkama tragiška išdavystės ir apgavysčių strategija³²⁸, siekiant klasta sunaikinti priešą iš organizacijos vidaus, taip pat ir pačiam susinaikinant³²⁹ (tai matyti ir cituotame Vištelio samprotavime iš laiško Kraševskiui). „Regėjime“ pasirodantis lapės ir liūto motyvas³³⁰ laikytinas intertekstine nuoroda į „Konradą Valenrodą“, jo epigrafą iš Nicolo Macchiavelio *Kunigaikščio*: „Dovete adunque sapere, come sono/ due generazioni da combattere.../ bisogna essere volpe e leone“.³³¹ Į šią figūrą Vištelis nuorodo ir laiške Šliūpai, perspėdamas, kad šiais laikais privalu būti ir lape, ir liūtu³³². Tokias valendrodiškai mesianistines idėjas, pasiaukojimą ir kančią dėl tautos, Vištelis perima iš lenkiškojo romantizmo ir pritaiko lietuviškojo nacionalizmo kontekste, nuolatos akcentuodamas moralinę lietuvių viršenybę ir atsakomybę istoriniame vyksme. Darant ekskursą į kitus su Mickevičiaus mesianistine ideologija susijusius šaltinius, labai tikėtina, jog Paryžiuje Višteliui tikrai teko susipažinti su Mickevičiaus *Lenkų tautos ir piligrimystės knygomis*, vienu svarbiausių mesianizmo srovės veikalų, parašytu biblijine tonacija³³³, nes ši tonacija itin būdinga Vištelio kūriniais, tiek eilėraščiams, tiek publicistikai. Grįžtant prie *Konrado Valenrodo* taip pat svarbu paminėti, jog tautinio atgimimo metais *Konrado Valenrodo* ištraukas vertė buvę 1863–1864 m. sukilimo dalyviai Valerijonas Zagurskis-Ažukalnis, Edvardas Jokūbas Daukša, o 1891 ir 1910 metais dviem leidimais pasirodė pilnas aušrininko Stanislovo Dagilio vertimas³³⁴. Tai įrodo šio kūrinio svarbą kultūrinio nacionalizmo plotmėje inteligentijos steigčiai.

³²⁷ Brigita Speičytė, Adomas Mickevičius, in: <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1068> (žr. 2023-05-19)

³²⁸ Apie tapatinimasi su Konradu Valenrodu aušrininkų ir varpininkų generacijose rašo ir Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius. Adomas Mickiewiczus lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, *op.cit.*, p. 195-200.

³²⁹ Monika Coghen, *op. cit.*, p. 561.

³³⁰ J.A.W. Lietuwis [A. Vištelis], Regejimas, *Auszra*, 1883, *op. cit.*, p. 34: „Karžygiszkas wardas tawi/Ne weltui priskirtas –/ Tad kaip lapė ir liuts sawi/ Buk protings ir twirtas...“

³³¹ Adomas Mickevičius, Konradas Valenrodas, *op. cit.*, p. 119; vertimas: „Privalote žinoti, kad kovoti galima dvejopai... reikia būti lape ir liūtu“ (*op. cit.*, p. 738).

³³² Andrius Vištelis, Laiškas J. Šliūpai, 1884 m., p. 1v, (F1-849): Vištelis rašo: „[...] kiekvienam prietelui [sic] prišaukiu idant saugotusi kaip lutas ir lape, nesa dabar gadinės musu labai baisingas ir nelemtas“.

³³³ Monika Coghen, *op. cit.*, p. 564.

³³⁴ Jonas Pilypaitis, poemos *Konradas Valenrodas* paaiškinimai, *op. cit.*, p. 783.

Vištelio tiek skaitomi, tiek verčiami tautinio romantizmo autorių kūriniai, tiek „Giesmė Iszszaukimą Dvasių Pratkų Lietuvių“, kuria Vištelio, kaip tautos pranašo, besitapatinusio su Mickevičiaus *Konrado Valenrodo* Vaidilos figūra, vaizdinį. Drauge jie atkleidžia tautinio atgimimo epochai būdingą inteligentijos veikimo strategiją (priešo sunaikinimas iš vidaus), dvigubos tapatybės aktualumą bei ryšį su tautinio mesianizmo idėjomis, perteikiančiomis apokaliptinės nuotaikos tonaciją. Istorinis pažinimas yra svarbus, tačiau Vištelis istorinę dimensiją laiko priemone pažinti tautinės tapatybės gilesniems mistiniams klodams, kurie susiję su mitologija ir senąja lietuvių kalba, ir yra tikrasis raktas į pažinimą, senojo žinojimo atgaivinimą. Kitame poskyryje aptariama Vištelio socialinės utopijos projekcija, kylanti iš Vištelio skaitomos socialistinės antikolonijistinės literatūros ir išlikusios korespondencijos su komunikacinio tinklo dalyviais.

3.2. Socialinės utopijos ir radikalizmas: „sugrįžimo“ į tradiciją sapnas

XIX amžius – yra ir socialinių utopijų amžius, kada visuomenės, tiksliau, skirtingos jos grupės, įkvėptos nacionalinių idėjų ir (arba) socialistinių utopijų, tikėjo, jog galimos teisingesnės ir tobulesnės visuomenės. Ne tik nacionalistiniai, bet ir feministiniai, darbininkų judėjimai vadovavosi panašiu pažadėtosioms, „auksinės“ ateities orientyru, kartu tai reikalavo aukojimosi visų ar kažkurios visuomenės dalies tam aukštesniam tikslui. Šiame poskyryje bus aptariamas Hugues Félicité Robert de Lamennais (1782–1854) kūrinys ir figūra, apie kurio idėjų rezonansą galima spėti iš laiško Mikšui³³⁵, kuris atvers kelias kultūrinės įtampas, plačiausiai atsiskleisiančias paskutinėje analizės dalyje ir apskritai leis geriau suprasti kontekstą, su kokiais utopiniais projektais susisieja Vištelio lietuvių kultūros projektas.

Visų pirma, Vištelio pasirinkti vertimai liudija radikalią socialinės pasaulėžiūros kryptį. Iš laiškų Kraševskiui žinome, jog Vištelis buvo išvertęs Franciszeko Dmochowskio į lenkų kalbą verstą Edwardo Youngo poemą *Paskutinis teismas* (orig. *The Last Day – Sąd Ostateczny*), bet vertimo rankraštis dingo. Ši poema buvo apokaliptinio pobūdžio, pirmose eilutėse pranašauta senųjų imperijų griūtis, naujosios pasaulio tvarkos užgimimas³³⁶. Iš laiško Kraševskiui galima spręsti, kad Vištelio atliktas vertimas jo giminaičių buvo sunaikintas kaip galimas įkaltis, vedantis prie bendradarbiavimo su sukilėliais (1863 m.)³³⁷.

³³⁵ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 347-348.

³³⁶ Edward Young, *The Last Day*, Original Text Edward Young, *A poem on the last day* (Oxford: for E. Whistler, 1713). B-10 7274 Fisher Rare Book Library, <https://rpo.library.utoronto.ca/content/last-day> (žr. 2023-05-16)

³³⁷ Andrius Vištelis, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui, op. cit.*, p. 258-259.

Pats Dmochowski, klasicistinių nuostatų lenkų poezijos kūrėjas³³⁸, buvo susijęs su Tado Kosciuškos sukilimu, kurio organizaciniam komitetui priklausė.

Kita Vištelio skaitomų knygų grupė – socialinės tematikos literatūra, tarp jų Vištelio turėtas Lamennais veikalo *Liaudies knyga – Le Livre du peuple*³³⁹ (1838) lietuviškas Vladislovo Dembskio vertimas – *Kningos tejsibiun* (išleistas Drezdene, Kraševskio spaustuvėje 1870). Yra žinoma, kad dar anksčiau Lamennais buvo parašęs knygą *Tikinčiojo žodžiai* (*Paroles d'un Croyant*, 1834³⁴⁰), paveiktas Mickevičiaus *Lenkų tautos ir piligrimystės knygų* (*Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*, 1832), kurias į prancūzų kalbą išvertė Lamennais artimas draugas Charles de Montalembert ir 1833 m. publikavo prancūziškai kaip *Le Livre des pèlerins polonais*. Tyrėjai pastebi, kad iš Mickevičiaus *Lenkų tautos ir piligrimystės knygų* perimta biblinė poetinės prozos stilistika būdinga ir vėlesniems Lamennais kūriniams, tarp jų minėtai *Liaudies knygai*³⁴¹. Jos vertėjas, 1863–1864 m. sukilėlis emigrantas Dembskis lietuviškam leidimui pridėjo nemažą Paryžiuje rašytą įžangą, kurioje išsakytos unijinės pažiūros Mažosios Lietuvos lietuvininkus gąsdino (joje išties tėvynė – Lenkija, o lietuviai yra jos dalis), knyga apskritai nebuvo itin populiar³⁴², tačiau tarp aušrininkų, Vištelio talkinant, ji pasklinda. Manau, jog Lamennais filosofija leistų geriau suprasti Vištelio pasaulėžiūrinius taškus, kurie itin ryškūs jo svarbiausioje, tačiau nebaigtoje poemoje *Kastītis ir Juraite*. Lamennais rašo apie socialiai angažuotą utopinę egalitaristinę visuomenę, jungiamą bendro tikėjimo, paremto tradicija, kuri susijusi su giliaja atmintimi ir bendra nuovoka, nors čia svarbus ir semantinis „bendro jausmo“ aspektas (*sensus communis*³⁴³), iš esmės suponuojama, jog naratyvinis ir archainis žinojimas yra pranašesnis už racionalųjį (mokslinį) žinojimą.

Lamennais, maištingo ir tragiško likimo mąstytojas, yra netiesiogiai susijęs su 1830 m. revoliuciniais judėjimais, jo utopinio socialinio teisingumo idėjos iš Paryžiaus patenka į Lietuvos ir Lenkijos visuomenių apyvartą³⁴⁴. Jo veikalai savo metu sulaukė didelio populiarumo visoje Europoje³⁴⁵. Lamennais tekstams būdingas paprastas stilius, biblinis

³³⁸ Marek Adamiec, Franciszek Ksawery DMOCHOWSKI, <https://literat.ug.edu.pl/autors/dmochow.htm> (žr. 2023-05-16)

³³⁹ Félicité de La Mennais, *Le livre du peuple*, Paris, 1838, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1045526s/f9.item.texteImage> (žr. 2023-05-19)

³⁴⁰ Bernard Reardon, Lamennais and *Paroles d'un Croyant*. In *Religion in the Age of Romanticism: Studies in Early Nineteenth-Century Thought*, 1985, p. 176-206, Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511621475.008, p. 190.

³⁴¹ Zygmunt Markiewicz, „Mickiewicz i Lamennais“, *Pamiętnik Literacki*, 1963, nr. 54 / 4, p. 509–510.

³⁴² Vladas Žukas, Andriaus Vištelio Biblioteka, *op. cit.*, p. 166.

³⁴³ Įprastai šis frazeologizmas verčiamas: sveikas protas.

³⁴⁴ Bernard Cook, Lamennais, Hugues-Félicité Robert de (1782-1854), <https://www.ohio.edu/chastain/ip/lamann.htm> (žr. 2023-05-16)

³⁴⁵ Bernard Reardon, *op. cit.*, p. 176-206.

tonas (dažnai apokaliptinis), orientacija į mases, jų „budinimą“. Lamennais idėjų orbitoje – dėmesys silpniesiems, skriaudžiamiems, išnaudojamiems (kurie visoje Europoje sudarė didžiąją dalį visuomenės)³⁴⁶. Tačiau, autoriaus požiūriu, pati žmonija yra kalta dėl silpnųjų kančių – Dievo sumanymas buvo kitoks: žmonija buvo sukurta lygi ir laisva, o puikybės ir godumo apimti žmonės ėmę išnaudoti silpnesnius. Todėl, anot Lamennais, žmonija turi susivienyti ir pati susikurti geresnį gyvenimą, o ją suvienys religija, naujoji, kiek socialistinė krikščionybė. Lamennais vėliau, jau atskirtas dėl savo idėjų nuo Bažnyčios (jo knygos atsiduria Bažnyčios draudžiamų knygų sąrašė) ir pats atsiribojęs nuo katalikybės, mąstys abstraktesnėmis deistinėmis idėjomis, tačiau visuomet, net tapęs pasauliečiu, remsis katalikišku ontologiniu mąstymo metodu. Tai galima laikyti Lamennais idėjiniu savitumu – jo religinio mąstymo neįmanoma atskirti nuo politinio ir socialinio, jie yra persipynę³⁴⁷. Jo pasaulėžiūrinės nuostatos galima sieti su romantiškuoju epochos mentalitetu (vienu iš variantų), kuriam būdingas polinkis į iracionalumą, mistinį žinojimą³⁴⁸. Šias idėjas, t. y. nuolankumo, atsisakymo žemiškųjų turtų ir „rojaus sau“, vardan bendruomeninių tikslų, centrinio dėmesio „mažutėliams“ *etc.*, netiesiogiai galima matyti ir Vištelio iš tiesų programiniame eilėraštyje-vizijoje „Regejimas“, tos pačios idėjos skleisis ir jo *opus magnum* *Kastitis ir Juraite*. Romantikų politinė ir socialinė veikimo strategija kyla iš siekio išlaikyti ar sustiprinti bendruomenę, tarpusavio ryšius, derančius su laisvės samprata³⁴⁹. Lamennais remiasi katalikiškąja pasaulio samprata, jo idėjų sistemoje bendruomeniškumas yra sociokultūrinių (ir politinių) problemų sprendimo kelias. Panaši samprata matyti ir „Giesme Išsizaikimo Dvasių Pratkų Lietuvių“, vizijos-utopijos išsipildymas įmanomas individualią energiją nukreipiant rūpinimusi bendruomene, istorija, todėl, lyrinio subjekto (kurį galime tiesiogiai tapatinti su Višteliu) požiūriu, žmonijai būtina susivienyti ir atstatyti teisingą pasaulio tvarką, kurioje visi bus laimingi, nes joje nebus skurdo. Lamennais darbuose individualizmas yra ne neigiamas, bet ir probleminis, nes disonuoja su siekiu sukurti organišką, vientisą visuomenę, kuri buvusi įsivaizduojamoje praeityje (biblinėje). O tą bendrystę gali kurti, atkurti būtent tikėjimas. Visai kaip ir „Regejimo“ eilutėse: tikėjimo pagrindu lyriniam subjektui, poetui-pranašui toji vizija apsireiškia.

Lamennais buvo vienas iš 1830–1831 m. sukilimo rėmėjų, išreiškęs viešą palaikymą ir jam žlugus³⁵⁰, ir, be abejo, jam bendraujant Paryžiuje su Lenkijos ir Lietuvos sukilimu

³⁴⁶ *Ibid*

³⁴⁷ *Ibid*, p. 205.

³⁴⁸ *Ibid*

³⁴⁹ *Ibid*, p. 176.

³⁵⁰ Manfred Kridl, Two Champions of a New Christianity: Lamennais and Mickiewicz, *Comparative Literature*, vol. 4, no. 3, 1952, pp. 239–67, <https://doi.org/10.2307/1768536>, p. 246 (žr. 2023-05-19)

dalyviais, jo idėjos toliau plito. Ir XIX a. antrojoje pusėje jos buvo gajos: minėtas Lamennais vertėjas Dembskis dvidešimt paskutiniųjų gyvenimo metų gyveno pas Šliūpą³⁵¹, ir neatsitiktinis dalykas, kad ir Šliūpas žavėjosi Lamennais kūriniumi *Kningos tejsibiun*, minėjo ją savo knygos *Išganymas vargdienio* 1897 m. leidimo įžangoje (pirmasis leidimas – 1886 m.)³⁵². Žinoma, jog Vištelis prisidėjo prie *Kningų tejsibiun* platinimo, tuo tikslu bendradarbiavo su jos leidėju Kraševskiu. Ši veikla tapo viena pagrindinių Vištelio iškėlimo iš Prūsijos karalystės priežasčių, dėl 1881 m. Vištelio namuose įvykusios kratos turėjo nemalonumų ir Kraševskis – jis buvo padovanojęs Višteliui pirmąjį *Kningos tejsibiun* egzempliorių, atsiųstą kartu su antruoju laišku Višteliui³⁵³.

Krikščioniškosios tapatybės, santykio su krikščionybe problematika yra aktuali Vištelio kūryboje, žyminti epochos kultūrinės įtampas. Vištelį mokė parapijos vargonininkas, vėliau – dekanas, buvo rengtas dvasininko keliui – Seinų seminarijai. Anot Antano Kėblaičio, bendravusio su Vištelio giminaičiais ir buvusiu kaimo zakristijonu, dėl Vištelio vagystės dekanas turėjęs atsisakyti Vištelio globos, nors tasai ir buvo gabus³⁵⁴. Nenutrūkusį ryšį su katalikiškąja kultūra rodo ir viena iš Vištelio archyvo rinkinyje išlikusių knygų sąskaitų (1885-10-26, Tilžė). Iš esmės pirktos vien religinio pobūdžio knygos: namų maldynas „Aukso altorius“ (matyt: *Auksa altorius, arba Szaltinis dangiszku skarbu*, 1879), „Isidorius“ (matyt: *Szwentas Izidorius Artojas; žemajtiszkej iszrasze Wincentas Juzumowicze kunigas Kałnuju*, 1854), „Rimo mokslas“ (matyt: *Rimo mokslas, arba Graziausia diena giwenime žmogaus, tay ira: spasabas ant werto prisitajsimu prie pirmos Szwentos Komunios diel mažu ir didesniu wajkelu*, (1862), „Lamentorius“ (galbūt Mikalojaus Akelaičio parengtas *Lamentorius, arba Pradžia mokslo sudeta maziems wajkeliems*, 1860) „Testamentas“ ir t. t. Tikėtina, jog šias knygas Vištelis pirko savo vaikų lavinimui, bet religinę periodiką jis skaito ir vėliau³⁵⁵, nors, žinoma, kiek tai lėmė aplinkybės (atsitiktinis tokios spaudos didesnis prieinamumas), o kiek noras, yra neaišku, bet toks kultūrinis tinklulis šiaip ar taip veikia. Vis dėlto Vištelis visą gyvenimą, kitaip nei kiti pasauliečiai aušrininkai, remsis krikščioniška etikos sistema, nors ją ir apgaus savotišku pagoniškosios, ikikrikščioniškosios tikybos sluoksniu. Kita vertus, krikščioniškoji etika

³⁵¹ Vladas Žukas, Vladislovo Dembskio laišakai J. I. Kraševskiu, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiu, op. cit.*, p. 140.

³⁵² Giedrius Židonis, POZITYVIZMAS IR LIETUVIŲ PROZA XIX AMŽIAUS ANTROJI PUSĖ, Vilnius: VDU, 2009, daktaro disertacija, p. 33.

³⁵³ Vladas Žukas, Andriaus Vištelio laišakai, in *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiu, op. cit.*, p. 166.

³⁵⁴ Vincas Kėblaitis, *Židinys, op.cit.*, p 66.

³⁵⁵ [A. Vištelio pastabos ir kalbos taisymai] Lietuviškų spaudinių rinkinys „Spindulys“ (1905); „Katalikas“ (1905); „Saulė“ (1905); „Vienybė lietuvninkų“ (1905); „Lietuva“ (1904); „Darbininkų viltis“ (1905); „Lietuvių laikraštis“ (1904), LLTIB r., f. 1-867.

susijusi ir su sukilimų idealais – katalikybė buvo svarbi sukilimų ideologijos, telkiančiosios vaizdinijos dalis, ryški dėl savo tapatybinės priešpriešos svetimai stačiatikybei. Todėl ankstesnei historiografijai būdingas Vištelio pristatymas ateistinėje arba pagoniškojo tikėjimo šviesoje nėra istoriškai ir kultūriškai pakankamas. Vištelio tekstuose pagonybės ir katalikybės ženklai yra persipynę, jos esti nuolatinėse derybose bei kultūrinėje įtampoje, tačiau kitokios nei krikščioniškoji metafizika Vištelis nesukuria, todėl svarbu įvertinti, jog Vištelio kuriamas pagonybės pasaulis yra tam tikras krikščioniškosios moralės tęsinys, ne krikščionybės neigimas. Panašiai kaip Lamennais atveju, Višteliumi savos religijos ieškojimas susijęs su nusivylimu Bažnyčia kaip institucija, kurios pozicija po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos kataklizmų intelektualaus atsinaujinimo atžvilgiu sustiprėja konservatizmo kryptimi, iš esmės atmetant liberalias ir to meto pažangias pažiūras³⁵⁶, kas iš dalies paaškina kultūrinį *Auszros* bei dvasininkijos susipriešinimą. Vištelio laiškuose, publicistikoje krikščioniški kultūros kodai nuolatos minimi, ką jau kalbėti apie Adomo ir Ievos, kalbėjusių rojuje lietuviškai istoriją. Vištelio kūryboje krikščioniškosios metafizikos, misticizmo ir pagoniškosios mitologijos derybų tikslas Višteliumi – rekonstruoti jo mėgstamų istorikų aprašytą kitokio kultūrinio pobūdžio nei „lenkų tikėjimą“, kuris būtų susijęs su autentiška lietuviybės atmintimi, neįsivaizduojama be religinės dimensijos. Vištelio lietuvių kultūros projektu iš esmės steigiama tam tikra įsivaizduojama būtinai lietuviška religija, kuri yra pagonybės ir krikščionybės samplaika. Tokios pastangos nepriešinti senosios religijos su krikščionyste būdingos ir Maironiui³⁵⁷.

Vištelio kūryboje, kaip ir Lamennais krikščioniškojo socializmo tekstuose svarbiausiu naujos tvarkos, tiksliau, senosios (Dievo sumanytosios) atstatymo dėmeniu turi tapti *sensus communis*³⁵⁸ – čia suprantama kaip bendra nuovoka, tam tikras bendras žinojimas, „bendruomeninis protas“. Štai citata iš lietuviškojo vertimo, kurį skaitė Vištelis, atskleidžianti centrinę Lamennais idėją – nesavanaudiškos bendruomeninės meilės koncepciją, kurios absoliuti priešprieša būtų egoistiška, į savus, siaurus poreikius orientuota individualistinė meilė³⁵⁹:

„Bet žmogus ne giwen patsaj wienas; Diewas ne pawede jam nuludusia giwenima; žmogus užsiłajka ir gerin ejna pagal sawa prigimima tiktaj draugystoje su sawo artimajs.

³⁵⁶ Rimantas Miknys, Valdžios: pasaulietinė ir dvasinė, in: *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, op. cit., p. 246-247.

³⁵⁷ Apie kunigo Maironio pastangas suderinti pagoniškosios ir krikščioniškosios pagonybės vaizdinius rašo B. Speičytė monografijoje *Anapus ribos*: Brigita Speičytė, *Anapus ribos*, op. cit., p. 48-52.

³⁵⁸ *Ibid.*, p. 185.

³⁵⁹ Roberto Romani, Lamennais's sensibility, in: *History of European Ideas*, Volume 47, 2021 - Issue 5 <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01916599.2020.1842607> (žr. 2023-05-19)

Draugysta artimu stanawija gentisę, gentistes stanawija giminę žmoniun, arba abelna gentisę. Kožnas turi procewotie, kad toji draugysta wisados stiprin ejtu, idant daugumas nelajmiun, katrun neczistu pradziu yra pujkibe, kasdien mazintusi, ir kad lajme, katra Diewas duoda ant tos ziamiszkos kialiones, augtu ir didintus iki gało“³⁶⁰.

Iš tiesų, Vištelio tautinio kultūros projekto kontekste visuotinės santarvės kaip galutinio tikslo idėja yra svarbi – tiek bendruomenėje, tiek visų pasaulio tautų kontekste. Jis audringai reaguoja, *Auszroje* paskelbus Simono Norkaus atliktą Sirokohlės poemos *Margiris* vertimą, kuriame kaip priešai vaizduoti lietuviai su vokiečiais³⁶¹, tiek įsižiebus Basanavičiaus ir Šliūpo disputui su *Dziennik Poznanski*, kuriame priešinti su lietuviais lenkai ir lenkakalbiai lietuviai (pastaruosius suprantant itin sąlyginai)³⁶².

Utopinio katalikiškojo socializmo ir misticizmo idėjas Vištelis vystys nepublikuotame eilėraštyje „Zēmės dalyba (dalinims)“ (1870) ir „Dalinimas žemes“ (1881). Šių tekstų perrašai pateikiami prieduose. Vištelio laiške Mikšui Vištelis klaidingai nurodo, jog tai eilėraščiai, parašyti pagal Friedricho Schillerio dramą (Vištelis pripažino, jog cituoja iš atminties ir gerai neprisimena)³⁶³. Tomas Petreikis, nurodydamas numanomą autorių, pasikliauja Vištelio teiginiu, tačiau Schilleris nieko panašaus nėra parašęs, todėl tai reiktų atmesti kaip klaidingą nuorodą ir laikyti sekimu bei toliau ieškoti lenkiško šaltinio. Originalaus šio teksto šaltinio nustatyti nepavyko, tačiau patikrinus, galima daryti išvadą, kad eilėraščiai parašyti ne pagal Schillerio dramą. 1870 m. ir 1881 m. tekstų pirmosios strofos sutampa, tačiau skiriasi jų struktūra: 1881 m. eilėraštis yra išbaigtas, parašytas 12 ir 13 skiemenų ketureiliais, jį sudaro 8 strofos, o ankstesnė versija parašyta nerimuota silabika, mišraus skiemenų skaičiaus eilutėmis, eilėraščių sudaro tik dvi strofos, jis primena satyrinę pasakėčią (kurias, kaip žinoma, Vištelis yra išvertęs iš Kraševkio, Ignacijaus Krasickio ir Jean Pierre Claris de Florian). Šie eilėraščiai aktualūs dėl sąsajos su Lamennais religinio socializmo idėjomis. Abiejų tema ta pati – žmonija neteisingai, be sutarimo, pasidalino bendru turtu – žeme; kurie pirmesni pasisavino žemę, tie ir užvaldė pasaulį. Vėlesnis eilėraščio variantas įdomesnis – jame nuodugniau išplėtotas socialinio neteisingumo idėja, dingsta pasakėčiai būdingas linksmas tonas, kūrinio centru tampa poeto-žynio-moralės saugotojo figūra, ateinanti iš dvasinio pasaulio. Šią figūrą Dievas apsupęs globa ir palieka būti klajokliu, vykdančiu šventąjį Dievo misiją žemėje. Tokią figūrą galima laikyti būdinga

³⁶⁰ Kningos Tejsibiun / prancuziszkaj per Kkunegą Lammeną suraszytos ; o lietuwiszkaj iszgulditos per Błodislawa Dębskia, Kunegą Zemajcziu Wiskupistes, Pariziuje [Paris] : kasztu B. Dębskia ; Drezdene [Dresden] : spaustuwe J.I. Kraszauskia, 1870, p. 23.

³⁶¹ Margyris. Giesmė isz Lietuwôs weikalû, parazyta L.[iudviko] Kundraiczio (Kondratawiczês). Lietuwiszkai iszguldë S.[imonas] Norkus, *Auszra, op. cit.*, 1883, 3-7 nr.

³⁶² Žr. ankstesnį skyrių.

³⁶³ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 335.

Vištelio poetiniam pasauliui. Bet jos atžvilgiu netrūksta ir ironijos, kuri nesvetima ir kitiems Vištelio tekstams. Eilėraščio leksika ir įvaizdžiai rodo, jog nors ir kalbama pagoniškais, senosios „sentėvių“ religijos terminais, pati kultūrinė poetika – biblijinė. Kantraus, kenčiančio nuolankumo kaip centrinės dorybės vaizdavimas aktualus ir kitame Vištelio eilėraštyje „Antiteza“, kur pasitelkus senų kanklių personifikaciją lietuviai taip pat vaizduojami kaip nuolankūs ir kenčiantys. Tokia sunykusios dabarties priežastimi laikomi lietuvių kalbos nykimas ir „apžavėjimai“ – pagunda asimiliuotis prarandant savąją tapatybę. Šie didaktiškai vaizduojami lietuviai jie yra krikščionys *per se*:

Mes tiktai dejūjame.
Ir meldžiamės iš birdies;
Dievs mus praščiokus apszwies,
Ir duos mums kantrybę
Ir mus garbes sargybę.
O mus persekiotojus
Kalbos - ir žawintojus,
Jeigu pikto nepaliaus
Su skaudžia rykszte užgaus

Mirus Vištelio dukrai Mildai, jis parašo raudą, pavadindamas ją „Raudū Rauda“. Eilėraščio pirmoje dalyje neviltingai klausinama, kodėl mirtis turėjo atimti „Mildonite miečiausia mano dukružele...“, tačiau antroje dalyje susitaikoma su likimu, lyrinis subjektas susitaiko su fatališka mirties neišvengiamybe – mirtis nesirenka pagal turtus, luomus, išsilavinimą, niekas negali permaldauti likimo: „Kam laikas kialiaut iš šio svieta, tas tur mirti. / Sudie jums vaistinįkai – zinorei pagirti!“³⁶⁴. Prienama išvada, jog mokslas prieš likimą yra beprasmiška pastanga, taip iš dukters mirties apraudojimo prieinama prie socialinės dimensijos: nusivylimo moderniais mokslo laimėjimais. Kas rodo net ir šioje plotmėje tam tikrą radikalaus mąstymo paradigmą, nusigrėžimą nuo racionalaus mokslinio žinojimo į naratyvinį ir ezoterinį žinojimą, grįsta mistiniu pajautimu ir „primordialios tradicijos“ sekimu. Beje, Vištelis buvo ir skiepių priešininkas³⁶⁵.

Radikalios idėjos Vištelio neapleido ir Buenos Airėse, atsidūrus psichiatrijos ligoninėje. Gyvenimo pabaigoje Vištelis, leisdamas dienas psichiatrijos klinikoje, tampa itin griežtas ir radikalus. Tikėtina, jog klinikoje buvo „politinių ligonių“, vadinamųjų anarchistų,

³⁶⁴ [A. Vištelis], Raudū Rauda, [Orliniecas, apie 1884], LLTIB r., f. 1-879, 1v.

³⁶⁵ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 389: „Jisai yr <...> neprietelius raupliu [raupų] cziepijimo, ogi ir aš toks.“

revoliucionierių, turbūt jie slapta dalindavosi įvairiomis brošiūromis. Šios idėjos Vištelį galėjo pasiekti ir per Šliūpo redaguojamus JAV išeivijos laikraščius *Lietuwiszkas balsas*, *Darbininkų viltis* etc., kurių siuntas, kaip žinoma, Vištelis ligoninėje gaudavo. Socialistinės idėjos visuomenėje tuo metu buvo dar nesudrumstos 1905 m. revoliucijos ir po jos atsivėrusio žiaurumo. Remdamasis Šventuoju Raštu, Vištelis kalbės apie visų tautų susiliejimą į vieną tautą, Europos federaciją³⁶⁶. Jis viename iš laiškų savaip aiškina, jog socializmas yra netinkamas žodis, reikia vartoti „Lyda“, „Sanlydysta“, o pastarieji, anot Vištelio, yra bendros kilmės su žodžiu „Lietuva“, kurios etimologija reiškia „susiliejimą, susigrątinimą“³⁶⁷. Vištelis socializmo ir komunizmo terminus laikė netinkamais, nes tie, kurie juos sugalvojo: „da nieko arba menkaį ka dirbo“, todėl „netinkamas kruwinu prakaitu įgytų tiek materialių, tiek nematerialių turtų [...]“. Todėl iš šios citatos matyti, kad Vištelis simpatizuoja tiems, kurie pagal socialistinę sampratą yra laikomi išnaudojamais³⁶⁸. Taip pat jis tiesiogiai kalba apie radikalų revoliucinį perversmą, sunaikinant valdininkiją (kuri XIX-XX a. iškyla kaip naujoji galia) nustumt nū wietu saw nepriderænczius ir næpatinkamus urednikus isz žudyt ir iszbanīt isz tewynes su pagałba pharizejus ir ju kwaiłuju awælu ir wisū gywulu barżomis, kuriu pas mus næstoka...“³⁶⁹. Tačiau Vištelio socialistinė utopija tampa lietuvių kalbos, kaip vienintelės pasaulio kalbos, išsipildymo galimybė: Vištelis lietuvių kalbą laiko kalbų motina, o savo misija – „atkerėti“ pasaulį, kad jis suprastų, jog seniausioji kalba yra teisingiausiaji kalba. Toks požiūris yra susijęs su tam tikra istorinio ir religinio konservatizmo idėja – grįžti prie ištakų, prie aukso amžiaus ir to laiko santvarkos. Kita vertus, dar gyvendamas Prūsijos karalystėje, juokaudamas rašo Kraševskiui: „būdamas Pono Fr. Žultovskio girininku, be galo esu užimtas augmenijos pasaulio kosmopolitinės karalystės arba komunos kūrimu 200 margų plote“³⁷⁰, taip atsiprašydamas, kad neatrašė į ankstesnį laišką ir nepadėkojo už dovaną – Lamennais *Knygas tejsybių*.

3.3. Liaudies dainos kaip bendros kultūrinės patirties ir egzistencinio autentiškumo šaltinis.

Filologinis darbas tampa visų tautiniame judėjime dalyvavusių aktyvistų veiklos dalimi – tai buvo visų Europos nacionalizmų bruožas, kaip ir tuo metu vykdoma kultūros

³⁶⁶ A. Vištelis, [Tūkstantwardis][Laiškas P. Mikolainiui ir kitiems], *op.cit.*, p. 4.

³⁶⁷ *Ibid.*

³⁶⁸ [Andrius Vištelis] A. Vištalius, „Žiezirbos Žimperijos“, *Vienybė lietuvininkų*, 1904, nr. 35, p. 411.

³⁶⁹ *Ibid*

³⁷⁰ Andriaus Vištelio laiškas J. I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J.I.Kraševskiui*, *op. cit.*, p. 170

inventorizacija³⁷¹. Visgi filologinių darbų imamasi ne tik siekiant „išsaugoti“ tradicinę etninę kultūrą, kuri, be abejo, keitėsi, didėję urbanizacijai, yrant luominei santvarkai. Domėjimasis liaudies kūryba, kaip šiame poskyryje matysime, tampa filosofine savęs ir savo bendruomenės egzistencijos būtinybe, kuri susijusi su romantizmo idėjinio paveldu.

Višteliai liaudies dainos, kurias jis renka, – tai gyvosios, tradicinės kalbos šaltinis. Laiškuose jis vis skundžiasi, jog spaudoje vartojami žodžiai jam negirdėti, vadinasi, jie netikri³⁷². Tikėtina, jog turėjo ir Pilypo Ruigio *Lietuvių kalbos tyrinėjimą*, Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno išleistą Kristijono Donelaičio kūrybą³⁷³. Tikrai turėjo Rėzos *Dainas*; Žukas spėja, jog tai buvo Kuršaičio parengtas ir 1843 m. Berlyne publikuota antroji laida, kurią į lenkų kalbą vertė J. I. Kraševkis (bei P. Zatorskis)³⁷⁴. Bibliotekoje turėjo ir neabejotinai buvo skaitęs Rėzos parengtus Donelaičio *Metus*: laiškuose Kraševskiui kalba apie donelaitišką rašybą kaip teisingą, nors įtaria, jog Rėza perdirbo kūrinį³⁷⁵. Turėjo 1857 m. išleistą Augusto Schleicherio rinkinį *Lietuviškos pasakos, priežodžiai, mįslės ir dainos*³⁷⁶, kartu su bendraminčiais užrašinėja dainas³⁷⁷, bando atgaivinti liaudies pasakojimus³⁷⁸, laiškuose Kraševskiui dėkoja už išsaugotas liaudies dainas, nors straipsnyje *Lietuviškame balse* kritikuoja, jog ne visą liaudies patirtį ir papročius teisingai perteikęs³⁷⁹. Be to, Vištelis buvo muzikalus, mėgo kurti melodijas ir nuosavos kūrybos dainas³⁸⁰, nors natomis jų užrašinėti nemokėjęs³⁸¹.

Ne tik Vištelio tautosakos rinkimo motyvacijai, bet ir jo poezijos suvokimui svarbus Speičytės teiginys, jog XIX a. epochai „būdingas požiūris į dainą kaip senovinės pasaulėjautos išraišką, turinčią universalių savybių, leido tautosakininkui L. Rėzai atlikti tam tikrą teksto poetinę *rekonstrukciją ar restauraciją*“ pasitelkiant savo asmeninę tautosakinę

³⁷¹ Joep Leersen, „Nationalism and the cultivation of culture“, *op. cit.*, p. 570.

³⁷² Žr. Visztales-Visztales [Andrius Vištelis] [Laiškas J. Mikšui], *Orliniecas*, 1883, balandžio 28-29 d., LLTIB RS., f. 1-854, L. 4.; Andrius Vištelis, Laiškas Jonui Šliūpui, 1884, sausio 26, LLTIB, f. 1-849, p. 1-2.

³⁷³ Kristijonas Donelaitis, *Lietuvių poezija (Donalitiūs Ch. Littauische Dichtungen)*, 1869, Karaliaučius.

³⁷⁴ Brigita Speičytė, „Lietuvių folkloristikos pradmenys“, *Lietuvių literatūros antologija*, II t., Vilnius: LLTI, 2016, p. 283.

³⁷⁵ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 370; Kraševkis Donelaičio *Metais* taip pat domisi, rašo laiške Akelaičiui, jog negalys paskolinti *Metų*, nes jie jam pačiam reikalingi. J. I. Kraševskio laiškas Mikalojui Akelaičiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui, op. cit.*, p. 293.

³⁷⁶ Vladas Žukas, „Andriaus Vištelio biblioteka“, *op. cit.*, p. 178-179.

³⁷⁷ Andrius Vištelis [J. A. W. Lietuwis], *Dainų rinkinys*, [1870-1883], VUB RS, F1-D842.

³⁷⁸ [Andrius Vištelis], „Raudū Rauda“, [Orliniecas, apie 1884], LLTIB r., f. 1-879, L. 1 ; [Andrius Vištelis] Lietuwis, Antiteza, [Orliniecas], 1880-11-13, LLTIB RS., f. 1-860, p. 15.

³⁷⁹ „Žindavysta“, vertė J.A.V. Lietuwis, *Lietuwiszskasis Balsas*, 1886, nr. 3-8.

³⁸⁰ Ir kiek žinome iš laiškų, dainuoti J.B. Zaleskio eilėms parašytas dainas — tai dar kartą liudija dvikalbystės situaciją XIX a. II pusės nacionalinio judėjimo plotmėje (be abejo, jog judėjimas buvo heterogeniškas), Andriaus Vištelio laiškas J. I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui, op. cit.*, p. 180.

³⁸¹ Andriaus Vištelio laiškas J. I. Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui, op. cit.*, p. 180.

patirtį³⁸² Rėza, kaip ir Vištelis, buvo ir kultūros informantai, ir tyrėjai, todėl dainų užrašymai nebūtinai atitikdavo išgirstuosius variantus, o būdavo pačių tobulinami, nors tai jų pačių suvokta kaip teksto tikslinimas. Todėl tokia osianizmo galimybė gimsta ne iš noro falsifikuoti, o atgaivinti ir medijuoti mistinę tautos žinią. Vištelis ir istoriją vadina „žistorija“, „žindavyste“ – tai implikuoja jungtį tarp žinojimo ir žynystės (nuo „žynys“). Taigi Vištelis, be abejo, seka rėzišką folkloristikos tradicija. Tikėtina, jog Vištelis buvo susipažinęs su Johanno Gottfriedo Herderio ir Johanno Wolfgango von Goethes, kitais Rėzos darbais, iš laiškų žinoma, jog Paryžiuje jis lankėsi bibliotekose, aktyviai ieškojo knygų. Tikėtina, jog Višteliui tautosaka atitiko Goethes apibūdintą „būsenos poezijos“ sampratą, kuriai būdinga universalių patirčių ir jausmų kalbėsena³⁸³. Kita vertus, tokia suvoktis galėjo ateiti ir netiesiogiai per mėgstamą Kraševskio kūrybą.

Vištelio eilės turėjo priminti lietuvių liaudies dainas, herderišką prasmę medijuojančias tautos kūrybinio genijaus išraišką, o liaudis suvokiama kaip universali demokratizuojanti sąvoka, viršluominė kategorija³⁸⁴. Vištelio kūryba, nors ir yra emociškai įkrauta apokaliptine, melancholiška nuotaika, ji visuomet turi politinę visuomenės kritikos reikšmę: štai net ir dukros mirtį apverkianti „Raudų Rauda“ turi aiškią politinę ir visuomeninę potekstę – mirtis yra socialiai teisinga lemtis, žmonijos bandymai jai priešintis yra beviltiški, tai perteikiama per nusivylimą medicinos mokslu.

Analizuojant Vištelio atliktą Kraševskio *Witolorauda* vertimą, paaiškėja, jog būtent liaudies kūrybos intarpai Višteliui tampa jo ypatingo dėmesio objektu, būtent juos vertime tobulina, tikslina, kiek keisdamas liaudies dainų struktūrą (trumpindamas, skaidydamas Kraševskio eilutes), priartindamas prie tautosakai būdingos stilistikos, tai daro tik tikslindamas, prasmės nekeisdamas³⁸⁵, todėl sekimu jo vertimo vadinti negalima. Ir tikriausiai būtent todėl, kad jis, kaip sakosi įžangoje, Kraševskio „suguldytus“ nusidavimus girdėjęs vaikystėje, ir kad poemos veiksmo vieta – vertėjo gimtosios apylinkės, Vištelis jautėsi galintis patikslinti Kraševskio eiles, t. y. atlikti minėtąją teksto poetinę rekonstrukciją arba restauraciją. Kita vertus, jis tikslina ir kai kuriuos aprašymus, remdamasis savo patirtimi (pvz., prie džiovintų gilių ir žalios mėsos, kuria maitinasi žmonija tvano metu, jis prideda ir

³⁸² Brigita Speičytė, „Lietuvių folkloristikos pradmenys“, *Lietuvos literatūros antologija (1795-1831)*, II t., op. cit., p. 282.

³⁸³ *Ibid.*, p. 281.

³⁸⁴ *Ibid.*, p. 274.

³⁸⁵ Pavyzdžiui, [Andrius Vištelis] J. A. W. Lietuwis, *Witolorauda. Giesme izz padawimu Lietuwos per J. I. Kraszewski lenkiszay suraszyla*, Poznanė, op. cit., p. 126 ir J. I. Kraszewski, *Witolorauda. Pieśń z Podañ Litwy*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1846, p. 119.

grybus³⁸⁶), ar konkretina žodžių reikšmes: „Reikia jums sugrįžti į tewû prastybę, / Į nūbažnumą, *meilę*, sądara, dorybę“ (Trzeba wam wrócić do ojców prostoty, / Do pobożności, do zgody i cnoty;³⁸⁷), priartina dievus prie žmonijos, daro patrauklesnius: „[Milda] Tare ir apglobusi sunu pabucziawo. / Atsisveikinus meiley ir sudie pasakius, / Ir wel Milda pakilus nuleke dangūsna;”³⁸⁸ (Rzekła, uściskiem pożegnała syna, / I znów ku niebu Milda poleciała³⁸⁹). „Rauda II Wajdeloto“ ištesinama, nors reikšmė nekeičiama, kaip ir „Žaltiene“ stilizuojama deminutyvais.

Liaudies dainų poetika svarbi Vištelio kūrybinei programai, tačiau paaiškėjo, kad dar esmingesnis tose dainose prarasto tradicinio naratyvinio, intuityvinio žinojimo dėmuo, kurį siekiama dainomis restauruoti, visaip kaip ir per istorinius pasakojimus ir kalbos tyrinėjimus. Visgi Vištelio išversta *Witolorauda* Kuršaičio įvertinta kaip įmantri, t. y. skirta tik mokytiems (kaip minėta anksčiau), o vėlesnių autorių įvertinta kaip sunkiai paskaitoma, užteršta polonizmais. Ši problema, įsitvirtinusi istoriografijoje Vištelio kaip „nepaskaitomo“ autoriaus vaizdiniu, aptariama kitame poskyryje.

3.4. Sutrūkinėjusi kalba: įtampa tarp knyginės ir gyvosios kalbos.

XIX a. vyksta aktyvus lietuvių kalbos virsmas kultūros kalba, kuris prasidėjo su Žemaičių lituanistiniu sąjūdžiu. Apie jo palikimą Vištelis žinojo, tarp jo rankraščių yra Simono Stanevičiaus „Šlovės žemaičių“ nuorašas, kuris rodo, kad Vištelis odę taiso³⁹⁰, matyt, aktualizodamas, šiuolaikindamas kalbą, orientuodamasis į tuometinį skaitytoją; skaito Liudviko Adomo Jucevičiaus, Silvestro Valiūno raštus ir t. t., o kaip savamoksliui kalbininkui Žemaičių sąjūdis turėjo būti itin aktualus³⁹¹. Vištelis, nors gimė ir augo lietuviškoje šeimoje, tačiau jo kultūrinė kalba buvo lenkų, o „atsivertimas“ į lietuviybę, jo paties liudijimu, įvykęs egzilyje po 1863-1864 m. sukilimo, vadinasi, kai jam buvo apie 27-erius metus. Kaip aptarta ankstesniame skyrelyje, Vištelio gyvenant Poznanės krašte jo bendraminčių rate buvo daug lenkakalbių kraštiečių, Paryžiuje, be abejo, leido laiką tarp lenkiškai kalbančių lietuvių ir lenkų emigrantų (nors tokias skirtis dar reikia suprasti

³⁸⁶ J. A. W. Lietuwis, *Witolorauda. Giesme iz padawimu Lietuwos per J. I. Kraszewski lenkiszay surasztyta*, Poznanė, *op. cit.*, p. 118.

³⁸⁷ J. I. Kraszewski, *Witolorauda. Pieśń z Podań Litwy*, *op. cit.*, p. 134.

³⁸⁸ J. A. W. Lietuwis, *Witolorauda. Giesme iz padawimu Lietuwos per J. I. Kraszewski lenkiszay surasztyta*, Poznanė, *op. cit.*, a, p. 277-278.

³⁸⁹ J. I. Kraszewski, *Witolorauda. Pieśń z Podań Litwy*, *op. cit.*, p. 279.

³⁹⁰ Rankraštyje užrašyti du eilėraščiai, po kaire nusirašytoji „Šlovė žemaičių“, paraleliai po dešine Vištelio verija, kuri yra su leksikos pataisymais greičiausiai „sudabartinant“ kalbą.

³⁹¹ Jucevičiaus raštais Vištelis remiasi rašydamas *Kastitį ir Juraitę*, o Valiūnu – poemoje *O Marios! melswos marios! Kas ira gražesnis*.

sąlygiškai). Tad neišvengiamai buvo susiduriama su kalbos problema, tai matyti iš skirtingos, vis kintančios rašybos.

Kaip jau minėta, Vištelis naudojosi Sirvydo *Trijų kalbų žodynu* (*Dictionarium trium linguarum*, 5-asis leidimas, 1713), Ruigio *Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynu* (1747)³⁹², jais remdamasis dažnai atsirinkdavo žodžius, ką mini ir laiškuose. Tikrinant Vištelio leksiką, dažnai galima atsekti, jog, vieną ar kitą žodį pasirinkus iš šių žodynų, kyla tam tikros kultūrinės įtampos. Nors Vištelis ir remiasi liaudies kūryba kaip asmens ir bendruomenės metafizinės tapatybės vektoriumi, jo lietuvių kalba yra knyginė, ne veltui Frydrichas Kuršaitis atkreipia dėmesį, jog jo *Witoloraudos* vertimas bus suprantamas tik mokslingiems žmonėms. Šioje pastaboje iš tiesų taikliai įvardintas tam tikras aušrininkų kalbos dirbtinumas: jie bando gryninti, kurti lietuvių kalbą, tačiau orientyrai migloti, kiekvienas savaip supranta kalbos grynumo, bendrinės kalbos modelį, remiasi savomis tarmėmis, turimais žodynais. Sunkumus sklandžiai rašyti rodo ir tai, jog Vištelis, laiškuose dažnai aiškindamas žodžius, pateikia kelis lietuviškus atitikmenis, o galų gale paaiškina vienu lenkišku žodžiu (laiškuose Mikšui, Šliūpui). Jo graikų-lietuvių žodyno dalis yra lenkų kalba surašyti žodžių etimologijos aiškinimai, o pirmąjį kūrinių *Jeremiadą* Kraševskiui nusiunčia sukurta lenkų kalba. Kita vertus, eilėraščių ilgumas, daugžodžiavimas tampa neišvengiamu dėl komunikacinės nesėkmės baimės, o galbūt ir kito nepajautimo bendraujant. Vištelio tekstuose vyrauja nuolatinis kartojimas, smulkmeniškasis žodžių, minčių aiškinimas, dėl to, beje, išplečiamas ir *Witolorauda* vertimas. Rašantiesiems laikas, kai dar nesusiformavusi bendrinė kalba – ir atvirų galimybių, bet ir sunkumų metas. Vištelis konstatuoja: „iŃweizd jog mes wisi nemokam da lietuwiŃ[kai]”³⁹³. Lietuviškai gerai nemokant skundžiasi ir Adomas Šernas, ir kiti. Taip atsiskleidžia savotiškas netikrumas dėl savo kalbos, neapsisprendimas, abejonė.

Vištelio lietuvių kalbos supratimas yra pagrįstas etimologijos, žodžių kilmės ir ryšių paieškomis, dėl to jis kritikuoja šiuolaikinius rašytojus, kurie rašo fonetiškai³⁹⁴. Iš čia kyla Vištelio kalbos sudėtingumas, nes tai subjektyvi, vieno asmens žinojimo ribose steigiamą kalbą, vyrauja nuolatiniai daugiaprasmiai žaidimai kalba, kuriami naujadarai. Vištelio kalbiniai tyrimai, nors ir grįsti nuoširdžiu tikėjimu, jog tinkamam tautos gyvenimui būtina išgryninti lietuvių kalbą, vykdomi ne dėl taisyklingumo *per se*, o dėl metafizinės pastangos – grįžti į aukso amžiaus kalbos vartojimą, susigrąžinti kalbą, kuri buvo „tikra”, dieviška, išmintinga, dora ir t. t. Tai nėra objektyvi ar nuosekli, o intuityvi sielos kalba. Tad kalbos

³⁹² Vladas Žukas, „Andriaus Vištelio biblioteka“, *op. cit.*, p. 177.

³⁹³ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.*, p. 370

³⁹⁴ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys, op. cit.* p. 371.

„susigražinimas“ glaudžiai susijęs su išmintingumo susigražinimu ne tik tautai, bet ir patiems individams.

Vištelis, be abejo, matė ir suprato, jog lietuviškai kalbančiųjų dauguma buvo neraštingi, prietaringi, konservatyvūs valstiečiai, abejingi tautiškumo klausimams ne dėl užsispyrimo³⁹⁵, o dėl nenoro nukentėti, kadangi žinojo, jog politiniai klausimai reiškė kratas, baudas, trėmimus, socialinio mobilumo ribojimus, materialinius nuostolius. Višteliiui tokia tautiškai abejinga laikysena, matyt, reiškė abejingumą dvasiniam pasauliui, susitelkimą ties materialine nauda. Kalbos „atgavimą“ jis laikė pirmuoju žingsniu, siekiant susigražinti tai, kas prarasta vertybiškai, ištraukti „iš miglū užmąrszos“³⁹⁶. Pavyzdžiui, lietuvių-graikų žodyne yra užrašytas komentaras: „[w]ardai Raganiszškai apkereti“³⁹⁷ ir toliau pateikiami lotyniški ir lenkiški įvairių krikščioniškųjų šventųjų asmenvardžių variantai, o šalia „atkerėti“ – lietuviškieji. Toks pasaulio matymas susijęs su romantine nuostata, jog pasaulis yra dualus; tai, ko negali pamatyti akys, galima pamatyti tik iracionaliu dvasios žvilgsniu, kaip Mickiewicziaus baladėje „Romantika“.

Skundai dėl kalbos užterštumo, neteisingo jos likimo nėra kultūriškai nauji; štai Greenblattas cituoja etimologinio anglų kalbos žodyno autorių iš XVII a., kuris, kiek kitaip nei aušrininkai ir Vištelis, buvo susirūpinęs ne kalbos nykimu, o jos užteršimu, tačiau jo pažiūros itin primena Vištelio įsitikinimą dėl kalbos išsikraipymo:

Tikrai įsivaizdavau, jog negalėčiau eikvoti [savo laiko] pagirtiniau ar nuodugniau, nei tyrinėdamas grynąsias šaknis savo kalbos, *kuri laiko yra taip keistai iškraipyta* [pabraukimas mano — I.K.] [...]. Tad, nors mano gimtoji šalis galbūt vos apgyvendinta turėjo savo pačios kalbą, tačiau, kaip sakyta anksčiau, – ji dabar paversta tuo, ką matome: galima sakyti, netgi deriniu daugybės, jei ne visų, Europos kalbų³⁹⁸.

Toliau šis anglų leksikografas išvardijo kalbas, tarp jų ir ne Europos, kurios anglų kalbą, anot jo, iškraipė kartu su įvairios istorinėmis ir socialinėmis nelaimėmis, tarp kurių – „prekyba, laiškai, keliauninkai ir kitos panašios negandos“³⁹⁹. Tai S. Greenblattas pavadina „originalios kalbos sapnu“⁴⁰⁰. Vištelis irgi vardina, anot jo, lietuviškus žodžius, kuriuos kiti iškraipė, ir į tai itin jausmingai reaguoja: „Mas⁴⁰¹ – ispaniszškai Daugu-mas!!! Prakeikti mekecezi⁴⁰² nukirto žodžius!“⁴⁰³. Taigi Vištelio „sapnas“ yra radikalesnis. Palyginus su

³⁹⁵ Pavyzdžiui, Andrius Vištelis [J. A. W. L.], „Apie barzdą“, [b. v., b. d.], LLTIB RS., f. 1-869.

³⁹⁶ [Andrius Vištelis], [Graikų–lietuvių–lenkų kalbų žodynas], [B. v., b. d.], LLTIB r., f. 1-858, 2 sąsiuvinys, p. 87.

³⁹⁷ *Ibid.*, p. 200.

³⁹⁸ Stephen Greenblatt, „Rasinė atmintis“, *Baltos lankos*, nr. 27, 2007, p. 27.

³⁹⁹ *Ibid.*

⁴⁰⁰ *Ibid.*

⁴⁰¹ *Más* ispaniškai reiškia „daug, daugiau“.

⁴⁰² Nuo ‘mekečiuoti’ — blogai kalbėti, mekenti, mikčioti; čia: netaisyklingai kalbėti, negatyviai konototas žodis.

⁴⁰³ [A. Vištelis], [Lietuvių-graikų žodynas], 2 sąsiuvinys, *op. cit.*, p. 133.

Greenblatto pateiktu pavyzdžiu skundžiamasi, kad svetimieji ar savi, bendraudami su svetimaisiais už(si)teršę pirminę savo kalbą, tačiau Vištelis priekaištauja kitataučiams, kad jie iškreipė visiems bendros pirminės, lietuvių, kalbos žodžius.

Vištelio idėja, jog lietuvių kalba kalbėta rojuje, nėra originali bendrame Europos kontekste. Pavyzdžiui, panaši teorija egzistavo Renesanso Vokietijoje – esą Adomas buvo vokietis (todėl vokiečiai vadinami ‘Almans’) ir rojuje kalbėjo vokiškai, o kai Dievas Babilone sumaišė kalbas, pirmasis vokietis, Nojaus sūnus Japhethas, spėjo pabėgti ir įsikurti Vokietijoje ir t. t. Nors Renesanso epochoje ši legenda ir nebuvo populiari, ji iš naujo atrasta ir suaktualinta XIX a., nacionalizmą amžiuje⁴⁰⁴. Caspar Hirschi šią legendą vadina šovinistine, nes ji buvo nukreipta prieš lotynizmą, kaip kultūrinės galios šaltinį.⁴⁰⁵ Mes nežinome, ar Vištelis panašių pasakojimų nebus aptikęs ir kituose šaltiniuose, bet *Witoloraus* vertimo „Priekalb[oje]“, teigias, jog tą legendą girdėjęs iš senų lietuvininkų⁴⁰⁶. Ar tai knyginė kalkė, apokrifinis pasakojimas ar literatūrinis išradimas? Tokie vietiniam kontekstui pritaikyti pasakojimai buvo paplitę Europoje⁴⁰⁷. Tačiau Vištelio lietuviškoji versija itin panaši į vokiškąją: Adomas ir Ieva rojuje kalbėję lietuviškai ir prieš pat Babilono bokšto griūtį Dievas „pakarniesiems” leidžia išsaugoti kalbą⁴⁰⁸, o tik pasikėlusiems į puikybę ją sumaišo (suprask, kad lietuviai yra tie dievo išrinktieji, apdovanotieji). Ši Vištelio lietuvių kalbos kilmės vizija, neabejotina, sukėlė tam tikrą rezonansą, ir būtent ši, *Witoloraus* įžanginiame žodyje dėstyta legenda išliks kaip Vištelio originalioji mintis lietuvių istoriografijoje, nors nacionalizmą kontekste ji nėra itin originali. Kaip minėjau anksčiau, amžininkams ji kėlė nebūtinai susižavėjimą, bet skepsį – laikyta „humorystyka”⁴⁰⁹.

Vištelio kūryba įsirašo į tautinio romantizmo paradigmą, todėl savo amžiuje Vištelis atrodo kiek anachronistiškai. Skyreliuje patikslinti Vištelio kūrybos faktai, paaiškėja, kad jo ir Mikšo intelektualinė bičiūlystė yra įamžinta eilėraštyje „Regejimas” akrostiku Taip pat aktualizuota, kad radikali socialistinės ir mesianistinės idėjos Vištelio pasaulėžiūrai buvo esminės, tai atskleidžia Lamennais utopinio bendruomeninio socializmo, neatsieto nuo religinės sąmonės būties filosofija, kuri imponavo Višteliumi ir ypač skleidėsi jo vėlyvojoje

⁴⁰⁴ Caspar Hirschi, *op. cit.*, p. 108-109.

⁴⁰⁵ *Ibid.*

⁴⁰⁶ [Andrius Vištelis] J. A. W. Lietuwis, *Witolorausda. Giesme iz padawimu Lietuwos per J. I. Kraszewski lenkiszay suraszyla*, Poznanė, 1881-1882, I ir II dalys, *op. cit.*, p. 2.

⁴⁰⁷ Žr. *Languages in the Lutheran Reformation. Textual Networks and a of Ideas*, edited by: Mikko Kauko, Miika Norro, Kirsi-Maria Nummila, Tanja Toropainen, and Tuomo Fonsén, 2019: Amsterdam University Press.

⁴⁰⁸ [Andrius Vištelis] J. A. W. Lietuwis, *Witolorausda. Giesme iz padawimu Lietuwos per J. I. Kraszewski lenkiszay suraszyla*, Poznanė, *op. cit.*, p. 2-3.

⁴⁰⁹ F1-4107 Adomaitis Juozas-Šernas, Trisdešimt du laišakai J. Šliūpui, 1886-1910 m.; 1886 m. Augusto 20 d., Varšava, p. 8.

publicistikoje ir epistolikoje. Šis religinis dėmuo Vištelio kultūros projekte matomas kaip bandymas iš įsivaiduojamos primordialistinės pagoniškosios aukso amžiaus praeities susigražinti tradicijos būvį, tradicija laikoma didžiausia vertybine ašimi. Tačiau toji tradicija, yra įsivaizduojama ir fantazuojama, kad ją galima rekonstruoti per istorijos pažinimą ir, svarbiausia, kalbą, kuri saugo „prarastą“ tautinę išmintį. Tad Višteliumi tautinis mąstymas neatsiejamas nuo naratyvinio, archainio, intuityviojo žinojimo, kuris yra viršesnis už racionalųjį mokslinį žinojimą. Todėl Vištelio kūrybai yra būdingas mesianistinis tonas, susijęs su biblijiniu pasakojimo būdu, kuris sietinas su Mickevičiaus *Lenkų tautos ir piligrimystės knygomis*, Lamennais *Liaudies knyga*, tiksliau lietuvišku Vladislavo Dembskio vertimu – *Kningos tejsibiun*, kurios keliama prielaida, jog daro didelę įtaką Višteliumi ir jo įsivaizduojamam lietuvių kultūros projektui. Tokią radikalaus socialino ir religinio revoliucingumo ir antikolonijistinę poziciją patvirtina Vištelio pasirinkimas versti Edwardo Youngo poemą „Paskutinis teismas“. Višteliumi, kaip ir daugeliui XIX a. lietuvių inteligentių, išmokusių vėlyvajame gyvenimo tarpsnyje lietuvių kalbą, rašymas šiaja buvo sudėtingas, keliantis sunkumus, juolab bendrinė kalba dar tik formuojama, tai nulemia ir Vištelio kalbinį sudėtingumą, persunktą knyginių intuitivių etimologinių žaidimų, dalinai perimtų iš Teodoro Narbuto raštų. Višgi, iš Vištelio bibliotekos interesų iškilo jo *opus magnum*, tautinio epo kūrimo užduotis, kurioje jo lietuvių kultūros projektas pasiekia išbaigtesnę formą. Apie tai kitame skyriuje.

4. Prarasto tautos epo beieškant

Andriaus Vištelio kūrybinė programa nuosekliai perėjo prie tautos epo, reikalingo XIX a. steigiamos bendruomenės tapatybei, paieškų. Vištelis siekė rekonstruoti archajišką, prarastą ar pamirštą žinojimą, tam pasitelkdamas ir ankstesniame skyriuje aptartą kvazimoksliniais etimologiniais aiškinimais grįstą pirmapradės lietuvių kalbos rekonstrukcijos metodą. Šiuo tikslu ėmėsi ir mitologinio, istorinio pasakojimo poetinės rekonstrukcijos: Višteliumi tautos epo ir tautos „padawimų“ ir „nusidawimų“ paieškos persipindavo. Toks pasakojimas turėjo gaivinti giliają tautos atmintį, atverti įsivaizduotos bendruomenės tapatybės herderiškai suprantamus autentiškus bruožus. Šį tikslą Vištelis siejo su poeto misija: poetas kaip žynys turėjo tokį archainį ezoterinį žinojimą ekstrahuoti ir perduoti bendruomenei teksto pavidalu. Neatsitiktinai Vištelio laiškuose minimi vizijų regėjimai, pasakojami sapnai, liudijantys romantinio „vidinio žvilgsnio“, intuityvaus supratimo reikšmę jo pasaulėžiūrai⁴¹⁰. Tad būtent romantinio mentaliteto kontekste įmanoma adekvačiau matyti šią asmenybę, kuri anksčiau tiek amžininkų, tiek vėlesnių tyrinėtojų gana negatyviai vertinta kaip egzaltuota ir ūmaus būdo. Primenant anksčiau aptartus mesianistinio pobūdžio skaitinius, Vištelį ir jo kūrybą galima matyti kaip lietuviškojo mesianizmo reiškinių, kuris yra susijęs su romantizmo tradicija buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje. Vištelio kultūrinėje savivokoje poetinė kūryba neatsiejama nuo pastangų gaivinti bendruomenės atmintį, kuri turėjo būti religinė-metafizinė, suprantama kaip giliosios atminties vieta – tautiškumo branduolys, egzistuojantis etninės bendruomenės nariuose, kurį reikia „pažadinti“, „išjudinti“. Tad Vištelis renkasi rašyti, versti būtent herojinius-mitologinius pasakojimus, poemas, turėjusias įrodyti lietuvių kultūrinį prestižą ir savarankiškumą tiek besikuriančiai moderniajai tautinei bendruomenei, siekiant ją, pagrindinį poemų adresatą, telkti, tiek aplinkiniams, siekiant įtvirtinti lietuvių tautos subjektiškumą. Šiam tikslui Vištelis paskyrė didžiąją dalį savo kūrybinių pastangų *per se*, kurios jį iš dalies ir atvedė į psichiatrijos ligoninę, iš kurios niekada nepavyko ištrūkti.

Višteliumi tautos epo paieškos prasidėjo, manytina, nuo lenkų kalba parašytos *Jeremiados*, tęsėsi per poemos *Witoloranda* vertimo darbą 1880 m.⁴¹¹, plėtojosi paskiruose

⁴¹⁰ Žr. *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, sudarė ir parengė Domas Kaunas ir Audronė Matijošienė, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2011; *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai Juozapui Ignacijui. Kraševskiui*, sudarė Bronius Genzelis, Vilnius: Mokslas, 1992.

⁴¹¹ Gana tikslų kūrinių išvertimo laiką žinome iš Andriaus Vištelio laiško J.I. Kraševskiui 1880 m. balandžio 4 d., *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I. Kraševskiui*, sudarė Bronius Genzelis, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 195.

Konrado Valenrodo fragmentų vertimuose, Birutės ir Kęstučio (*O Marios! melswos marios! Kas ira gražesnis*), *Kastūčio ir Juraitės* pasakojimuose. Žinome, jog Vištelis žavėjosi Kristijono Donelaičio poema *Metai* kaip autentišku naratyvinio, archainio žinojimo, Tėvynės istorijos liudijimu, kurį, be kitų romantikų, vertino ir Adomas Mickevičius⁴¹². Vištelis skaitė *Metus*, kaip tapatybiniu argumentu rėmėsi būtent Donelaičio literatūrine fraze savo rankraštiniame straipsnelyje „Apie barzdą“⁴¹³. Iš šios kūrybinės trajektorijos galime spręsti, kad Vištelio „lietuviškumas“ nebuvo pagrįstas vien kalba, taigi nesirėmė vien etnolingvistine tautos samprata – lietuviškumo rekonstrukcijai ir plėtotei būtina metafizinė plotmė. Ta pati nuostata atsiskleidžia ir Vištelio santykiuose su pažįstamais ir bendradarbiais: pavyzdžiui, tiek Juozapą Ignacijų Kraševskį, tiek Jurgį Zauerveiną Vištelis laikė lietuviais ne tik dėl nuopelnų ir darbų, bet ir tam tikro jausmo lietuviybės atžvilgiu. Kita vertus, Vištelis Prūsijos Lietuvoje buvo susidūręs su lietuviais, kalbančiais lietuviškai, bet, anot Vištelio, kažko stokojančiais. Vadinasi, tautiškumas pradedamas suvokti kaip negalintis egzistuoti be mistinio-dvasinio prado, tautinę tapatybę išreiškė ir mistinis žinojimas, ne vien kalbos mokėjimas, kuris yra svarbus, bet gali būti dalinis. Juk Kraševskis lietuvių kalbą mokėjo menkai, bet Vištelis jį laiko „dvasios lietuviu“. Tai leidžia matyti komplikotą etninio tautiškumo modelį, vykstančias kultūrinės derybas tarp elitistinio pilietinio nacionalizmo, susijusio su ATR, ir modernaus tautinio, etnolingvistiniu principu grįsto nacionalizmo. Vištelis atsiduria šios kaitos idėjiniame žemėlapyje ir, kaip matysime iš tolesnės *Kastūčio ir Juraitės* analizės, – tai konceptualiai „nugula“ jo raštuose, o abu modeliai keistai persipina.

Pastanga rasti, atkurti ar sukurti tautinius epus – būdinga XIX a. tendencija Europos kultūrose, galima nusakyti osianizmo vardu⁴¹⁴. Iki šiol akademinėje bendruomenėje neprieita vieningos nuomonės, ar rašytojai tokius tekstus perdirbinėjo iš turimos medžiagos, ar falsifikavo, jei taip – ar tai darė sąmoningai, ar tikėdami, jog jie medijuoja „aukštesnės apvaizdos“ jiems siūstus žodžius. Greičiausiai vienareikšmio atsakymo nėra⁴¹⁵, ir tokia praktika panaši į ankstesniame skyriuje aptartą poetinės restauracijos metodą. Šiaip ar taip visoje Europoje rašytojai kuria, išradinėja pasakojimus, siekdami užpildyti tuščias istorijos

⁴¹² Algis Kalėda, „Adomo Mickevičiaus Lietuva: egzotiškumas – universalijos“, in *Mitų ir poezijos žemė: Lietuva lenkų literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LG00/Algis_Kal%C4%97da_Adomo_Mickevi%C4%8Diaus_Lietuva.LG4803B.pdf (žr. 2023-05-23)

⁴¹³ [Andrius Vištelis] J. A. W. L., Apie barzdą, [b. v., b. d.], LLTIB RS., f. 1-869, 1 l.

⁴¹⁴ Žr. Joep Leersen, „Gods, Heroes, and Mythologists: Romantic Scholars and the Pagan Roots of Europe’s Nations“, *History of Humanities*, 1(1), 71-100. <https://doi.org/10.1086/685061> (https://pure.uva.nl/ws/files/13713042/Gods_Heroes_and_Mythologists.pdf), p. 75-85. (žr. 2023-05-21)

⁴¹⁵ žr. Olandijos situaciją, *ibid*, p. 83-85.

vietas, ir būtent mitologija bei Viduramžių istorija sulaukia daugiausiai dėmesio. O jų šaltinių beveik nėra arba jie nepatikimi⁴¹⁶, dėl to „[p]opuliariosios istorijos poreikis artino istoriografijos ir literatūros diskursus, darė pralaidžius vienas kitam“⁴¹⁷ ir kurstė siekį vaizduotės galia per literatūrinės formos priėti prie to, kas nepasiekiamą⁴¹⁸. Višteliui tautinio epo ištakų paslaptis slypi vietinėje mitologijoje, jos giliai paslėptuose archetipuose, kurie paaiškina vietinės genties unikalumą, – tokia pažiūra būdinga visiems XIX a. nacionalizmams⁴¹⁹.

4. 1. *Witolorauda*: epas apie tautinės inteligentijos savikūrą

Vištelio metafizinio tautiškumo paieškos iš pradžių pasireiškė Kraševskio poemos *Witolorauda* vertimu. Tai yra vienintelis Europoje tautinis epas, parašytas ne tautine tos šalies kalba⁴²⁰. Apskritai XIX a. visiems Europos nacionalizmams tampa aktualus tautos didvyriško susikūrimo naratyvas, „tikrai tautai“ būtina turėti savo kalbą ir savo mitinį pasakojimą⁴²¹. Svarstyta, jog iš dalies tai tampa ir kolonijiniu spaudimu tautoms, kurios to epo neturi: jei jo nėra, tauta neturi kultūrinės teisės egzistuoti, todėl tautinio epo paieškos tampa fundamentaliu kultūros projekto uždaviniu.

Speičytė, aptarusi Kraševskio trilogiją, užduoda klausimą, kodėl aušrininkams būtent Kraševskio tautinis epas tampa lietuvių tautinei bendruomenei, besikuriančiai kalbos pagrindu, tokiu lemtingu, tokiu rezonuojančiu⁴²²? Nors epas ir turi poetinių trūkumų, kuriuos autorė aptaria, galima svarstyti, jog jis tampa svarbus ne tiek dėl to, jog perteikia bendruomenės steigimo pasakojimą, o greičiau todėl, kad atskleidžia momentą, kai įsivaizduojama lietuvių kultūra jau nyksta, ir bando paaiškinti to priežastis – taip poema įgyja įvairialypę kultūrinę ir emocinę reikšmę. Kaip Speičytė tiksliai įvardija, tokią emocinę reikšmę nulemia tėvų kaltės naratyvas, neleistina Mildos ir Romučio sąjunga, mezaliansas, kuris vaizduojamas ir Vištelio poemoje *Kastītis ir Juraite*⁴²³ (mirtingojo Kastyčio ir dievaitės-valdovės Jūraitės sąjunga). Tiek *Witoloraudoje*, tiek *Kastītije ir Juraiteje*, to meto

⁴¹⁶ *Ibid.*, p. 84.

⁴¹⁷ Brigita Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 35.

⁴¹⁸ *Ibid.*, p. 36.

⁴¹⁹ Joep Leersen, „Gods, Heroes, and Mythologists: Romantic Scholars and the Pagan Roots of Europe’s Nations”, *op. cit.*, p. 81. (žr. 2023-05-21)

⁴²⁰ Žr. Joep Leersen, *ibid.*

⁴²¹ *Ibid.*, p. 82.

⁴²² Brigita Speičytė, „Anafielas: Nuotykinis epas apie Lietuvos praeitį“, *Poetinės kultūros formos: LDK palikimas XIX a. lietuvių literatūroje*, Vilnius: VU leidykla, 2004, p. 343-358.

⁴²³ Nepublikuotos poemos perrašas pateikiamas prieduose.

skaitytojui turėjo didaktiškai atsiskleisti ir bendruomenės kaltės motyvas: bendruomenė, nekultivuoianti savo tapatybės, t. y. papročių ir istorinės atminties, kuri neatsiejama nuo moralinės laikysenos, už tai yra dievų baudžiama praeitės pasakojimų užmarštimi, vadinasi, ir vertybinės ašies praradimu.

Greičiausiai *Witoloraudos* rezonansą tarp lietuvių nulėmė ir identiteto, su kuriuo galėjo saistytis inteligentija, aktualumas. *Witolorauda*, kitaip nei Mickevičiaus *Ponas Tadas*, kalbėjo tik apie įsivaizduojamus egzotiškus lietuvius. Kraševskio poema buvo ne itin žymi ar populiari, tai vienas iš „litvomaniškų“ jo kūrinų, orientuotas į lietuvių ištakų mitologiją, kurią perteikia, sekdamas Teodoru Narbutu. Tad poemą galima buvo pripildyti savų reikšmių, ji dar neturėjo vaidmens kultūrinėje apykaitoje. Kaip minėta, kultūrinė įtampa tarp besisteigiančios naujosios lenkų ir lietuvių inteligentijos egzistavo, ir nors *Pono Tado* pradžia leido inteligentijai prisitraukti poemos fragmentus, bet ji ne veltui vertė tik jos invokaciją⁴²⁴. *Ponas Tadas* – tai sarmatiškuoju bajorijos sąmoningumu grįstas epas, jis gerai atitiko lenkų kultūrinę erdvę, bet lietuvių valstietiškosios kilmės inteligentijai buvo ne itin tinkamas. Herojinis mitologinis epas *Witolorauda* bent jau idėjiniame lygmenyje galėjo kompensuoti lietuvių inteligentijos gana beviltišką situaciją ir kūrybinių išteklių trūkumą, nes pakako jau sukurtą tekstą išversti. Reikalinga kelti prielaidą, jog būtent naujoji tautinė inteligentija džiaugiasi šiuo kūrinium, o platesnės lietuviakalbės skaitančiųjų bendruomenės dėmesio jis nesulaukė. Tai, kad poema, jos vertimas buvo orientuoti į pačios inteligentijos savikūros poreikius ir telkė ne visai plačiąją „įsivaizduojamą bendruomenę“, o pačius negausius⁴²⁵ inteligentus, rodo ir nesėkmingi Vištelio vertimo pardavimai.

Kaip tik šių skaitytojų savivokos poreikius galėjo atitikti pagrindinis poemos veikėjas. Vitolis, kaip Speičytė pastebi, veikia tarsi Viduramžių riterių romano herojus⁴²⁶, t. y. vienas, individualiai, ir savo veikla intensyviai gina vertybinę plotmę; už ją kovodamas Vitolis savotiškai plečia savo galios, poveikio ribas. Kaip ir Vitoliui individualus veiksmas tampa pagrindine *Auszros* inteligentijos programos ašimi – tenka nuolatos „veikti/kovoti“ ir tai daryti individualiai. Taip *Witolorauda* pasiūlo žavų, bet kontraversišką milžinų tautos mitą, kurio fokuso centre – įsivaizduojamais priešistoriniais laikais nykstanti tauta, didžioji dalis poemos veikiančiųjų pamiršę protėvių padavimus ir tikėjimą, žinyčios nykstą. Pastaruosius dalykus, kurie tarsi atitinką tautinę tapatybę, Vitolis „saugo“, visai kaip ir tautinis inteligentas XIX a. pabaigoje. Vitolio personažas poemos visumoje tampa simboliškai

⁴²⁴ Žr. Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczius lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 184-193.

⁴²⁵ Žr. Tomas Balkelis, *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, Vilnius: LLTI, 2012, p. 71-73.

⁴²⁶ Brigita Speičytė, „Anafielas: Nuotykinis epas apie Lietuvos praetį“, *op. cit.*

kūrybinės naujosios tautinės inteligentijos projekcija. Tad apskritai tikslingiau teigti, kad *Auszra* tampa pačios nacionalizmo epochos inteligentijos steigties simboliniu centru.

Taip pat, kitaip nei poemoje *Ponas Tadas*, kurio ištakos – bajoriškasis mentalitetas ir ATR kultūrinė, politinė tradicija, *Witolorauda* kuria mitą apie iš esmės egalitarinę pagonišką visuomenę, kurią sužlugdo užgimstanti vergovė, t. y. baudžiava, o nelaimingos dabarties ir problemų pagrindu laikoma moralinė bendruomenės (čia įsivaizduojamų lietuvių) kultūrinė degradacija. Tai epinė poema apie valstietiškojo pasaulio sakralizavimą, šis artimas dieviškajai sanklodai: t. y. paprastai ir laisvai, pirminei, dievų duotai būklei – tai atitinka ir romantizmui būdingą rusoistinę pasaulėjautą. Tačiau ne tik kuklumo, nuosaikumo dorybė iškeliamą kaip metafizinė senovės lietuvių egzistavimo sąlyga, už kurią lietuvis apdovanojamas išminties ir atminties dovana. Pasiuokojimas „aukštesniam“ bendrajam tikslui, dievų gerbimas tampa kūrinio vertybine ašimi. Krivių-Krivaitis, saugantis bendruomenės atmintį, yra svarbiausias bendruomenės narys, kurio auka – visuomet aukščiausia (taip teigė ir Narbutas⁴²⁷). Vitolis, nors ir karžygys, yra visų svarbiausia išminčius–žynys⁴²⁸, jis vengia kovų, kai jos nebūtinės. Jį ugdė Krivių-Krivaitis, kuris perdavė jam savo atmintį ir žinojimą. Vitolio energijos šaltinis – meilė, t. y. jo motina Milda, ir kerštas Perkūnui už tėvo žūtį. Tačiau jo pagrindinis geismo objektas nėra pats keršto aktas, o siekis susijungti su savo tėvu ir protėviais Anapilyje, rytuose, t. y. Anafiele: kova yra tik sąlyga tam pasiekti. Tai reiškia, jog tam, kad būtų nusipelnęs įkopti pas protėvius milžinus šventąjį kalną Anafielan, turi nuveikti kuo daugiau žygdarbių, kurie nuves į amžinąjį tikslą – būti protėvių (milžinų) apsuptyje. Tam pasiekti reikalingas, ką ir matome Vitolio personažo genezėje, atminties atgaivinimas; kaip minėjau, šis neatsietinas nuo kovos, pasiauokojimo. Tokia kova atitinka romantišią dualistinį pasaulio supratimą: žemiškojoje plotmėje Vitolis kaunasi su fiziniais priešais, bet kovos tikslas glūdi metafizinėje plotmėje. Tai tampa simboline kelione į atminties susigrąžinimą, kurio tikslas yra absoliutus sutapimas su protėviais.

Iš Vištelio laiškų galime spręsti, kad jis pats savo gyvenime tokio sutapimo siekė, buvo „įsigyvenęs į praeities žmonių jausenas ir mąstysenas“⁴²⁹, natūraliai suvokė ir kūrė atitikmenis tarp mitinės praeities ir savojo pasaulio formų. Štai Vištelis laiške Mikšui rašo:

⁴²⁷ Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, 1 t., Vilnius: Mintis, 1992, p. 247- 250.

⁴²⁸ Pagal pasakojimo logiką Vitolis šį titulą iš tiesų paveldi.

⁴²⁹ T. y. kasdienybėje praktikavo XIX a. istorinio ir literatūrinio mąstymo formas: “ Įsigyvenimo į praeities žmonių jausenas ir mąstysenas tema buvo itin svarbi Romantizmo istorikams, kurie XIX a. jautėsi kuriantys paradigmą žinijs formą. Mėginant nusakyti Romantizmo istoriografijos santykį su vaizduote reikia turėti omenyje du dalykus: istorija tuo metu buvo suvokiama kaip literatūros žanras; vaizduotė, kaip santykio su pasauliu būdas, apėmė istoriją, ideologiją, visuomenės kritiką ir geistinos ateities projektavimo paskatą, Aurimas Švedas, *Istoriko teritorija*, Vilnius: Aukso žuvys, 2020, p. 321, cituojant Bann 1995:4.

„[a]sz esu karzygis dwasios“⁴³⁰, toliau eksplikuodamas, jog jo ginklai dvasiški, o būtent imperijos „nori szwiesos dwas[sią] nużawinti ir nustumti i amżinaję tamsybe nakties-naikinimo“⁴³¹. Be absoliutaus įsijautimo į istorinį vyksmą, iš citatos matyti, jog Vištelis save įsivaizduoja herojumi, kovotoju, panašiu į Vitolį, tik kovojančiu kitais, metafiziniais – kultūriniais ginklais, nors prieš gerą dekadą kovojo ir fiziniais ginklais sukilėlių gretose. Be to, Narbuto senovės lietuvių dievų panteono, kuriuo remiasi Kraševskis *Witoloraudoje*, vardus Vištelis laiškuose Kraševskiui ir Mikšui nuolatos įpina į kasdieninę kalbą – tai rodo įsijautimą į senovės žmonių, karžygių dvasią. Pagal panašią atitikmenų logiką Vištelis Kraševskį vadina žyniu, Krivių-Krivaičiu ir pan. Tikėtina, jog Vištelis manė, kad apsiskaičiusių, išsilavinusių žmonių, o ypač poetų misija – tapti savojo meto „pranašais“, „žyniais“, atverti „pasaulio gelmes“. Višteliai *Witoloraida* tampa jo, kaip poeto, pasaulėžiūros atrama.

Witoloraudoje iš mirtingųjų sluoksnio tik Krivių-Krivaitis giliai išmano senąją mitologiją, pamena padavimus, juos perduoda Vitoliui, ir tai yra pagrindinė Vitolio, kaip bendruomenės nario, užduotis – priimti tuos padavimus. Vitolis galėjo atrodyti kaip patrauklus metaforinis inteligento *exemplum*, sujungiantis ir žynio (Vitolio dėdė buvo tasai Krivių-Krivaitis) ir karžygio (Vitolio tėvas) figūras. Kita vertus, Narbutas, aprašydamas senovės lietuvių aukas, auką už tėvynę aprašo kaip žynių medijuojamą (atliekamą), o žūtis, desperatiškai kovojant su didesne priešų galia, mirštant ar susideginant, galėjo lemti dievų palankumą tėvynei kare⁴³². Tokia istorijos interpretavimo idėja veda prie mesianistinės nacionalizmo sampratos: tėvynė, jos gyvastis, utopinė savastis egzistuoja aukos, ir ypač aukščiausiosios aukos – gyvybės, pagrindu. Turėdami omenyje trijų didžiųjų ilgojo XIX amžiaus sukilimų kontekstą, iš Narbuto, per Kraševskį, ateinančias ir rezonuojančias idėjas, ši atsiskleisianti ir *Kastītije ir Juraiteje*.

4. 2. Originalieji Vištelio tautinio epo projektai

Galimas dalykas, kad *Witoloraida* pakurstė Vištelio ambiciją sukurti savąjį *opus magnum*, kuriuo turėjo tapti poema apie Kastytį ir Jūraitę (*Kastītis ir Juraite*)⁴³³. Nors poema nebuvo baigta, jos užmojus galima rekonstruoti. Sąsiuvinyje, kuriame yra užrašytas poemos

⁴³⁰ Andriaus Vištelio laiškas Jurgiui Mikšui, *Auszros archyvas. Martyno Jankaus rinkinys*, Vilnius: VU leidykla, 2011, p. 347.

⁴³¹ *Ibid.*

⁴³² Teodoras Narbutas, *op. cit.*, p. 250.

⁴³³ [Andrius Vištelis], *Kastītis ir Juraite*, [*Graikų-lietuvių kalbų žodynas. Raidė „A“*], [T. Petreikio nustatyta, kad: Buenos Airės, apie 1889], LLTIB r., f. 1-866, p. 143–159.

juodraštis, randamas ir įrašas: „Kiek Laikturionas dave man kvepūt ant szio swiėto no 25 dienos Lapkriczio (Novemberio) 1837 meto iki 10 dienos Giegužiaus (Majaus) 1889 m.“ Tikėtina, jog tai poemos kūrimo finalinį etapą žyminti data. Visgi, gimimo datos įvardijimas galbūt žymi ir pabaigos nuojautą: po keturių mėnesių, lapkričio 15 d. Vištelis bus suimtas ir, jam nustačius psichikos ligą, iki gyvenimo pabaigos uždarytas psichiatrijos ligoninėje. Tačiau Vištelis jau 1881 m. laiške Šliūpui rašė, jog rengia šį kūrinį⁴³⁴, tad galima spręsti, kad poemą pradėjo rašyti dar gyvendamas Prūsijos karalystėje, galbūt tik baigęs Kraševskio *Witoloraus* vertimą. Vištelis poemą apie Kastytį ir Jūraitę įrašė tame pačiame sąsiuvinyje, kuriame sudarinėjo lietuvių-graikų kalbų žodyną, ieškodamas graikų ir lietuvių kalbų atitikmenų. Šie turėjo atskleisti lietuvių ir graikų kalbų ryšį, pastarosios kilmę iš lietuvių kalbos. Žodyne pateiktas ir lietuvių dievybių sąrašas – tai, kaip minėta, „užkeikti“ lietuvių dievybių vardai, kurie „atrandami“ graikų mitologijoje⁴³⁵. Tačiau iš išlikusių rankraščių ir poemos fragmentų juodraščių galima rekonstruoti, jog siekis „atkeikti“ lietuvių kalbą, nupūsti dulkes nuo lietuvių tautos „tikrosios“ istorijos (priešistorės), mitų tampa poemos semantine ašimi ir dramine šerdimi.

Vištelio siekis perteikti pagoniškuosius lietuvių mitus nėra išskirtinis epochos kontekste. Pagoniškųjų mitų rekonstrukcijos bei atradimai būdingi daugeliui naujai besikuriančių, etninę tapatybę besiformuojančių modernių tautų – slovėnų, serbų, airių, latvių, estų etc.⁴³⁶ Dažniausiai tokių kūrinių poreikį nulemdavo kultūrinė paklausa, o akademinis skepticizmas, kuris, žinoma, egzistavo (kaip ir šiandien), negalėdavo prieš ją atsilaikyti⁴³⁷. XIX a. visoje Europoje kyla susidomėjimas mitais, net jei prieš šimtmetį Apšvietos mokslininkai juos laikė neturinčiais pagrindo ir nevertais rimto dėmesio, vertindami kaip fantazijas, o ne istorijos faktus⁴³⁸. Kaip būdinga nacionalizmo bangos epams, jie nėra nutolę nuo antikinės mitologijos, kurią gerai išmanė to meto inteligentai. Taip ir Vištelis, siekdamas atkurti autentiškąjį – senąjį – lietuvių dievų panteoną apimančią mitinį pasakojimą, antikinę mitologiją vertina kaip „užkeiktą“ lietuviškąją. Tačiau tokia baltiškiosios ir antikinės mitologijos samplaika turėjo reikšti ne eklektišką poetinį projektą, o įrodymą, jog lietuviškasis panteonas yra proto-mitologija, ir tai turėjo sukelti skaitančiųjų susižavėjimą.

⁴³⁴ Jonas Šliūpas, *Lietuviszkiejie raszta ir rasztininkai*, raszliszka peržvalga parengta Lietuvos mylėtojo, „Lietuviszkiejie raszta ir rasztininkai“, Tilžė: Kaszta Baltimorės M. D. L. M. Draugystė, 1890, p. 157.

⁴³⁵ Pateikiami ir krikščioniški šventųjų vardai (užrašyti lotyniškai, išskyrus graikiškai užrašytas ‘Jėzaus Kristaus’ vardas) ir dalis jų „tikrųjų lietuviškų“ atitikmenų, Andrius Vištelis, [*Graikų–lietuvių kalbų žodynas. Raidė „A“*], p. 199-202.

⁴³⁶ Joep Leersen, *op. cit.*, p. 86.

⁴³⁷ Joep Leersen, *op. cit.*, p. 86.

⁴³⁸ *Ibid.*, p. 88.

Ikikrikščioniškojo lietuviškojo mitologinio pasaulio rekonstrukcija Višteliiui tampa vienu svarbiausių lietuvių kultūros projekto uždavinių. Jis atitinka XIX a. Lietuvos istorijos tyrimų kryptį, paremtą nuostata, jog senoji lietuvių religija sietina su Lietuvos Didžiąja kunigaikštyste⁴³⁹, laikyta „aukso amžiumi“, o „savita mitologija reiškė ir teisę turėti, tyrinėti bei aiškinti savo krašto istoriją“⁴⁴⁰. Abi Vištelio originaliai kuriamos epinės poemos, *Kastītis ir Juraite, O Marios! melswos marios! Kas ira gražesnis* (abi išlikusios tik rankščiuose, abi nebaigtos), yra susijusios su XIX a. istorikų tyrimo objektu – tauta, to meto istoriko „didžiaus[ia] siekimyb[e] – rasti savo tautos pradžių pradžią, identifikuoti save“⁴⁴¹.

Vištelio poema *Kastītis ir Juraite* yra parašyta pagal Liudviko Adomo Jucevičiaus pateiktą padavimą „Jūros valdovė“ iš *Žemaičių žemės prisiminimų (Wspomnienia Żmudzi, 1842)*. Šis mitologinis pasakojimas priskirtinas osianizmo reiškiniui, t. y. vertintinas kaip Jucevičiaus kūryba⁴⁴². Jucevičiaus rinkinys pradedamas padavimus įrėminančia Cicerono sentencija: „*Hoc in memoria nostra penitus insedit* („Visa tai glūdi giliai mūsų atmintyje“ [vertimas I. K.]⁴⁴³. Ši sentencija atitinka ir Vištelio poemos kūrybinį orientyrą: iš giliosios atminties prikelti tautinius pasakojimus. Nuo nedidelės apimties Jucevičiaus teksto, parašyto proza, Vištelio poema nutolsta, atskleisdama įvairialypį, žaismingais Vištelio mitologiniais naujadarais apdainuotą dievų panteoną, o reikšminis krūvis sutelkiamas į atminties problematiką: kolektyvinės bausmės kaip užmaršties semantiką.

Iš turimų poemos rankraščių galima rekonstruoti tokią siužeto įvykių seką: Kastytis perteklingai žvejodamas sujaukia dieviškąją tvarką, sušaukiamas vandenų pasaulio gyventojų Seimas, nes reikalingas bendras sprendimas, teisiant žveją, Jūraitė su undinėmis atplaukia nužudyti Kastyčio, bet šiems susitikus Jūraitė Kastytį įsimyli, pora santykiauja, Perkūnas, bausdamas „dieviškąją mitinę“ porą už šį mezaljansą, ne tik sudaužo Jūraitės rūmus, bet už Kastyčio poelgį pasmerkia žmoniją, poemoje atitinkančią tam tikrą įsivaizduojamą bendruomenę, „lietuvius“, magiškai užkeikdamas kalbą ir atmintį, panardindamas žmones į užmarštį. Tad pagal šį siužetą gintaro gabalėliai, sugriautos Jūraitės

⁴³⁹ Reda Griškaitė, „Istorija – tarp Apšvietos ir Romantizmo, Istorija – tarp Apšvietos ir Romantizmo“, *Lietuvos literatūros antologija (1795-1831)*, II t., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 387.

⁴⁴⁰ *Ibid*, p. 387-338.

⁴⁴¹ *Ibid*, p. 390.

⁴⁴² Nei istoriniuose, nei tautosakiniose šaltiniuose Jūratė neminima, žr. Rimantas Balsys, „Prūsų ir lietuvių vandens dievai bei dvasios: nuo Natrimpo iki žuvų piemens“, in: *SENOVĖS BALŲ KULTŪRA*, 7. 2005, p. 155. Plačiau: Dominykas Burba, „Literatūrinio padavimo apie Jūratę ir Kastytį kilmė: moksliniai vertinimai ir siužeto šaltinių klausimas“, *Literatūra*, 2022, vol. 64(1), p. 58–73, <https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/30618/29617> (žr. 2023-05-23)

⁴⁴³ Liudvikas Adomas Jucevičius, *Žemaičių žemės prisiminimai*, in *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 357–474. p., in http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LG00/Liudvikas_Adomas_Jucevi%C4%8Dius._%C5%BDemai%C4%8Di%C5%B3_%C5%BEem%C4%97s_prisiminimai.LG6304.pdf, p. 1. (žr. 2023-05-21)

karalystės likučiai, simbolizuoja tautos atmintį. Dėl kančios ir kaltės atpirkimo motyvų *Kastītis ir Juraite* yra laikytinas lietuviškojo mesianizmo kultūrinės paradigmos tekstu. Poema nupasakoja utopinės, idealios tautos gimimą, taip savotiškai pratęsdama Mickevičiaus *Gražinos*, *Konrado Valenrodo* ir *Pono Tado* tautinės bendruomenės steigties pasakojimą.

Poemoje svarbi socialinė, visuomenės santvarkos problematika, net jei ir neišplėtota nebaigtame tekste. Poema *Kastītis ir Juraite* – tai pasakojimas ir apie luominės ir egalitarinės visuomenių koliziją, iš kurios matyti kultūrinės įtampos, įsivaizduojamos bendruomeninės struktūros neapibrėžtumas bei pačios Lietuvos kaip tėvynės sampratos efemeriškumas. Vištelis praeities, vadinasi, ir ateities Lietuvą, kurią vadina Łatuwa/Latuva, įsivaizdavo kaip demokratinę, savotišką egalitarinę („liaudies“) monarchiją: tokioje visuomenėje monarchas skiriamas „daugmenės“. Šį žodį Vištelis vartojo kaip „visuomenės“ sinonimą, kaip matyti iš paaiškinimo 1884 m. laiške Šliūpai:

Anglikoniškai Many (Mėnij), franc. Menager, lenk. Mnożyć, mnogo [neįsk.], vokiskai mange [čia ir toliau pabraukta Vištelio]. Rodos kad už to žodžio buvo pramintas musu garbingasis Karalus (Rex Gedimine) Gedi-min-as: Tai butu lig kad pageidautas nū visuomenes arba Daugmenes (spoleczeństwa). Szirvidas visūmene vadina Latuvą (respublica).⁴⁴⁴

Vadinasi, visuomenę Vištelis matė kaip daugumos demokratinę respubliką su renkamu karaliumi; tokia visuomenės struktūra sietina su ATR politinės tradicijos perkūrimu, numatant, kad valstybės valdyme dalyvauja absoliučiai visi. Vištelio poemą galima matyti kaip „pereinamojo“ laikotarpio svarstymų apie idealią bendruomenę, kuri tautinio romantizmo kontekste būtinai turėjo būti „atrandama“ praeityje, variantą. Autorius savotiškai derina sarmatiškosios bajorų Respublikos ir ATR konstitucinės monarchijos vaizdinius⁴⁴⁵, poemoje kurdamas trinarę pasaulio struktūrą: Dievų sfera (dangus) – valdovė (vandenys; *Szlaponija*) – laisvi ir lygūs žmonės (žemė; *Žiamtruponai*). Toks improvizacinio pobūdžio idėjinis nenuoseklumas gana būdingas kultūriniam nacionalizmui; jis išreiškia socialinės transformacijos lūkestį, optimistines pokyčių nuotaikas žemesniuose visuomenės sluoksniuose. Poemai būdingus socialinės vaizduotės nenuoseklumus galima matyti kaip

⁴⁴⁴ Andriaus Vištelio laiškas Jonui Šliūpai, 1884, sausio 26, LLTIB RS, F1-849, 8v.

⁴⁴⁵ Yra žinoma, jog Vištelio, kaip 1863–1864 m. sukilimo dalyviui, Gegužės 3 d. konstitucijos atmintis buvo svarbi – štai po vienu laišku Kraševskiui parašo: „Lipuvka prie Dolsko, 1875 m. gegužės 3-čią dieną, 11 valandą nakties. Gegužės trečioji!!! Ak!... lacrima mea“ (Andriaus Vištelio laiškas J.I Kraševskiui, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui, op. cit.*, p. 171).

gyvą derybų procesą, o poemą – žaižaruojantį, autentišką tokio svajojimo apie ateitį liudijimą.

Poemoje savitai įtraukiami ir perkuriami LDK ir ATR bajoriškosios kultūros elementai. Reikšminga, kad Vištelio Kastytis yra medžiotojas⁴⁴⁶, kitaip nei Jucevičiaus Kastytis – žvejys. Šis skirtumas svarbus, nes tai dar vienas įrodymas poemos ryšio su ikimodernios luominės visuomenės kultūrine vaizduote, jai būdinga medžioklės reikšme (minėtina Vilniaus įkūrimo legenda, medžioklės siužetai LDK ir ATR literatūroje, A. Mickevičiaus poemoje *Ponas Tadas*). Poemoje svarbus perėjimas nuo medžioklės prie žvejybos: kadangi Kastytis ne žvejys, jis nusprendžia paragauti uždraustojo vaisiaus – žuvies, taip persikelia iš senojo girių pasaulio į kitokį, naują, su gimimo semantika susijusį – povandeninį. Nors dėl to Kastytis įvykdo nusižengimą – nuodėmę, tai daro aistringai: žvejoja dieną naktį, iš pradžių savivaliauja tik pakrantėje, ilgainiui smelkiasi gilyn į marias, vis labiau ardydamas dievų nustatytą harmoniją. Kastytis, kitaip nei Vitolis, yra nedoras milžinaitis, t. y. negerbia dievų įstatymų (dar vienas įrodymas, jog konstitucinės visuomenės idėja Višteliui svarbi), o *Witoloraudoje* tokie demoralizacijos atributai priskiriami abstrakčiai bendruomenei. Šis skirtumas rodo, kad Vištelio poemoje esmingiau išreikšti individo kaltės ir atsakomybės motyvai. Taip pat reikšminga, kad Kastytis baudžiamas ne vienašališku valdovės sprendimu, o bendru vandenų gyventojų sutarimu. Vaizduojama Seimo (*Saimo*) scena, kai, Kastyčiui nesustojus žuvų gaudyti, jos pačios skundžiasi savo valdovei (JK 265 eil, p. 151), o Jūraitė, kaip ir Jucevičiaus pasakojime, sukviečia savo pavaldines (lydekas, gudelkas, t. y. undines, ir kitus jūrų gyventojus) pasitarti (JK 266–349 eil., p. 151–154). Taip į siužetą vaizdžiai įtraukiamas bajoriškosios demokratijos elementas. Ši Seimo scena – labiausiai išvystyta, ir, mano nuomone, įspūdingiausia poemos dalis. Jūraitė supykusi elgiasi civilizuotai ir demokratiškai – pabrėžiama, jog valdovė visų pirma yra atskaitinga pavaldinėms ir su jomis tariasi, su pavaldinėmis valdovė bendrauja pagarbiai – tai bajoriškosios demokratijos idealus atliepiantis pasaulėvaizdis.

Egalitarinės visuomenės vizija poemoje ryški: nors ir egzistuoja luomai, Jūraitei visi jos karalystės gyventojai yra vienodai svarbūs: Praamžius visus jūros gyventojus, net mažiausius „padare lyg mano dukterimis ir sunais“, nors dar ankstesniuose protoistoriniuose laikuose buvo tik vienas, „žiamtrup[ų]“ luomas. Šis Vištelio naujadaras (‘žemės trupintojai, žemdirbiai’) nurodo į įsivaizduojamą valstietiją (žodyne yra išlikęs

⁴⁴⁶ Apie medžioklės simbolinę reikšmę meno kūrinių vaizdavime: Dalia Pauliukevičiūtė, Praeities tykojimas: medžioklė Józefo Weyssenhoffo romane *Sabalas ir panelė*, *Literatūra*, 2022, vol. 64(1), p. 45–57, <https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/30617/29615> (žr. 2023-05-23)

spalvingas komentaras: „Ziamtrupei miłzinkałbraszkratikei⁴⁴⁷ aikit perkratinet sawo menkprotžinystę, kuri nedawe ir nedaleidžia jums sugaut kwapo teisybes [...]“⁴⁴⁸). Valdovė iki pasirodant Kastyčiui yra teisinga ir tyra, žinome, kad ji gerbia savo pavaldines: Jūraitė nevalgo savo „padonkų“, ragauja tik po pusę [sic] mėgstamų plekšnių, o tada jas paleidžia: „[k]ad garbawotu manęs ir tewelį seni“. Taip vykdoma abipusė atskaitomybė: valdovai gerbia pavaldinius, pavaldiniai teisingus valdovus. Tokios įstatyminės ar paprotinės sanklodos palaikymas svarbus galios pusiausvyrai, kad nebūtų piktnaudžiaujama stipresnio pozicija povandeninėje bendrijoje: „[i]r tvirtesni silpnesnių žudit nepradetu“⁴⁴⁹. Tad Kastyčio elgesys yra *visos* bendruomenės disharmonijos šaltinis. Jūraitė Seimo sesijoje klausia ir tariasi su „dievystėmis“, kaip turėtų elgtis, dievaitės sutaria jį nubausti ir nužudyti, po to prikelti kaip etiškai geresnę jo versiją. Tad povandeninis, giluminis pasaulis valdo antžeminį pasaulį, vieno apmirimas, lemia kito nykimą. Taip brėžiama nykstančios atminties-tapatybės ir pilkos dabarties parabolė.

Egalitarizmo problematiką papildoma tam tikri XIX a. aktualūs lyčių santykių, „moterų klausimo“ motyvai. Gali pasirodyti, kad poemoje vaizduojamas vandenų pasaulis yra grįstas matriarchaline kultūra, nes Seime posėdžiauja vien moteriškos lyties būtybės. Tačiau taip nėra: net ir būdama „aukštesnės“ prigimties už mirtingąjį Kastytį, vandenų valdovė savo sąjungą su juo patvirtina, pakeisdama vardą – Jūraitė tampa Kastyte⁴⁵⁰. Visgi moteriškumo klausimas svarbus, moterys kuria bendruomenę kartu, yra už jos būklę atsakingos, nors jų vaidmuo simbolinis – saugoti ir ginti bendruomenės vertybes, elgtis teisingai. Ano meto kontekste tai atrodė pakankamas „aktyvumas“, tradiciškai apsiribojantis moralės sfera, tad tokie poemos vaizdiniai atskleidžia moterų inteligentių savikūros problemą, jų vaidmenį, matomą iš vyrų inteligentių perspektyvos⁴⁵¹.

Vištelio poemos siužeto struktūra artima *Witoloraudai*: pasakojama ne „auksinė“ praeitis, o tolimas nuo jos, atveriamas palaimingo amžiaus nykimo momentas. Kaip ir *Witoloraudoje* ši vaizdavimo strategija yra susijusi su atminties problematika: su nebegalėjimu atkurti aukso amžiaus. Kita vertus, laikas identifikuojamas kaip „auksinis“ tik tada, kai pradamas prarasti. Apie žmonių pasaulio aukso amžių poemoje pasakoja Jūraitė

⁴⁴⁷ Autoriaus naujadaras itin jausmingas kaip ir pats komentaras, reikšmė sietina su: miłžinų kalbos iškraipymo veiksmu, tačiau šis luomas visgi yra ir turėtojas-paveldėtojas „miłžinų“ kalbos, nors ir jausmingai kaltinamas neišsaugojimu mitologinės-istorinės atminties.

⁴⁴⁸ [Andrius Vištelis], [*Graikų-lietuvių kalbų žodynas. Raidė „A“*], [T. Petreikio nustatyta, kad: Buenos Airės, apie 1889], LLTIB r., f. 1-866.

⁴⁴⁹ *Ibid*, p. 153.

⁴⁵⁰ *Ibid*, 501-502 eil.: „No sziołaik asz prawardę tawo jau wadżsiūs/ *Kastyte ir wakarais sziczion taw wardżsiūs*“

⁴⁵¹ Žr. Tomas Balkelis, *op. cit.*, p. 144-176.

– iš meilės Kastyčiui perduoda savo žinias, pasakojimus apie senus laikus, jos giminių istoriją. Pagal šį pasakojimą, praeityje t. y. „[g]adynese Władono žemes Pałaimono“, buvo tik žiamtrupu luomas (stonas), valdė tik pačių išrinkti dvasininkai. Taip kuriama teologinė pagoniška egalitarinės visuomenės vizija:

Gadynese Władono žemes Pałaimono
Nebuwo kitoniszko terp žiamtrupu stono
Kaip tik jie ir Wirszejai⁴⁵² jū — paczių iszskirti
Tad buwo wisi podraug łaimingi ir twirti.
Szwiesa mokslu, dorybes, daiłos, wiezlybystes
Zingeidums wisų, noras augsztos milżzynstes,
Meile brołiszka niekad no jū neatstojo
Diewų bijojos, daugiau nieko neatbojo [...] (eil. 521-528)

Taip pat etimologiškai peraiškinamas Palemono vardas, siejant su aukso amžiumi, rojumi, palaima. Kaip būdinga XIX a. nacionalizmo mitologijai, aukso amžiuje, kuris siekia ikikriščioniškus laikus, vyravo aiški tvarka, kuriai būdingas teisingumas. Jei kas nutikdavo, tai arba taip dievų būdavo nulemta, suprantant kaip dievų vykdomą bausmę, arba bendruomenė savo sprendimu pati įvykdavo teisingumą: „Bet jei kas wieną gentes sąnarį nuskriaude / Nekałtai wisi kaip wiens neprietelu baude / Už pralietajį kraują kraujais atpirkawo / [...] Reikale wiens už kitą sawo gałwas gulde.“⁴⁵³. Tad *sensus ir acta communis* aukso amžiuje tampa svarbiausia savasties forma, o individualizmas, kuris poemos siužete perteikiamas Jūraitės bei Kastyčio sąjungos figūra, moraliai nėra teisingas, nes orientuotas į save. Taip pat ir Kastyčio kaip nenaudėlio elgesys sukelia katastrofiškas pasekmes (t. y. tvaną), nes yra pernelyg orientuotas į save. Itin svarbus pasiaukojimo vardan įsivaizduojamos bendruomenės motyvas: pasakojama, jog toje pirminėje idealioje bendruomenėje dvasininkija buvo kukli, laikėsi askezės principų nesiekdama turtų. Ši gyveno tiktai iš maldų, pamokslų ir burtų, o maitinosi ir kūnus kukliai ir prideramai dengė, sakydavo ir dėl kūno, ir „dūšios“ reikalingus pamokslus, bet dėl šitų garbingiausių veikalų niekad neužmiršdavo genties reikalų⁴⁵⁴. Pastaroji užuomina apie pamokslus gimsta iš kritikos tuometinei bažnyčiai kaip institucijai, o galimai ir dvasinei inteligentijai, kuri, kaip buvo įsitikinęs ir Lamennais, nebeatliepė socialinės problematikos. Net labai tikėtina, jog ši

⁴⁵² Viršėjai – vyriausieji viršininkai

⁴⁵³ *Ibid*, 531-536 eil.

⁴⁵⁴ *Ibid*.

kritika buvo taikyta ir pasaulietinei inteligentijai. Toks kritiškas požiūris į turto kaupimą, turtinę nelygybę aktualizuotas ir jau aptartame eilėraštyje „Dalinimas žemes“.

Poema ties pasakojimo dalimi apie „auksinius laikus“ pradeda trūkinėti, praleidžiamos nebaigtos teksto dalys, nors iš juodraščių matyti, jog poemos pasakojimas turėjo nusileisti į gilesnį mitologinį lygmenį, į pasaulio aiškinimo naratyvą, kuris prasideda dangaus sfera. Minimas priešiškų jėgų susidūrimas: Sietynas su septyniomis žvaigždėmis dievybėmis (pagal gr. Pleiades), tai yra „Wisuzperijonas“ (‘viską užperėjęs’), apvaisintojas ir atnaujintojas viso pasaulio, kuris nuo „Ziowo“ keršto saugo pasaulį, taip pat – nuo „Begałarijono Liepsnadenčio Bestijos Didžiažarijono“, kuris seniai viską būtų surijęs. Gaila, jog ši dalis nebaigta, dėl to tampa keblu interpretuoti Vištelio mitologinę vaizduotę, bet matyti, kad ji turėjo būti svarbiausioji, finalinė. Tai rodo ir kreipiamasis į skaitytoją biblijine-apokaliptine tonacija:

Nieks negal tokį žmogų szim swiete sutikti
Katras galetu wisiems kap `wienam patikti
Kadangi ne – wiens Diewas neigi wiera wiena
Neitinka ne ponams, ne žmonems szendiena
Kiekwiens noru, kad jo sūktu wisi daina
Zednas⁴⁵⁵ pikcziau neg żweris sawo upu aina
Iszniko milżinai ir raganei zinonis
Jūda naktis apsiaute tamsioj sterblej žmonis⁴⁵⁶

Didis atstums dabar skyria no sianų milżinų
Neprišeksit niekados ju begaliniu žinių
Ane mokslu raganiszku nesuprasit sianų
Jagu sawo smegenyczioj kietuju smegenų
Ir gałwų nesujudinsit ir trint nepradesit
Tai Słapupen užmarszos gentę palydesit
O patis bežiopsodami ziopsomatais liksit
Ir swetimiems sawo garbę ir gentes paliksit...⁴⁵⁷ (eil. 559-574)

Iš cituojamos atkarpos matyti, jog poema adresuota besisteigiančiai bendruomenei, skirta jos sąmoningumui paveikti, skaitytojas gana aktyviai, net provokuojamai įtraukiamas į pasakojimą. Tai sietina ir su teksto malonumo, įtraukumo aspektu. Poemos pasakotojas epinis (heterodiegetinis), tačiau kartais neišlaiko epinės distancijos⁴⁵⁸. Poemoje

⁴⁵⁵ Žėdnas — kiekvienas

⁴⁵⁶ Toliau paliktas tuščias maždaug 6 eilučių tarpas.

⁴⁵⁷ Juodraštyje: „Ir swetimiems gentes nauda dowanei paliksit...“, LLTI BR, F1-863/Žodyno juodraščiai

⁴⁵⁸ Pavyzdžiui: „Palauk, szelmi! weik tinklai ir ant tawęs rasis!“, ibid, p. 155.

probleminama atminties reikšmė, bendruomenės steigimi tampa dialogas su skaitytoju, kuris raginamas prisiminti įsivaizduojamą senąjį pagonišką tikėjimą, koks jis bebūtų. Dialogą žodyne Vištelis aiškina „Dwiejažodas. Dwiejarodos. Dwiejałokos“⁴⁵⁹, vadinasi dialogas visada orientuotas į sudvigubėjusį signifikatą, kuri poetas, anot Vištelio, turi atskleisti. Žvelgiant į Vištelio poemos ir laiškų korpusą, abstrakčios pagonybės steigimas tampa išėjimi tapatybinio autentiškumo ieškojime, tačiau šis Vištelio žingsnis bendrame lietuvių nacionalizmo epochos kontekste yra gana radikalus. Vištelis, panašiai kaip Daukantas⁴⁶⁰, neatmeta krikščionybės, tačiau, kitaip nei minėtas istorikas, krikščionybės nemato kaip labiau sofistikuotos religinės formos. Vištelis pagonybę vertina kaip tapatybinės sąvasties šaltinį, o iš laiškų galima spręsti, kad aušrininkas krikščionybę laiko svarbiu etiniu šaltiniu. Vis dėlto tiek prisimenant Vištelio reakciją į Narbuto žinią apie jėzuitus, tiek svarstant šias stebėtinas eilutes poemos juodraščiuose reiktų matyti komplikuatą šiųjų santykių:

Kaip Ierkalus pradejo naują wierą kelti
Ir naujųjų pramonių Kerumonus wolti
Reike ir sianos kalbos žodžius apkereti
*Idant nĕks jŭ niekadods n'įstengtu įspeti*⁴⁶¹

Ierkalus (Vištelio naujadaras) galimai nurodo į Jėzaus Kristaus figūrą ir krikščionybę, todėl matyti kultūrinė įtampa, „kaltojo“ naratyvas. Krikščioniškasis kultūros sluoksnis uždengia pagoniškąjį, ikikrikščioniškąjį kalbos ir kultūros sluoksnį, vadinasi, autentišką bendruomenės tapatybės branduolį. Vištelio poemoje pagonybė (kokia ji bebūtų) figūruoja kaip galimai vienijanti bendruomenę ir greičiau, ne religinė, o kultūrinė praktika. Dėl jos nekonkretumo, itin parankaus istorijų kūrimui, pagonybė galimai buvo matyta kaip neutrali lietuvių tapatybinė teritorija – tai nei katalikiška, nei protestantiška, nei stačiatikiška, nei ateistinė kultūra. Pagonybė suvokta kaip paremta istoriškumu, bet ir turinti savaip, tautiškai, užpildyti galimą metafizinę erdvę tautos projekte. Būdamas kairiųjų pažiūrų inteligentas, Vištelis ateizmo nematė kaip išėjies modernioje epochoje. Iš tiesų Vištelio pagonybės projekcija grindžiama tikėjimu istorija ir mitais; apie tokio tipo tikėjimą yra rašiusi Speičytė, apibendrinama daukantiškąją pagonybės sampratą: „į dabartį orientuatą

⁴⁵⁹ [Andrius Vištelis] [*Graikų–lietuvių kalbų žodynas. Raidė „A“*], [T. Petreikio nustatyta, kad: Buenos Airės, apie 1889], p. 61.

⁴⁶⁰ Brigita Speičytė, *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*, op. cit., p. 46–47. Autorė rašo, jog Daukantas kaip ir Mickevičius pagonybę mato suderančia su krikščionyste, šiosios dirvą. Svarbu, jog Daukantas tokiu būdu pagrindė tapatybiškai nedisonuojančią savitos lietuvių civilizacijos modelį (atskiros nuo Karūnos).

⁴⁶¹ [Andrius Vištelis], [*Zodyno juodraščiai*], LLTI BR, F1-863, p. 8.

vertybinį turinį – ji „kultivavusi“ bendrai veiklai, moraliniams įsipareigojimams telkiančią asmens ir tautos laisvės gynimo ir įgyvendinimo idėją, neišskiriančią lietuviybės iš Europos civilizacijos erdvės“⁴⁶². O šis tikėjimas sietinas su bendruomenine, tautine-tradicine atmintimi. Užmaršties metafora tampa šis išraiškingas tropas: „[j]ūda naktis apsiaute tamsioj sterblej žmonis“. Pagonybė Vištelio lietuvių kultūros projekcijoje netampa savitiksliu objektu, ja remiasi kultūrinės ir politinės steigties pasakojimas. Vienas jausmingiausių poemos epizodų – tai tas, kuriame sužinome apie aplinkui, „kasdienybėj“, paslėptą „nematomą“ tėvynainių primordialistinį pasaulį, kuris tampa Vištelio, kaip inteligento, mokslininko ir rašytojo, manifestu ir orientyru:

Jus Senionai wienam žodij szimtą sutalpino
 Wienoj sakmej daug įwairių mijniu⁴⁶³ užrakino
 Ir jie patis pradwardese⁴⁶⁴ – imenai⁴⁶⁵ ir dainos
 Į stebuklingus paweikšlus raganiszškai mainos
 Darbarnikszi jusu matai daktarais wadinti
 Ir⁴⁶⁶ tik kakamatai o ne dangtyrei mokinti
Nes newiens isz tarp 'ju pulko ne skaityt nemoka
 Sianmilžiniszkoju rasztu, bo proto jiems stoka
Jie litaras ir zodelus tik akim's pažysta
 Bet ką slepia sawij – ne wîens to da neiszwysta. (eil. 570-584)

Mitologinė-istorinė atmintis tampa svarbiausiu tapatybiniu orientyru. Šią poemos dalį neabejotinai galima interpretuoti autobiografiškai: Vištelis nesiekė būti mokslininku, o „dangtyriu“. Ši sąvoka suprantama kaip aukštesnė žinojimo kategorija, atrakinanti kalbos ir istorijos paslaptis, o šios eilutės tampa romantinio manifesto atgarsiu, jog akimis (ar per stiklelį) nei raidžių, nei žodžių pažinti giluminiu būdu yra neįmanoma. Svarbiausiu Vištelio kūrybiniu tikslu tampa skaityti metafiziniu žvilgsniu ir atverti lietuvių kultūros bei istorijos slėpinius. Mitologiją Vištelis suprato kaip mįslę: „Mvotos Mytas zgadywany⁴⁶⁷, zegadka⁴⁶⁸. Myal [?]⁴⁶⁹. Tad dievų veikimo pasaulis yra sakralus – uždraustas mirtingiesiems⁴⁷⁰,

⁴⁶² *Ibid.*, p. 47.

⁴⁶³ *Minė* – atsiminimas, prisiminimas; reikšminga, jog LKŽ žymi šios reikšmės iliustraciją iš būtent 1884 Auszros. Taip pat galima reikšmė – mįslė.

⁴⁶⁴ Greičiausiai tai, Vištelio sukurtas naujadaras, reiškiantis įvairius pavadinimus: daiktų, tikrinius pavadinimus, pavardės. Sietina su Vištelio aistra etimologijai.

⁴⁶⁵ Turbūt autoriaus naujadaras, žaidžiama reikšmėmis: įmenas nuo įmena – įminimas, įspėjimas, galbūt sietina ir su 'mena': idėja bei 'menas': mintimi bei mįsle ir atmintimi. Pagal: LKŽ.

⁴⁶⁶ Ir – čia vartojama reikšmė būti, t.y. „yra“.

⁴⁶⁷ Lenk. zgadywanie - spėlionė

⁴⁶⁸ Lenk. mįslė

⁴⁶⁹ [Andrius Vištelis], [*Graikų-lietuvių kalbų žodynas. Raidė „A“*], *op. cit.*, p. 19.

⁴⁷⁰ „Nes mirtnoms akims patirt ją buwo uždrausta“ (14 eil., 146 p.)

paslėptas nuo jų akių. Toks dvigubas gyvenimas – regimasis ir neregimasis (ar regimas dvasios akimis) – atitinka romantinę dualaus ir dialektiško pasaulio sampratą. Dvipusio pasaulio samprata⁴⁷¹ paaiškina ir Vištelio pasirinkimą kurti tik eiliuotus tekstus, kurie sietini su tautiškumo ritualizacija ir maginiais ženklais, todėl būtent šamaniškojo žynio, poetopranašo tapatybe jis bandė įsitvirtinti lietuvių literatūros lauke. Kita vertus, šio žynio-inteligento darbo laukas yra efemeriškas: „Į stebuklingus paweiksłus raganiszškai mainos“. Poemos rankraščio pabaigoje Kastytis Jūratei išsako paties Vištelio etimologine obsesija virtūsi troškimą „perprasti žodžius“:

O kaip asz noriu inspet, kaip asz troksztu godžei
Zinot ką slepia sawij tie apkeret žodžei!
Tu wiską žinai – teikis – o mano mielausia,
Apreikszt man pakawones jų wietą gilausia! (eil. 589-592)

Greičiausiai, remiantis Jucevičiaus padavimo logika⁴⁷², už šį įžūlų Kąstyčio, t. y. mirtingojo, norą pažinti užmaršties plotus Perkūnas nubaus Jūraitę ir Kastytį, sudaužydamas jų sąjungą į šipulius savotiškai atkartojant Prometėjo mitą. Juk Kastytis perima iš Jūraitės žinojimą, greičiausiai tam, kad iš povandeninio pasaulio tą žinojimą, tuos pasakojimus gražintų į antžeminį (žemiškąjį).

Mitologinei poemos plotmei būdingas eklektiškumas, jungiamas ir graikiškasis, paremtas Ovidijaus *Metamorfozėmis*⁴⁷³ ir baltiškasis mitologiniai pasauliai. Tokia mitologijų jungimo strategija susijusi su siekiu pagoniškų dievų panteoną pildyti, perdarant graikų dievų vardus, o baltiškąjį panteoną helenizuojant, kuriant įvairius žaismingus intuityviaja etimologija pagrįstus naujadarus, kaip Potrimputis-Pusweidons, Kuklops Patrimputis. Taip konstruojamas itin savitas mitinis pasaulis, sąsaja su antikinė mitologija stiprinamas jo kultūrinis prestižas. Drauge kuriama mitinio pasaulio projekcija į dabartį:

⁴⁷¹ *Sietina su Patrimputis Pusweidons (ir kitos Poseidono-Patrimpo-Pusveidono variacijos tekste), wienpus[ės] Pleszel[ės], Orpus[ia] — Anapusybe)*

⁴⁷² Jucevičiaus padavimo „Baltijos jūros valdovė“ siužetas atliepia antikinį Prometėjo mitą: Perkūnas už bausmę dėl mirtingojo sulaužyto tabu, ribų peržengimo sudaužė Jūratės gintaro rūmus, o „žvejį Praamžimas prikautė jūros dugne prie uolos ir jam prieš akis padėjo jo meilužės kūną, į kurį turi amžinai žiūrėti ir apraudoti savo nelaimę. Užtatai dabartės, kai vėtros išsiūbuoja jūros vilnis, girdėti aimanos iš tolo – tai vargšas žvejys aimanuoja; o vanduo išmeta gabalėlius gintaro – tai Baltijos valdovės rūmų trupiniai!“ Liudvikas Adomas Jucevičius, *op. cit.*, http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LG00/Liudvikas_Adomas_Jucevi%28C4%8Dius.%20C5%BDemai%28C4%8Di%28C5%B3%20C5%BEem%28C4%97s_prisiminimai.LG6304.pdf

⁴⁷³ Ovidijaus *Metamorfozės* atliepia poemoje plėtojamas pirmąjį pasaulio, aukso amžiaus vaizdinys: „*Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo, / Sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat*“ („Aukso amžiaus pradžio buvo leistas, kurs be baudėjo / Gerbė šventai, be įstatymo, pats teisingumą ir tiesą.“) Ovidijus, *Metamorfozės*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 7.

Latona, kuri poemoje veikia išvien su svarbiausia dievybe, Praamžiumi, yra tiesioginiai gretintina su Lietuva; Vištelis korespondencijoje dažniausiai Lietuvą vadina „Latuva“, lietuvius „latuviais“⁴⁷⁴, kaip ir poemoje „Latuwi[ų]“ kalba – laikoma dangtyrių mokslo pagrindu⁴⁷⁵.

Kita Vištelio originalioji nebaigta poema apie Birutę *O Marios! mešwos marios! Kas ira gražesnis* (pirmoji eilutė, poema be pavadinimo)⁴⁷⁶ galbūt buvo sumanyta kaip didaktinis kūrinys apie „pareigos“ ir aukštesnės lemties įtampą. Šis tekstas galėjo remtis ne vienu šaltiniu: Motiejaus Strijkovskio, Alberto Vijūko-Kojelavičiaus istoriniais pasakojimais apie Birutę, Silvestro Valiūno istorine giesme „Birutė“ (1828) ar Kraševskio balade „Biruta“ (1836). Tikėtina, jog savo pasakojimą kuria įkvėptas Valiūno ir Kraševskio eilių. Tačiau Valiūno eilėraštyje Birutė įsimyli Kęstutį ir galiausiai sulaužo skaistybės priesaiką, privalomą vaidilutei-vestalei, išjodama su didžiuoju kunigaikščiu į Trakus. Vištelio poemoje, kitaip nei Valiūno, nors Birutė ir įsimyli Kęstutį, ji nesutinka apleisti savo pareigų, sulaužyti įžadus deivei Praurimei, Birutė priešinasi, kaip ir Kraševskio eilėraštyje *Biruta*. Vištelio tekstas yra originali Birutės istorinio mito versija, nors ir sukompiliuota iš prieš tai buvusių: gamtos vaizdinys artimas Kraševskio *Birutai*, tačiau Vištelis jį koreguoja, plečia, mistifikuoja. Vištelio pateikiamame pasakojimo variante Kęstučiui tenka Birutę prievarta pagrobti, ji atkakliai priešinasi: ji atstovauja dievų pasaulio plotmei (yra vaidilutė). Kaip ir poemoje *Kastītis ir Juraitė* iškyla motyvas, jog nevalia laužyti dievų įstatymų, nes tai sukelia pavojų, galimą pražūtį. Poemos pradžia – ilgas mistiškas gamtos pagarbinimas, romantizmo poetikai būdinga gamtos meditacija. Poemos erdvinė lokalizacija kaip ir poemoje *Kastītis ir Juraitė* – ribinė, tai kalvos, marių, dangaus trikampis. Kaip ir *Kastītis ir Juraite*, pasirenkama pasaulio kūrimosi erdvė – ją raižo vėjai, šviesos ir tamsos pliūpsniai. Tekstas įdomus dėl „Regėjimui“ būdingos intymios pradžios, kai meditacija organiškai perauga į mediaciją ir taip papasakojamas bendruomeninis naratyvas apie senovės „nutikimus“. Ši struktūra implikuoja subjektyvesnį kalbėjimą, čia kalbėtojas turi modernaus pasakotojo bruožų ir, nors ir sąlygiškai, artėja prie maironiškojo poetinio „aš“. Toks kalbėjimas susijęs su Višteliumi būdinga pranašo ar žynio simboline sakymo forma, kai „aš“ medijuoją „mes“ atmintį. Kita vertus, tokia poemos pradžia nugramzdina į mitinį pasaulį, valdomą dievų, aukštesnių galių įnorių, o stebintysis-skaitytojas į jį betarpiškai įtraukiamas. Ši poema, kaip ir kiti Vištelio verčiami ar kuriami naratyvai, įtraukia moteris į bendruomenės ratą, jos yra vertybių

⁴⁷⁴ Andrius Vištelis, *Gromata isz Prusu Lietuwos, Lietuwiszskasis balsas, 1885, Nr.4, p. 1. ir žr. 1884 m. laiškas Šliūpai.*

⁴⁷⁵ [Andrius Vištelis], [Lietuvių-graikų kalbų žodyno juodraščiai], LLTIB RS, F1-863, p. 8.

⁴⁷⁶ [A. Vištelis], *O Marios! mešwos marios! Kas ira gražesnis, [b. v., b. d.], LLTIB r., f. 1-874. L. 4.*

saugotojos, pagalbininkės, tai yra esminė pasyvi jų funkcija. Kita vertus, remiantis ir Jūraitės naratyvu, jos yra kaltos dėl dievų įpykdinimo. Kaltesnės nei vyrai.

Kitaip nei Basanavičius, kurio gyvenimo liga, kaip metaforiškai įvardija Eligijus Raila, – trakų-frygų teorijos vystymas, Vištelis vienos nuoseklios lietuvių tautos kilmės teorijos nesukūrė. Jis ieškojo mitologinių pasakojimų, kurie paliudytų autentišką lietuvių kilmę, bet ar tai indoeuropietiškoji, ar graikiška, ar lotyniška, ar biblijinė kilmė – esminio skirtumo nėra, nes tokios projekcijos tikslas – lietuvių civilizaciją matyti kaip kitų tautų protėvynę. Toks pasaulio pradžios, kuri yra susijusi su rašytojo tautine bendruomene, aiškinimo mitas nacionalinėse mitologijose nėra ypatingas išradimas, jis linkęs kartotis⁴⁷⁷. Be abejo, Vištelio nenuoseklios vizijos abstraktumą lemia jos neišbaigtumas, kurį galbūt, lyginant su Basanavičiaus gyvenimo keliu, lėmė resursų, kultūrinio kapitalo trūkumas. Tačiau žvelgiant tiek į Vištelio poetinius tekstus, tiek į korespondenciją ir publicistiką, sunku nematyti ir apsėdančios atminties bruožų, – jai šiame darbe neskyriau atskiro dėmesio, tačiau ji nuolatos matoma ir reikalautų atskiro tyrimo. Vištelio komunikacinis ryšys su inteligentais nors ir buvo stiprus, bet nei galimybės leisti laiką bibliotekose, nei kitų nuoseklesnių lavinimosi būdų Vištelis niekada neturėjo. Na, nebent kaip rašo – Paryžiuje. Punktyriškai raštuose paliudytos lietuvių teorijos vystymą žymi minėtas Mikšui jo jubiliejaus proga nupieštas lietuvių kilmės medis⁴⁷⁸. Jis vizualus, sudaro akademiško piešinio įspūdį. Medžio šakos vilnija lyg upės ir upeliai, o jų tikslas parodyti, jog lietuvių tauta – visų tautų „upių baseino“ ištakos.

XIX a. buvusios ATRbron žemėse literatūra vienaip ar kitaip ieško tautinių epų, kuria tautos epus. Nors Walteris Benjaminas konstatuoja, jog tautinis epas aktualus iki Renesanso: „[e]pas, kuris kuriamas tautų jaunystėje, Europoje išnyksta baigiantis Renesansui“⁴⁷⁹, tačiau modernioji banga sugrįžta XIX a. Galima kelti prielaidą, jog apskritai, remiantis Benjaminu mintimi apie epą kaip žanrą, kuris anksčiau pajėgdavo perteikti pasakojimą kolektyvinei sąmonei, XIX a. modernėjant visuomenei šis iš tiesų nebeturi galimybių apjungti kolektyvinę sąmonę⁴⁸⁰ – visuomenė tampa itin heterogeniška ir tik siekia įsivaizduojamo homogeniškumo.

Iki šiol neatkreipta dėmesio, jog Vištelio pasirinkti naratyvai iš „senosios mitologijos“, kykla iš jau besiformuojančios lituanistinės tradicijos, kuri susijusi su kalbos archeologijos

⁴⁷⁷ Joep Leersen, *op. cit.*

⁴⁷⁸ Lietuvių tautos geneologinis medis: Jurgio Mikšo atminimų albumas, 1883–1886, VUB RS, f. 1-C. 259, priešlapai.

⁴⁷⁹ Žr. Walter Benjamin, „Meno kūrinys techninio jo reprodukuojamumo epochoje“, in *Nušvitimai: esė rinktinė*, iš vokiečių kalbos vertė Laurynas Katkus, [tekstus iš prancūzų kalbos vertė Akvilė Melkūnaitė], Vilnius : Vaga, 2005, p. 240.

⁴⁸⁰ *Ibid*, p. 234.

reiškiniu⁴⁸¹. Vištelio požiūriu, pamirštoji praeitis – tikroji esatis, aukso amžius. Senoji įsivaizduojama bendruomenė, kuri matoma kaip lietuvių tautinės bendruomenės ateities projekcija, gyveno moraliai, buvo taiki ir autentiška, gyveno harmoningoje egalitarinėje visuomenėje. Atėjus krikščionybei, kaip teigia Vištelis, atėjo kita civilizacija, ji uždengė miglos skraiste autentišką lietuvių kultūrą. Todėl tam buvo reikalingas archeologinės poetinės rekonstrukcijos žingsnis, kurį matome aliekamuose poetiniuose vertimuose ir epinių poemų kūrime. Visgi, tarp poemų *Kastītis ir Juraite* ir *Witolorauda* svarbu matyti paralelę, jog vaizduojamas panašus senojo pasaulio išnykimo momentas. Tačiau *Witolorauda*, laikytina tautinės inteligentijos steigties mitu, todėl ji sulaukia rezonanso tik inteligentijos tarpe. *Kastītis ir Juraite* irgi vaizduoja svarbų inteligentijos vaidmenį senojoje-naujoje visuomenėje, tai yra žyniai-tyrinėtojai, tačiau čia bendruomenė vaizduojama plačiau, matoma didžiulė ATR kultūrinė įtaka, leidžiantį vertinti Vištelį kaip lietuvių mesianizmo autorių, pereinamuoju kultūrinio nacionalizmo laikotarpiu siekusį sujungti ATR laikų kultūrinį palikimą su naująja modernios tautinės bendruomenės vizija. Vištelio lietuvių kultūros projektui svarbus, kaip įprasta XIX amžiuje, tautos gimimo mitas, kuris originaliose Vištelio poemose, *Kastītis ir Juraite* ir *O Marios! melswos marios! Kas ira gražesnis* siejasi su vandens, marių pasaulio, kaip lietuvių kilmės lopšio vaizdiniu. O iš tų marių, įsivaizduota, išteka kitos pasaulio tautų upės, kurių protėvyne ir laikytina, senoji-istorinė Lietuva.

⁴⁸¹ Brigita Speičytė, „Lietuvių kalbos archeologija: Pranciškaus Vilčinskio laišakai Eustachijui Tiškevičiui“, in: *Kova dėl Istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*, sudarė Reda Griškaitė ir Žygintas Būčys, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015, p. 87-110.

What this all amounted to was that I was growing up, long before I'd ever thought to create fictional words in prose, I was busily constructing in my mind a richly detailed place called 'Japan' — a place to which I in some way belonged, and from which I drew a certain sense of my identity and my confidence. The fact that I'd never physically returned to Japan during that time only served to make my vision of the country more vivid and personal.

Visa tai lėmė, jog dar toli iki tol, kol maniau prozoje kursiąs fikcinius pasaulius, nuolatos buvau užsiėmęs mintyse konstruodamas detalią vietą, vadinamąją „Japoniją“ — vietą, kuriai kažkokiu būdu priklausiau, iš kurios sėmiausi tam tikrą savo identiteto ir tikrumo jausmą. Toji aplinkybė, jog niekada fiziškai negrįžau į Japoniją, tuo metu tik labiau pasitarnavo mano vizijai apie tąją šalį darytis ryškesnei ir asmeniškesnei.⁴⁸²

Kazuo Ishiguro, *My Twentieth Century Evening and Other Small Breakthroughs*. The Nobel lecture, 2017.

Išvados

Andrius Vištelis didžiąją savo gyvenimo dalį praleido ne tėvynėje, istorinėje Lietuvoje, o emigracijoje. Nuo sukilimo pabaigos, 1864 m., Vištelis į ją niekad ir nebeįžengs, taip beveik 50 metų jis Lietuvą konstravo savo vaizduotėje. Šį vaizduotės vaisių ir mėginau rekonstruoti jį pateikdama kaip Vištelio lietuvių kultūros projektą, punktyriškai brėždama aušrininko veiklos ir vaizdinių žemėlapi. Kultūra šiame projekte iškyla kaip esminis lietuvių bendruomenės egzistencijos pagrindas, o tai iš dalies susiję su išnykusios iš žemėlapio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Abiejų Tautų Respublikos situacija: politinė egzistencija buvo miglota, taip kultūra tampa esmine veikimo priemone. Vištelis buvo kultūrinio nacionalizmo epochos augintinis, jo kultūros projektą reiktų vertinti kaip lietuviškojo mesianizmo reiškinių, atsekamą iš Vištelio skaitomos literatūros, bendravimo ir rašymo stiliaus, tekstinės logikos. Mesianizmo reiškinys yra susijęs su romantizmo tradicija buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje, o Vištelio kultūros projektas atveria mesianistinės recepcijos esatį lietuvių kalba rašytoje literatūroje, kuris iki šio manyta, jog lietuviškoje literatūroje neegzistavo. Nors ir nerealizuotą svariais kūrybiniais darbais ir neatpažintą recepcijos procese. Ir pats Andriaus Vištelio lietuvių kultūros projektas buvo itin improvizacinio pobūdžio.

⁴⁸² Kazuo Ishiguro, *My Twentieth Century Evening and Other Small Breakthroughs*, The Nobel lecture, Faber&Faber, 2017, p. 12. Vertimas lietuvių k. mano – I. K.

Remiantis naujuoju istorizmu, siekta atskleisti „mažą“ autoriaus, likusio literatūros istorijos paribuose, vaidmenį kultūroje, drauge atskleidžiant, jog *Auszros* diskurso idėjų įvairovę, tokių iki galo neišsipildžusių ir neįsitvirtinusių originalių lietuvių kultūros vizijų buvo ir daugiau. Visgi Vištelis savo radikaliu mąstymu, smalsumu ir didelėmis ambicijomis įdomus ir dėl išskirtinės biografijos, kuri rodo jo įsiliejimą į bendrą revoliucionieriškų idėjų apimtos Europos kontekstą. Taip pat darbe pastebima, kad ankstesnėje istoriografijoje Vištelio recepcija buvo ribojama tuometinių visuomenės naratyvų: tarpukariu laikytas besąlygiškos patriotinės meilės pavyzdžiu, bet nevertintas dėl antikatalikiškos pozicijos, sovietmečiu sureikšmintas kovotojo už valstietiją vaidmuo, kuris nėra adekvatus vertinant jo literatūrinę ir kultūrinę veiklą, o artėjant nepriklausomybės atkūrimui, Vištelis buvo matomas pabrėžtinai martirologinėje perspektyvoje, itin sureikšmintas, nors neadekvačiai vertintas jo dėmesys pagonybei. Šiame darbe siekta atskleisti Vištelio platesnį, komplikotesnį pasaulėvaizdį, rekonstruoti jo aplinką, vaidmenį *Auszros* diskurse, intelektualinius resursus, aprėpti didesnį, kiek šiuo etapu prieinama, jo tekstų korpusą, įtraukiant į tyrimą ir rankraštinių palikimą.

Tyrimas parodė, jog Vištelis, kitaip nei supponuoja įsigalėjęs vaizdinys istoriografijoje, buvo bendraujantis, veiklus ir iš Prūsijos karalystėje esančio Orlineco, kurį lituanizuodamas vadino Erelnyčia, energingai užsiėmė tinklaveika su sukilimo dalyviais bei Prūsijos karalystės lietuviais. Višteliui šalimais esanti Poznanė tampa svarbiu kultūrinės veiklos centru, keliami gana tvirta prielaida, kad Vištelį ten atvedė sukilimo bendraminčių ir bičiulių ratas. Tam tvirtiau pagrįsti reikalingi platesni tyrimai, tačiau remiantis atlikta analize galima įvertinti, kokia svarbi bent dalies aušrininkų santalkai buvo 1863–1864 m. sukilimo patirtis, atmintis ir jo metu sukaupti socialiniai resursai. Taigi Vištelio veikla leidžia išvelgti istorinę jungtį tarp sukilimo ir *Auszros*, svarstyti apie revoliucinių, pasipriešinimo imperijai nuostatų, idėjų transformaciją nuo karinės į kultūrinę formą. Taip pat sukilimo patirtis ir atmintis leidžia suprasti Vištelio poziciją ginčo Poznanės laikraštyje *Dziennik Poznański* ir *Auszroje* metu, kuriame Vištelis palaikė bendros Lenkijos ir Lietuvos politinės sąjungos, bendradarbiavimo idėją, o lietuvių kultūrą matė kaip atskirą ir lygiavertę lenkiškajai. Tokiu būdu Vištelis į *Auszros* diskursą įtraukia nuosaikesnį nei Jono Basanavičiaus ir Jono Šliūpo to meto diskusijose pasirodžiusį santykį su lenkų kultūra. Visgi, Vištelio santykis su lenkakalbe kultūra lieka prieštaringas: kultūrinė įtampa su ATR paveldu nedingsta. Siekis neatmesti ATR palikimo ir įtraukti sukilimų atmintį svarbios išeities pozicijos Vištelio lietuvių kultūros projektui. Unijinė lenkų kultūra Višteliui tampa auksinės demokratijos vaizdinio šaltiniu, o unijine valstybė – tautų sandraugos modelio

pirminė versija, kuri vėliau išsikristalizavo į tautų sandraugos kaip pasaulio tautų konfederacijos vaizdinį.

Taip pat siekta permąstyti Vištelio kaip aušrininko įtakingumą laikraščio kūrimo procese – nuo jo priklauso galimybė adekvačiai vertinti ir Vištelio kultūrinio projekto reikšmę (ar tai buvo nuo realybės atitrūkusio keistuolio vaizduotį, ar ji buvo susijusi su realia kultūrine veikla). Paaiškėjo, jog Vištelis buvo gana įtakingas, jog ypač stipriai jo įtaka reiškesi per draugystę su Jurgiu Mikšu, jaunesnės kartos pirmuoju *Auszros* vykdomuoju redaktoriumi. Šios draugystės svarbą rodo ankstesnių tyrėjų nepastebėtas, darbo autorės nustatytas akrostichas Jurgiui Mikšui žymiamame Vištelio eilėraštyje „Regėjimas“.

Kitas, taip pat šio tyrimo metu nustatytas akrostichas skirtas *Witoloraudos* autoriui Juozapui Ignacijui Kraševskiui vertimo poetinėje dedikacijoje. Darbe nuodugniau nei ligšioliniuose tyrimuose aptariamas šio žymaus lenkų rašytojo vaidmuo Vištelio literatūrinėje biografijoje, kuri patvirtino aukščiau minėtas Vištelio lietuvių kultūros projekto sąsajas su lenkiškąja ATR (LDK) kultūra, literatūros tradicija.. Darbe pateikiama įžvalga, jog Vištelis literatūrinę veiklą pradėjo vėlai, beveik keturiasdešimties metų, nusiųsdamas lenkų kalba parašytą istorinės tematikos poemą *Jaremiada* Kraševskiui, taip prasidėjo bičiulystė, kuri ir tapo tikroju Vištelio išventinimu literatūros lauke. Vištelio literatūrinė biografija rodo XIX a. rašytojams būdingą perėjimą nuo lenkų prie lietuvių kalbos. Vištelio atveju šis perėjimas vyksta lenkiškosios literatūros tradicijos lauke, iš jos pačios paskatų - per vertimą lietuviškos tematikos, lietuvių kultūrai, moderniajai tautinei savimonei svarbaus kūrinio: Kraševskio *Anafielas* trilogijos *Witolorauda* dalį ir kitų vertimų – Vištelis pradėjo Kraševskio romano *Kunigas, kitų Anafielas* dalių *Mindows* ir *Witoldowe boje* dalių vertimus, Micevičiaus *Konano Valenrodo*, „Tukaj“, Joachmo Lelevelio istorijos veikalų vertimus. Kai *Witoloraudos* vertimas išspausdinamas Poznanėje 1882 metais, Vištelis tampa plačiau žinomas lietuvių bendruomenei ir įsitvirtina literatūros lauke, taip atsidurdamas Prūsijos lietuvių aplinkoje kaip solidų kultūrinį kapitalą turintis veikėjas. *Auszroje* Vištelis veikia kaip poetas, užpildęs *Auszrai* aktualios lietuvių kalba rašytos patriotinės poezijos trūkumą, o per Vištelio asmeninį ir kūrybinį bendradarbiavimą su Kraševskiu *Auszros* diskurse (greta kitų ryšių ir recepcijos formų) palaikomas ryšys su lenkiškąja Lietuvos literatūros tradicija.

Tyrimo metu pastebėta, kad *Auszros* rengimo ir leidybos metu Vištelis kaip poetas buvo vertinamas kur kas pozityviau, nei kad retrospektyviai gali atrodyti. Nors Vištelio įtaka labiausiai pasireiškė filologinių tyrinėjimų ir patriotinės poezijos kūrimo veikloje, į jo literatūrinę kūrybą dėl jo jau susiformavusios poetinės reputacijos dėta vilčių: tiek iš Jono

Basanavičiaus perspektyvos, tiek iš vėlesniojo vykdomojo redaktoriaus Jono Šliūpo. Tačiau pasitraukimas iš Prūsijos karalystės dėl politinio persekiojimo sujaukė Vištelio darbus, todėl išspausdinta buvo tik nedidelė jo rašytinio palikimo dalis ir Vištelio kaip poeto pozicija lietuvių kultūros lauke silpnėja. Ateityje reiktų plačiau patyrinti Vištelio ir Basanavičiaus santykį, nes šis tyrimas leidžia kelti prielaidą, jog Basanavičius, kalbėdamas iš galios pozicijų, XX a. jau įsitvirtinęs lietuvių kultūroje kaip tautos patriarchas, žinomas kaip pagrindinis *Auszros* kūrėjas, nuvertino kitų aušrininkų, tarp jų ir Vištelio, indėlį į laikraščio kūrimo procesą (Vištelį pavadino anarchistu, kėlusiu redakcijoje sumaištį). Be abejo, tokiam vertinimui įtakos galėjo turėti ir Vištelio atsidūrimas psichiatrijos ligonėje.

Analizuojant Vištelio lietuvių kultūros projekto pasaulėžiūrinius pagrindus, išryškėjo Višteliui būdingas radikalus utopinis mąstymas: įsivaizduojamą Lietuvą jis matė tautų sandraugos kontekste, tačiau iš jo laiškų sužinome, kad Vištelis apie įvairias tautų sandraugas mąstė remdamasis socialistinės krypties mąstymu. Lietuvių kalba matyta kaip visų kalbų prokalbė, todėl svarstoma, kad visos tautos būtent jo manymu senąja kalba ir galėtų komunikuoti tarpusavyje, būti naująja *lingua franca*. Tai įdomus siūlymas, nurodantis į Vištelio antikolonijistinę poziciją, kadangi visos tuomet egzistavusios imperijos jam atrodė nepatikimos, lietuvių kalba, anot Vištelio, būtų neutrali zona. Tokia idėja kultūrinio utopinio nacionalizmo kontekste greičiausiai nebus nauja, tačiau ji yra įdomi, turint omenyje, kad lietuvių kalba ir tauta iš tiesų tuo metu galėjo arba asimiliuotis, arba konsoliduotis. Toks modernaus pasaulio matymas, derinant socialinės utopijos ir tradicinius motyvus itin esmingas Vištelio lietuvių kultūros projektui suprasti kaip ir antiimperialistinė pozicija.

Darbe paaiškėja, kad socialistinės idėjos Vištelio lietuvių kultūros projektui yra esminės. Utopinio socializmo idėjos Vištelį pasiekia ir tiesiogiai per skaitinius (Adomo Mickevičiaus, Hugues Félicité Robert de Lammenais raštus, jų vertimus), ir per sukiliminės bendruomenės idėjinę tinklaveiką. Radikalaus socialinio ir religinio revoliucingumo bei antikolonijinę poziciją patvirtina Vištelio pasirinkimas versti Edwardo Youngo poemą *Paskutinis teismas*. Kaip socializmo idėjomis persmelkto eilėraščio pavyzdys pateikiamas eilėraščių-sekimų „Žemės dalyba (dalinims)“ (1870) ir „Dalinimas žemes“ (1881) variantų nuorašai. Višteliui socializmas nėra susijęs su ateistine pasaulėžiūra, jam artimas katalikiškasis socializmas, kuris eklektiškai sąveikauja su ikikrikščioniškosios Lietuvos įsivaizduojamos pagonybės koncepcija. Vištelis iš tiesų kuria naują religijos variantą, kuri turėjo rekonstruoti įsivaizduojamą senąją Lietuvos religiją. Šios įsivaizduojamos religijos koncepciją galima matyti poemoje *Kastītis ir Juraite*. Vištelio kūryboje krikščioniškosios metafizikos, misticizmo ir pagoniškosios mitologijos derybų tikslas Višteliui – rekonstruoti

jo mėgstamų istorikų aprašytą kitokio kultūrinio pobūdžio nei „lenkų tikėjimą“, kuris būtų susijęs su autentiška lietuviybės atmintimi, neįsivaizduojama be religinės dimensijos. Vištelis ieško tam tikros „lietuviškosios krikščionybės“ Vištelio poemoje pagonybė (kokia ji bebūtų) figūruoja kaip galimai vienijanti bendruomenę, tai greičiau ne religinė, o kultūrinė praktika. Dėl jos nekonkretumo, itin parankaus istorijų kūrimui, pagonybė galimai buvo matyta kaip neutrali lietuvių tapatybinė teritorija – tai nei katalikiška, nei protestantiška, nei stačiatikiška, nei ateistinė pasaulėžiūra, paremta istoriškumu, bet ir turinti metafizinę plotmę. Iš tiesų, Vištelio pagonybės projekcija grindžiama tikėjimu istorija ir mitais, o tai panašu į daukantiškąją pagonybės sampratą. Šis tikėjimas sietinas su bendruomeninės istorine-kultūrine atmintimi.

Požiūris į lietuvių kalbą, santykis su ja Vištelio veikloje ir tekstuose analizuotas turint minty, kad lietuvių kultūrinio nacionalizmo epochoje būtent kalbai suteikiama didelė ideologinė reikšmė. Vištelis, kaip ir daugelis XIX a. lietuvių inteligentų, lietuvių kalbą geriau išmoka jau brandžiame gyvenimo tarpsnyje, tai nulemia ir Vištelio tekstų kalbinį sudėtingumą, iš tiesų, knygiskumą. Jo rašymui būdinga knyginių intuityvių etimologinių žaidimų logika, iš dalies perimta iš Teodoro Narbuto raštų. Iš Vištelio filologinių darbų ir poetinių tekstų aiškėja, kad lietuvių kalba jam buvo svarbi jo tyrinėjimų dalis, tačiau ne tiek dėl pačios kalbos kaip kasdieninės komunikacinės priemonės, o tikint, jog per kalbą galima rekonstruoti senovės Lietuvos pasakojimus ir archajišką žinią. Tad pasakojimai tampa Vištelio kultūros projekto esmine dalimi, jis užsiima kalbos archeologija, kuri kyla iš besiformuojančios lituanistinės paradigmos. Visi Vištelio tekstai įsirašo į šią romantinę paradigmą, kuri susijusi su poetinės rekonstrukcijos metodu, kurio manyta, jog, pavyzdžiui, liaudies dainos yra tikslinamos medijuojant ir atgaivinant mistinę tautos žinią. Vištelio kalbiniai tyrinėjimai grįsti nuoširdžiu tikėjimu, jog tinkamam tautos gyvenimui būtina išgryninti lietuvių kalbą, vykdomi ne dėl taisyklingumo *per se*, o dėl metafizinės pastangos – grįžti į aukso amžiaus kalbos vartojimą, susigrąžinti kalbą, kuri buvo „tikra“, dieviška, išmintinga, dora ir t. t. Tai nėra objektyvi ar nuosekli, o greičiau intuityvi gelminė kalba. Tad kalbos „susigrąžinimas“ glaudžiai susijęs su išmintingumo susigrąžinimu ne tik tautai, bet ir patiems individams.

Tad prarasto tautos epo restauravimo užduotis tampa svarbiausia Vištelio lietuvių kultūros projekto tikslu, į tai pirmą kartą atkreipiamas dėmesys. Vištelio *opus magnum* yra poema *Kastītis ir Juraitė*, tačiau iki tol jis rašo *Jeremiadą* lenkų kalba, verčia Kraševskio *Witoloraudą*, perkuria istorinį pasakojimą apie Birutę *O Marios! mešwos marios! Kas ira gražesnis*. Ir originalioji, ir verstinė epika, analizuojama pagal žanro logiką – tam tikrų

elgsenos, pasaulėjautos modelių, aktualių dabarčiai, išraiška. Verčiama *Witoloranda* pasiūlo žavų, bet kontraversišką milžinų tautos mitą, kurio centre – jau įsivaizduojamais priešistoriniais laikais benusigyvenanti ir nykstanti tauta. Tautos atmintį Vitolis „saugo“ sudėtingomis salygomis, taip atliepdamas ir menką tautinio romantizmo idėjų įkvėpto vienišo inteligento tikrovę. Vitolio nuotykių yra simbolinė kelionė į atminties susigrąžinimą, kuris ir bus absoliutus sutapimas su protėviais. Atkreiptas dėmesys į Vištelio tapatinimąsi su Vitoliu: pasigaminamas herbo antspaudas su Vitolio simboliais: ginklais ir nuoroda į įsivaizduojamą lietuviškąjį dievų panteoną, Vištelis apibūdina save kaip sielos karžygį. Taip pat įsidėmėtina, jog visi mitai Vištelio yra istorijos dalis, tuo jo pažiūros artimos romantizmo epochos istoriniam mąstymui, kuris yra susijęs su naratyvinio, archainio, ezoterinio ir intuityviojo žinojimo tyrinėjimu, įsigyvenimu į pačią istoriją. Vitolio personažas, poemos fonas tampa simboline kūrybinės tautinės inteligentijos projekcija. Apskritai, *Auszra* tampa pačios nacionalizmo epochos inteligentijos steigties simboliniu centru, nei pačios tautos. Iš tiesų teigtina, kad *Auszra* svarbi kaip pirmasis inteligentiją telkiantis laikraštis, tai jos tam tikro nacionalizmo epochos kultūrinio sprogimo reikšmė; masiškai jis nebuvo skaitomas, pačios tautos kaip tokios nesuvienijo, o inteligentiją. Taip pat paaiškėjo, kad ir Vištelio *Kastėčio ir Juraitės* poemoje inteligentijai numatytas ypatingas vaidmuo. Todėl Vištelio lietuvių kultūros projekte tautinei inteligentijai numatytas esminis kultūros saugotojų vaidmuo, inteligentija matyta kaip moralinė valstybės ašis, besąlygiškai atsidavusi savo bendruomenei, nesiekianti turtų ir asmeninės naudos. Tai perteikta žynio vaizdiniu. Žynio misija bendruomenei yra „atkerėti“ užkerėtą lietuvių kalbą, atrasti paslėptuosius tautos pasakojimus, atgauti slaptą žinojimą.

Tautiškumas Vištelio suprastas kaip negalintis egzistuoti be mistinio-dvasinio tautinio prado, tautinę tapatybę (lietuviškumą) išreiškė ir naratyvinis, archainis, ezoterinis žinojimas, ne vien kalbos mokėjimas, kuris yra svarbus, bet gali būti dalinis. Kaip pavyzdžiu, galime laikyti tai, jog Kraševskio lietuvių kalba buvo ribota, bet Vištelis jį laiko „dvasios lietuviu“. Tai, leidžia matyti komplikuoatą etninio tautiškumo modelį, kuriame nors kalba svarbi, ji nėra esminė lietuviškumą apibrėžianti savybė. Vištelio kultūros projektas sponuoja, jog tautinei asmens tapatybei svarbesnis yra istorijos ir tradicijos išmanymas. Taip per istorijos ir tradicijos išmanymą iš pagoniškosios aukso amžiaus praeities įmanoma susigrąžinti tradicijos būvį, tradicija laikoma esmine vertybine ašimi. Jei asmuo ją puoselėja ir turi, tuomet jis atitinka lietuvo apibrėžimą. Tad Vištelio tautinė tapatybė tampa neatsiejamas nuo naratyvinio, archainio, ezoterinio žinojimo, kuris yra viršesnis už racionalųjį mokslinį žinojimą. Taip galima matyti vykstančias kultūrines derybas tarp

Naujųjų laikų ATR patriotizmo, kuris kalbiškumo nesureikšmino, svarbesnis idėjinis priklausymas tautai, ir modernaus nacionalizmo, kuris skiria dėmesį konkrečiam regionui, jo tradicijos, etnografiniam ir kalbiniam identitetui. Tai atskleidžia, kad aušrininkas Vištelis atsiduria šios kaitos idėjiniame žemėlapyje ir savo lietuvių kultūros projekte siekia sulydyti tiek pilietinio, tiek etninio tautiškumo elementus.

Poemoje *Kastītis ir Juraite* Vištelio lietuvių kultūros projektas pasiekia išbaigtesnę formą. Ši poema tampa Vištelio gyvenimo darbu, pradėtu rašyti dar gyvenant Prūsijos karalystėje. Tiek *Kastītis ir Juraite*, tiek *O Marios! melswos marios! Kas ira gražesnis*, yra tautos kilmės mito pasakojimų variacijos. Poemos kuria vaidinį, kad marios, yra lietuvių ištakų vieta, lietuvių kilmės lopšio vieta. Ši metafora, kaip ir būdinga Vištelio dualistiniam mąstymui, atskleidžia dvigubą metaforą: iš Baltmarių išteka visos pasaulio tautos lyg upės. Tai Vištelis atskleidžia geneologinio tautų medžio paveikslu Jurgio Mikšo atsiminimų albume.

Kastītis ir Juraite atskleidžia egalitarinės visuomenės viziją, derinamą su Abiejų Tautų Respublikos Gegužės 3-ios Konstitucijos idėjomis. Šioje vizijoje akcentuojama laisvė, teisingumas, įstatymų laikymosi vertė, egoizmo pavojai; poemoje ji iškyla kaip prarastas aukso amžius, vadinasi, yra utopinė ateities projekcija. Kadangi poema nebaigta, galima iš dalies spėti, kad žmonijos (lietuvių) tikslas, pagal Vištelį – susigrąžinti tą prarastą senosios pasaulio tvarkos žinojimą ir taip atstatyti harmoniją. Tad ir ši poema iš esmės buvo orientuota į inteligentiją, nes ją turėjo sužavėti kultūriniu turtingumu ir kviesti vykdyti kultūros slėpinių susigrąžinimą. Šis naujos visuomenės vaizdinys atskleidžia Vištelio lietuvių kultūros projekto atsiradimą tarp kultūrinių įtampų, kurios sprendžiamos pastangomis suderinti Abiejų Tautų Respublikos ir moderniosios lietuvių kultūrų vizijas.

Moteryų veikėjų svarba Vištelio kūryboje rodo jo lietuvių kultūros projektui būdingas ir anuometinei epochai reikšmingas derybas dėl moters vaidmens visuomenės, tautos gyvenime. Moterys Vištelio kūryboje svarbios, tiek *O Marios! melswos marios! Kas ira gražesnis*, tiek *Kastīczio ir Juraites* poemose mitologinės veikėjos Birutė ir Jūraitė yra galingos veikėjos. Tačiau jos atlieka vertybių saugojimo vaidmenį ir visad lieka kaltos, kad neatsilaiko prieš vyrų pagundas, juos atitraukia individualios meilės tikslais nuo bendruomeninių veiklų. Šis vaidmuo susijęs ir su viduramžių riterių romanų kultūra, kuri daro didelę įtaką Vištelio tekstiniam mąstymui. Tokios egoistinės individualios meilės kritika ypač atsiskleidžia *Kastīczio ir Juraites* meilės linijoje, tačiau ji susijusi su apskritai socialistinio bendruomeninio gyvenimo koncepcija, kuri greičiausiai ateina per Lamennais tekstus. Visgi, svarbu, kad moterys atsiduria kultūrinio projekto akiratyje, tačiau joms

suteikiamas sąlyginis idealių šventųjų mūzų vaidmuo, nors Jūraitės vaizdavimas – kiek kompleksiškesnis, tačiau, mano nuomone, lieka šio vaizdinio rėmuose.

Vištelis aistringai užsiėmė filologiniu darbu, jo archyvine palikime etimologiniai tyrinėjimai užima didžiausią palikimo dalį. Tačiau XIX a. filologija buvo suprantama itin plačiai, žanrinis pralaidumas būdingas to meto literatūrai. Todėl Vištelį siūlytina matyti kaip filologą ir poetą, kūrusi utopinės lietuvių kultūros projektą. Vištelį būtina matyti pereinamajame Abiejų Tautų Respublikos (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) ir modernios Lietuvos laikotarpyje kaip autorių, kuris galutinai neįsirašė nei į vieną, nei į kitą kultūrinę tradiciją ir liko tarp jų, abiejose keistai nepritapęs.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Archyvinė medžiaga:

[Florian, Jean Pierre]: Lapinas Pamokslinikas, [vertė Andrius Vištelis], [b. v., 1884].

LLTIB rankraštynas, f. 1-878, L. 1

Vištelis, Andrius, 1883: [Laiškas J. Mikšui], Orliniecų, 1883, balandžio 28-29 d., LLTIB rankraštynas, f. 1-854.

Adomaitis-Šernas, Juozas, 1889: Trisdešimt du laiškai J. Šliūpai 1886-1910 m., 1886 m. Augusto 20 d., Varšuva,

C. Th. Nürnbergerio knygos sąskaita A. Višteliui, Karaliaučius, 1879-02-25, LLTIB rankraštynas, f. 1-887, L. 3.

J. I. Kraševskis, [Witolio kova], skyriai XXVII–XXXIV, [vertė A. Vištelis], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-862. L. 31.

J. Schoenke'ės spaustuvės sąskaita, Tilžė, 1885, spalio 26, LLTIB rankraštynas, f. 1-887, L. 4. Kraševskis, Juzefas Ignacas: [Witautines kovos]. Skyriai XXVII–XXXIV, [vertė Andrius Vištelis], [b. v., b. d.]. LLTIB rankraštynas, f. 1-862, L. 31.

Kraševskis, Juzefas Ignacas: Dieds su Boba, [vertė A. Vištelis [E. G. W. Lietuwis]], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-861, p. 45-46.

Kraševskis, Juzefas Ignacas: Fragmentai isz (Anafielas) Senapilės. Witauto muszei. Isz padawimu Lietuwos. Surinkti per I. J. Kraszewsi ir lenkiszka surasziti, [vertė A. Vištelis], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-861, p. 3–44.

Jonas Šliūpas, Niekniekiai [Rankraštis], F1-4069, 1878, LLTIBR, pvz., eilėraščių „Lietuwos sodžius“.

Kraševskis, Juzefas Ignacas: Pakarnas Lawas, [vertė A. Vištelis [E. G. W. Lietuwis]], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-861, p. 47.

Kraševskis, Juzefas Ignacas: Ponas ir Szuwa, [vertė A. Vištelis [E. G. W. Lietuwis]], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-861, p. 47.

Kraševskis, Juzefas Ignacas: Prieiga (i Witolo rauda), [vertė A. Vištelis], Orliniecų, 1878-01-20, LLTIB rankraštynas, f. 1-861, p. 1–2.

Kraševskis, Juzefas Ignacas: Mėszka ir Łape, [vertė A. Vištelis [E. G. W. Lietuwis]], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-861, p. 47.

Kunigas. Sekme isz latuviszkû padavimû per J. I. Kraszewski suraszĭta, [vertė A. Višteliis], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-872, L. 6.

Mickevičius, Adomas: Czesnis (Atskała isz Konrado Wallenrodo, Adomo Mickiewicziaus), [vertė A. Višteliis], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-883, L. 3.

Mickevičius, Adomas: Tukaj, [Vertė A. Višteliis], [b. v.], 1887-05-15, LLTIB rankraštynas, f. 1- 882. L. 2.

Primas Kravickis, I.: Pasaka, [vertė A. Višteliis [E. G. W. Lietuwis]], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-861, p. 44

Šliūpas, Jonas: Laiškas Andriui Višteliui, Bitėnai, 1884, kovo 8 d., LLTIB rankraštynas, f. 1-850, 2 l.

Višteliis, Andrius [J. A. W. L.]: Apie barzda, [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-869, L. 1. Višteliis, Andrius [J. A. W. L.]: LietuviŃoje kalba, [Orliniecas, 1883], LLTIB rankraštynas, f. 1-876, L. 2.; [A. [Višteliis, Andrius]: Senprusizkay – Tewe – musu nŃ meto 1545, [nuoraŃas], L.1, LLTIB rankraštynas, f. 1-876, 2 (v.).

Višteliis, Andrius [b.d.]: [Višteliis, Andrius] *O Marios! melswos marios! Kas ira graŃesnis*, [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-874. L. 4.

Bonawentura, Vulgo Dudorius: Ŗemės dalyba, [vertė A. Višteliis][D. 10-3-81 Krokuwoj], LLTIB rankraštynas, f. 1-875. L. 1.

Višteliis, Andrius [b.d.]: [Višteliis, Andrius] [Graikų–lietuvių–lenkų kalbų Ńodynas], [B. v., b. d.], LLTIB r., f. 1-858.

Višteliis, Andrius [b.d.] [Višteliis, Andrius] [IŃ Lietuvos istorijos iki XV a.], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-884.

Višteliis, Andrius [b.d.]:[Višteliis, Andrius] [Graikų–lietuvių kalbų Ńodynas. Raidė „A“]. [B. v., 1887–1889]. LLTIB rankraštynas, f. 1-857.

Višteliis, Andrius [b.d.]:[Višteliis, Andrius] [Straipsnių nuotrupos, išraŃai iš spaudos], [b. v., apie 1883], LLTIB rankraštynas , f. 1-865. L. 5.

Višteliis, Andrius [b.d.] :[Višteliis, Andrius] [UŃraŃai], [b. v., b. d.]. LLTIB rankraštynas, f. 1-880. L. 2 (v.).

Višteliis, Andrius, 1889: [Višteliis, Andrius] *Kastitis ir Juraite*, [Buenos Airės, apie 1889], LLTIB rankraštynas, f. 1-866, p. 143–159.

Višteliis, Andrius [J. A. W. Lietuwis]: Atsiszaukimas, Szirdingiems LietuwiszkosioŃ giminės ir kalbŃ mylėtojams ir uŃtarėjams daktarams – Sauerweinui, Basanawiczui ir

Szliupui, [apie 1882], LMAB rankraštynas, f. 85-122, L. 1.

Vištelis, Andrius [J. A. W. Lietuwis]: Dainų rinkinys, [1870-1883], VUB rankraštynas, F1-D842, p. 31.

Vištelis, Andrius [J. A. W. Lietuwis]: Genealogiszka rodykle kilties eiliū europiszkuju waldonū isz wersmes tekanczios isz lietuwiszkosios gimines kraujo nū Lietuvos waldonu trecziosios dinastijos isz Gelonu, [Orliniecas, 1882–1883], LLTIB rankraštynas, f. 1-885. L. 1.

Vištelis, Andrius [Lietuwis]: Antiteza, [Orliniecas], 1880-11-13, LLTIB rankraštynas, f. 1-860, p. 15.

Vištelis, Andrius, Laiškas J. Šliūpui, 1884, sausio 26, LLTIB rankraštynas, f. 1-849, L. 8.

Vištelis, Andrius: [Aiškinamasis žodynėlis. Äbägārās–Dioma], LLTIB rankraštynas, f. 1-859., p. 61.

Vištelis, Andrius: [Eilėraščių ir žodyno nuotrupos, juodraščiai], [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-863, L. 3.

Vištelis, Andrius: [Juodraščiai]. [B. v., b. m.], LLTIB rankraštynas, f. 1-887, nenumeruoti l.A. Vištelis, Andrius: Kalbos dalykai, VUB Rankračių., [b.d.], Buenos Aires, F1-C58, p. 44.

Vištelis, Andrius: [Laiškas M. Beckmannui], [Orliniecas], 1880 gruodžio 8 d., LLTIB rankraštynas, f.1-848, L. 12.

Vištelis, Andrius: [Laiškas nežinomam asmeniui; juodraštis], [Orliniecas], [apie 1884 kovo mėn.], LLTIB rankraštynas, f. 1-851, L. 3.

Vištelis, Andrius: [Laiškas P. Mikolainiui ir kitiems], Buenos Aires, 1905, liepos 28 d., LLTIB rankraštynas, f. 1-853.

Vištelis, Andrius: [Pastabos ir kalbos taisymai] Lietuviškų spaudinių rinkinys „Spindulys“ (1905); „Katalikas“ (1905); „Saulė“ (1905); „Vienybė lietuvininkų“ (1905); „Lietuva“ (1904); „Darbininkų viltis“ (1905); „Lietuvių laikraštis“ (1904), LLTIB rankraštynas, f. 1-867.

Vištelis, Andrius: Apsireiškimas lietuviškas, 1883-11-15, [Orliniecas], LLTIB rankraštynas, f. 1- 870, L. 2.

Vištelis, Andrius: Dekawone už rodą seno ūkininko Baltraus Teisybai czia patalpinta Nr. 7 ir 8 me „Auszros“ 1885 m. ant puslapiu 223 ir nuo seno girininko, [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1- 887, nenumer. l.

Vištelis, Andrius: Gaidis gieda – kakariekō, [galbūt vertimas], [B. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-878, L. 2.

Vištelis, Andrius: Girpelnystė, [b. v., b. d.], LLTIB rankraštynas, f. 1-878, L. 2. L. 2 (r.).

Vištelis, Andrius: Jowalas ar Kratinys? [b. d., b. v.], LLTIB rankraštynas, f. 1-868. 34 p. sąsiuvinys ir 2 L. priedas.

Vištelis, Andrius: Kur tiesa?, [b. v., 1883?], LLTIB rankraštynas, f. 1-871, L. 3.

Vištelis, Andrius: Laiškas Georgui Juliui Justui Sauerweinui, Orlinecas, 1879, spalio 26 d., LLTIB rankraštynas, f. 1-3060, L. 2.

Vištelis, Andrius: Lietuviszka kałba, [b. v., b. d.]. LLTIB rankraštynas, f. 1-880. L. 2.

Vištelis, Andrius: Priedas [Laiško M. Beckamnnui], Orlinecas, 1880, gruodžio 8, LLTIB rankraštynas, f. 1-855, L. 2.

Vištelis, Andrius: Raudū Rauda, [Orlinecas, apie 1884], LLTIB rankraštynas, f. 1-879, L. 1. Ziegleris, Carlas Emanuelis: Iszraszas. Dejū arb Iszturejos Senuju Prusu Suraszytu per Kuniga (Wiskupa) luteroniszkosios wieras Ziegler'i Ragaineje, [perrašė Andrius Vištelis], [Klaipėda], 1881-11-8, LLTIB rankraštynas, f. 1-886. p. 64.

Publikuoti šaltiniai:

[Prūsų Lietuvos kalendros 1909] Prusu Lietuwys. Kalendros Metui 1909. Tilžė, [1908], p. 14., <https://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=34027> [žr. 2022-05-22]

Basanavičius, Jonas, 1892: „Apie Viszteliauską“, *Vienybė lietuvninkų*, 1892, kovo 9 d. (nr. 10), p. 118-119.

Basanavičius, Jonas, 1904: „Szis tas apie Auszrą“, *Vienybė lietuvninkų*, 1904, nr. 35.

Basanavičius, Jonas, 1904: „Isz „Auszros“ gyvenimo“, *Vienybė lietuvninkų*, 1904, nr. 36, p. 427-428, internetinė prieiga:
<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000054392>, (žr. 2023-05-23)

Basanavičius, Jonas, 1970: „Apie Višteliauską“, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, p. 619.-621

Basanavičius, Jonas, 1970: „Aušra“ ir „Dziennik Poznanski's““, *Rinktiniai raštai*, p. 700-710.

Basanavičius, Jonas, 1970: *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga.

de La Mennais, Félicité, 1838: *Le livre du peuple*, Paris, internetinė prieiga: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1045526s/f9.item.texteImage> (žr. 2023-05-19)

Debskis, Vladislovas, 1870: *Kningos Tejsibiun / prancuziskaj per Kkunegą Lammeną suraszytos ; o lietuviszkaj iszgulditos per Błodislawa Dębskia, Kunegą Zemajcziu Wiskupistes, Parižiuje [Paris] : kasztu B. Dębskia ; Drezdene [Dresden] : spaustuwe J.I. Kraszauskia.*

Young, Edward, 1713: *The Last Day*, Original Text Edward Young, *A poem on the last day* (Oxford: for E. Whistler, 1713). B-10 7274 Fisher Rare Book Library, internetinė prieiga: <https://rpo.library.utoronto.ca/content/last-day> (žr. 2023-05-16)

Jucevičius, Liudvikas Adomas Jucevičius, 1959: *Žemaičių žemės prisiminimai*, in *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, p. 357–474. p., internetinė prieiga: [http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LG00/Liudvikas Adomas Jucevi%C4%8Dius. %C5%BDemai%C4%8Di%C5%B3 %C5%BEem%C4%97s prisiminimai.LG6304.pdf](http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LG00/Liudvikas_Adomas_Jucevi%C4%8Dius._%C5%BDemai%C4%8Di%C5%B3_%C5%BEem%C4%97s_prisiminimai.LG6304.pdf), p. 1. (žr. 2023-05-21)

Kaunas, Domas, sud., 2011: „*Auszros*” archyvas: *Martyno Jankaus rinkinys*, 2011, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla.

Kraszewski, Józef Ignacy, 1846: *Witolorauda. Pieśń z Podań Litwy*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego.

Mikšas, Jurgis, 1883: „Musu knigos. Witolorauda”, *Auszra*, 1883, nr. 1, p. 18-20.

Narbutas, Teodoras, 1992: *Lietuvių tautos istorija*, 1 t., Vilnius: Mintis, 1992.

Norkus, Simonas, 1883: *Margyris. Giesmė iš Lietuwôs weikalû, paraszyta L.[iudviko] Kundraiczio (Kondratawiczês). Lietuwiskai iszguldė S.[imonas] Norkus*, *Auszra*, 1883, 3-7 nr.

Ovid, 1916: *Metamorphoses, Volume I: Books 1-8*. Translated by Frank Justus Miller. Revised by G. P. Goold. Loeb Classical Library 42. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916, internetinė prieiga: https://www.loebclassics.com/view/ovid-metamorphoses/1916/pb_LCL042.9.xml, eil. 89-90. (žr. 2023-05-21).

Ovidijus, 1990: *Metamorfozės*, vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga.

- Šliūpas, Jonas, 1936: *Šis tas apie Aušrą*, Kaunas: Valerijono Atkočiūno spaustuvė.
- Vištelis, Andrius [J. A. W. L.], 1883: Lietuwiszkoji Kalba, *Auszra*, 1883 m., nr. 1, p.10-13.
- Vištelis, Andrius [J. A. W. L.], 1883: Regejimas, *Auszra*, 1883, *Auszra*, nr. 2, p. 29-34.
- Vištelis, Andrius [J. A. W. Lietuwis]: Lietuwis, J.A.W.,1881-1882: *WITOLORAUDA. GIESME ISZ PADAWIMU LIETUWOS PER J. I. KRASZEWSKI LENKISZAY SURASZYTA*, II t., Poznanė: Spaustuwej wardu J.I.Kraszewskio (Dro W.Łebińskio) , 1881-1882, p. 7-315.
- Vištelis, Andrius, 1903: „Apie apsireiszkima „Auszros““, *Vienybė lietuvninkų*, 1903, nr. 23.
- Vištelis, Andrius, 1903: „Apie barnis D-ro Basanavicziaus su Martynu Jankumi“, *Vienybė lietuvninkų*, 1903, rugsėjo 30 (nr. 39).
- Vištelis, Andrius, 1904: „Laiszkai isz Argentinos“, *Vienybė lietuvninkų*, 1904, nr. 17.
- Vištelis, Andrius, 1904: „Laiškai isz Argentinos“, *Vienybė lietuvninkų*, 1904, nr. 19.
- Vištelis, Andrius, 1904: Laiszkai isz Argentinos, *Vienybė Lietuvininkų*, 1904, nr.19, p. 222.
- Vištelis, Andrius, 1951: *Lietuvių poezijos antologija*, sudarė J. Aistis ir A. Vaičiulaitis, Chicago: Draugas, p. 226-231.
- Vištelis, Andrius, 1955: *Lietuvių poezija XIX amžius*, sudarė Bronius Pranskus, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, p. 396-403.
- Vištelis, Andrius, 1985: „Šviesa“, in: *Lietuvių sonetas*, Vilnius:Vaga, p. 33.
- Vištelis, Andrius, 1992: *Lietuvių kultūros veikėjų laiškai J. I. Kraševskiui*, parengė B. Genzelis, Vilnius: Mokslas, 1992, p. 168-285.
- Vištelis, Andrius: 1901: „Visztaliaus laiškas“, *Vienybė lietuvninkų*, 1901, nr. 37.
- Vištelis, Andrius: Laiškai J. Mikšui, „*Auszros*“ archyvas: *Martyno Jankaus rinkinys*, sudarė ir parengė Domas Kaunas ir Audronė Matijošienė, 2011, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, p. 322-409.
- Vištelis, Andrius: Maršas Lietuvos, parengė B. Speičytė, internetinė prieiga: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LG00/I/C5%A1_Andrius_Vi%C5%A1telio_rankra%C5%A1tin%C5%B3_dain%C5%B3_rinkinio.LG8400.pdf (žr. 2023-05-25) .

Žemaitė, „Autobiografija”, Rytą giedra: autobiografija, apsakymai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005 p. 21-159.

Literatūra:

Adamiec, Marek, [b.d.]: „Franciszek Ksawery DMOCHOWSKI“, *WIRTUALNA BIBLIOTEKA LITERATURY POLSKIEJ*, internetinė prieiga:
<https://literat.ug.edu.pl/autors/dmochow.htm> (žr. 2023-05-16)

Andriukonis, Tomas, 2013: „1.2. Istorinis kontekstas ir tekstinės bendruomenės”, *ORIGINALIEJI ANTANO BARANAUSKO TEKSTAI (1853–1863 m.) – RAŠYMO ISTORIJA*, Humanitariniai mokslai, filologija (04 H) daktaro disertacija, Vilniaus universitetas.

Andriukonis, Tomas, 2016: Andrius Vištelis-Višteliauskas: viena įspūdingiausių istorijų, kurią galima papasakoti apie XIX a. lietuvių rašytojus, *15min*, internetinė prieiga:
<http://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/andrius-vistelis-visteliauskas-viena-ispudingiausiu-istoriju-kuria-galima-papasakoti-apie-xix-a-lietuviu-rasytojus-286-722090>
(žiūrėta: 2014-04-19)

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Edmund Callier, <http://poznan.ap.gov.pl/edukacja-2/znani/callier/> (žr. 2022-05-22) ir Edmund Callier (1833-1893), Region Wielkopolska, <https://regionwielkopolska.pl/artykuly-wybitni-wielkopolanie/callier-edmund-1833-1893/>

Assmann, Aleida, 2008: Memory, Individual and Colective, *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, New York: Oxford University Press, 2008.

Assmann, Jan, 2008: „Communicative and Cultural memory”, in: *A Companion to Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, p. 109–118.

Balkelis, Tomas, 2012: *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Benedict, Anderson, 1999: *Įsivaizduojamos bendruomenės: Pamąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*, Vilnius: Baltos lankos,

- Benjamin, Walter, 2005: „Meno kūrinys techninio jo reprodukuojamumo epochoje”, *Nušvitimai: esė rinktinė*, iš vokiečių kalbos vertė Laurynas Katkus, [tekstus iš prancūzų kalbos vertė Akvilė Melkūnaitė], Vilnius : Vaga, p. 214-243.
- Burba, Dominykas, 2022: „Literatūrinio padavimo apie Jūrą ir
- Burba, Dominykas, 2022: „Literatūrinio padavimo apie Jūrą ir Kastytį kilmė: moksliniai vertinimai ir siužeto šaltinių klausimas”, *Literatūra*, 2022, vol. 64(1), p. 58–73, internetinė prieiga: <https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/30618/29617> (žr. 2023-05-23).
- Cohen, Monika, 2016: „Polish Romanticism”, in *The Oxford Handbook of European Romanticism*, Oxford: Oxford University Press, p. 558-575.
- Cook, Bernard, [b.d.]: Lamennais, Hugues-Felicité Robert de (1782-1854), internetinė prieiga: <https://www.ohio.edu/chastain/ip/lamann.htm> (žr. 2023-05-16)
- Dalevskytė-Sierakauskienė, Apolonija, 2019: *Atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Daujotytė, Viktorija, 1990: „Aušra lietuvių lyrikos kelyje”, *Tautos žodžio lemtys*, 1990, Vilnius: Vaga, 175-193.
- Daujotytė, Viktorija, 1990: „Aušra” lietuvių lyrikos kelyje, Tautos žodžio lemtys, Vilnius: Vaga, p. 175-193.
- Fukuyama, Francis, 2019: *Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle For Recognition*, London: Profile Books.
- Geda, Sigitas, 1997: „Gedimino valsybės fragmentais”, Vilnius: Vaga, p. 75-76.
- Geertz, Clifford, 2005: *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005.
- Gellner, Ernest, 1996: *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius: Pradai.
- Genzelis, Bronius, 2013: „Tautinės savimonės branda ir jos apraiškos 1863-1864 metų sukilimo metu”, in *1883-1884 sukilimas Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos Nacionalinis muziejus, sud. Aldona Bieliūnienė, Birutė Kulnytė, Rūta Subatniekienė. Dailininkas Arūnas Prelgauskas, p. 7-15.
- Greenblatt, Stephen, 1900: Resonance and Wonder, *Bulletin of the American Academy of the Arts and Sciences*, 43, p. 11-34 .

- Greenblatt, Stephen, 1989 :The Circulation of Social Energy, *The Shakespearian Negotiations*, University of California Press, p. 1-21.
- Greenblatt, Stephen, 2007: Rasinė atmintis, *Baltos lankos*, nr. 27, p. 21-43.
- Greenblatt, Stephen, 2011: Tikrovės palytėjimas, *XX amžiaus literatūros teorijos*, II t., sudarė A. Jurgutienė, vertė Brigita Speičytė Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Greenblatt, Stephen, 2011: Tikrovės palytėjimas, *XX amžiaus literatūros teorijos*, II t., sudarė A. Jurgutienė, vertė Brigita Speičytė Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Griškaitė, Reda, 2013: *Auszra* ir Teodoras Narbutas, *Archivum Lithuanicum* 15, 2013, p.191-270.
- Griškaitė, Reda, 2016: „Istorija – tarp Apšvietos ir Romantizmo”, *Lietuvos literatūros antologija (1795-1831)*, II t., Vilnius: Lietuvių literatūros tautosakos institutas, p. 387-393.
- Gustaitė, Genovaitė, 1992: „Vladislovo Dembskio laišakai J. I. Kraševskiui”, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, 138-141.
- Habsbawn, Eric, 1992: *The Invention of Tradition*, edited by Terence O. Ranger, Cambridge University Press, 1992.
- Hirschi, Caspar , 2011: *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*, Cambridge: Cambridge University Press, doi:10.1017/CBO9781139032551.
- Hroch, Miroslav, 2012: *Mažosios Europos tautos*, Vilnius: Mintis.
- Huizinga, Johan,1996: „Istorijos idėja”, vertė Eugenijus Ališanka, in: *Kultūra ir istorija*, Vilnius:Gervelė, p. 110-153.
- Hutchinson, John, 1999: „Re-Interpreting Cultural Nationalism”, *Australian Journal of Politics and History: Volume 45*, Issue 3, p. 392-409.
- Ishiguro, Kazuo, 2017: *My Twentieth Century Evening and Other Small Breathtroughs*, The Nobel lecture, London: Faber&Faber.
- Ivanauskas, Vilius, 2013: „Nacionalinis klausimas internacionaliniame sovietų idėjiniame lauke”, p. 314, p. 131-2014, in: *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos dekonstravimas*

tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 269-316.

Jackiewicz, Mieczysław, 1996: Andriaus Vištelio -Višteliausko knygos rankraštis, iš lenkų kalbos vertė Rasa Lazauskaitė, *Literatūra ir menas*, 1996, kovo 2, nr. 9, p. 13.

Jackiewicz, Mieczysław, 2017: „ANDRIUS VIŠTELIS-WISZTELEWSKI – LITEWSKI POETA DWUJĘZYCZNY”, *Zagadnienia bilingwizmu. Seria 1, Dwujęzyczni pisarze litewscy i polscy / redakcja naukowa tomu Andrzej Baranow i Jarosław Ławski*, Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, p. 131-137, internetinė prieiga: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/10329/1/M_Jackiewicz_Andrius_Vi%C5%A1telis_Wisztelewski_litewski_poeta_dwujezyczny.pdf (žr. 2023-05-22).

Jonaitis, Marijus, 1994: *Poetas ir visuomenė XIX-XX amžių sankirtose*, Klaipėda: Eldija.

Kalėda, Algis, 2011: ADOMO MICKEVIČIAUS LIETUVA: EGZOTIŠKUMAS – UNIVERSALIJOJOS, in *Mitų ir poezijos žemė: Lietuva lenkų literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 71–111, internetinė prieiga: (http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LG00/Algis_Kal%C4%97da._Adomo_Mickevi%C4%8Diaus_Lietuva.LG4803B.pdf).

Karolis Račkauskas – Vairas, A. J. Višteliauskas (Užbaiga.). *Tėvynė*, 1912, spalio 25 (nr. 43), New York, p. 1.

Kaunas, Domas ir Kšanienė, Daiva, [b.d.]: „Birutė”, in *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, internetinė prieiga: <https://www.vle.lt/straipsnis/birute-4/> (žr. 2023-05-23).

Kaunas, Domas, 1996: *Aušrininkas. Tautinio atgimimo spaudos kūrėjas Jurgis Mikšas*, 1996, Vilnius: Mažosios Lietuvos Fondas Kultūra.

Kaunas, Domas, 2011: „Auszros” archyvas ir jo likimas”, „*Auszros*” archyvas: *Martyno Jankaus rinkinys*, 2011, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, p. 12-45.

Kavolis, Vytautas, 1994: *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga.

Keblaitis, Antanas, 1929: Andrius Vištaliauskas, *Židinys*, 1929, nr. 7, p. 65-68.

Kridl, Manfred, 1952: „Two Champions of a New Christianity: Lamennais and Mickiewicz”, *Comparative Literature*, vol. 4, no. 3, 1952, pp. 239–267, <https://doi.org/10.2307/1768536> (žr. 2023-05-19).

Kristinaitytė, Ieva, 2017: „Andriaus Jono Vištelio rankraštinis palikimas”, bakalauro darbas, Vilniaus universitetas.

Książka jubileuszowa Dzennika Poznańskiego 1859-1909, POZNAŃ CZCIONKAMI DRUKARNI DZIENNIKA POZNAŃSKIEGO. 1909, internetinė prieiga: http://bc.wbp.lublin.pl/Content/25170/26102_KS-324005-III-L_Ksiazka-jubileuszowa-Dziennika-Poznanskiego-1859-1_0000.pdf .

Kšanienė, Daiva, [b.d.]: „Ernst Weyer”, in *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, internetinė prieiga: <https://www.mle.lt/straipsniai/ernst-weyer#&gid=1&pid=1> (žr. 2023-05-16).

Kučinskienė, Aistė: Vištelis-Lietuvis, <http://www.xn--altiniai-4wb.info/index/details/1104> (2022-05-23).

Kuzmickas, Vincas, 1971: Aušros poeto likimas (apie A.Vištelio-Višteliausko gyvenimą ir kūrybą), *Senosios lietuvių literatūros baruose*, 1971, sudarė J.Zinkus, Vilnius: Vilniaus V.Kapsuko universitetas, 119-176.

Kuzmickas, Vincas, 1971: Aušros poeto likimas (apie A.Vištelio-Višteliausko gyvenimą ir kūrybą), *Senosios lietuvių literatūros baruose*, 1971, sudarė J.Zinkus, Vilnius: Vilniaus V.Kapsuko universitetas, 119-176.

L. W. Rzepecki, „Pamiętna noc listopada czyli Dzieje wojny narodowej z roku 1830 i 31-go wnukom opowiedziane przez żołnierza czwartaka / napisał w roku jubileuszowym 1880-tym Ludwik Rzepecki ; uzup. Karol Rzepecki.“, Wielkopolska. Biblioteka Cyfrowa, internetinė prieiga: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/234996/edition/197948?language=pl> (žr. 2022-05-22).

Languages in the Lutheran Reformation. Textual Networks and a of Ideas, edited by: Mikko Kauko, Miika Norro, Kirsi-Maria Nummila, Tanja Toropainen, and Tuomo Fonsén, 2019: Amsterdam University Press.

Laurinavičius, Česlovas, sud., 2013: *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos dekonstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Laurinkienė, Nijolė, 2013: „Perkūnkulkė – griauštinio dievo ženklas” in *Tautos menta: mitinio pasaulėvaizdžio tyrimai*, internetinė prieiga: <http://tautosmenta.lt/wp->

content/uploads/2013/12/Laurinkiene_Nijole/Laurinkiene_LK_1996_1.pdf (žr. 2023-05-25).

Leersen, Joep, 2006: „Nationalism and the cultivation of culture“, *Nations and Nationalisms*, Volume 12, Issue 4, October 2006, p. 559-578.

Leersen, Joep, 2016: Gods, Heroes, and Mythologists: Romantic Scholars and the Pagan Roots of Europe's Nations, *History of Humanities*, 1(1), 2016, p. 71-100.

<https://doi.org/10.1086/685061>, internetinė prieiga:

(https://pure.uva.nl/ws/files/13713042/Gods_Heroes_and_Mythologists.pdf). (žr. 2023-05-21).

Leinartė, Dalia, 2017: „Nationalism and the Family“, *The Lithuanian family in its European context, 1800-1914: marriage, divorce and flexible communities*, Cham : Palgrave Macmillan.

Levina, Jūratė, 2007: „Šekspyras ir literatūros valia: kiekvienas po savo Šekspyra?“, in Stephen Greenblatt *Vilas ir pasaulio valia*, vertė Jūratė Levina, Vilnius: Mintis.

Lietuvių poezija I, sudarė Vytautas Vanagas, Vilnius: Vaga, 1969, p. 189 – 192.

Lyotard, Jean-François, 2010: *Postmodernus būvis. Ataskaita apie žinojimą*, vertė Marius Daškus, Baltos lankos, Vilnius.

Łossowski, Piotr, 1965: „GAZETA „AUSZRA" i POCZĄTEK NARODOWEGO RUCHU LITEWSKIEGO (1883—1886)“, *Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej. T. 1 (1965)*, p. 81-129.

Lotman, Jurij, 1986: Literatūrinė biografija kultūros istorijos kontekste (Apie tipologinį teksto ir autoriaus asmenybės santykį), *Colloquia* 32 (2014), iš rusų kalbos vertė Virginija Cibarauskė, 2014, internetinė prieiga: http://www.llti.lt/lt/colloquia_32/ (žr. 2019-06-05)

Maciūnas, Vincas, 1935: „Krokuvos bibliotekose pasirašus“, *Vairas*, 1935, birželis (nr. 6), p. 172–179.

Marcinkevičius, Juozas, Erelnyčia, *Paukščių ir Žmonių lizdai*, Vilnius: Vaga, 1986 p. 6 – 60.

Marčėnas, Rimantas, 1991: *Išdrąskytų gandrų lizdai*, Kaunas: Šviesa.

Markiewicz, Zygmunt, „Mickiewicz i Lamennais“, *Pamiętnik Literacki*, 1963, nr. 54 / 4, p. 499–519.

- Mastianica, Olga, 2016: *Bajorija Lietuvių tautiniame projekte (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Medišauskienė, Zita, 2011: „Laikas–erdvė–žmogus“, in *Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, VIII tomas I dalis, Vilnius: Baltos lankos, p. 83-140.
- Miastenica, Olga, 2013: „Bajoras, rašantis lietuviškai“, arba kalbos ir tautinės tapatybės ryšys ankstyvoje Mečislavo Davainio-Silvestraičio publicistikoje, *Archivum Lithuanicum* 15, p. 331-348.
- Mykolaitis-Putinas, Vincas, 2008: *Raštai II (I) t.*, sudarė D. Krištopaitienė, Vilnius: Literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 169-177.
- Mikšytė, Regina, 1978: „Birutė“, *Silvestras Valiūnas*, 1987, Vilnius: Vaga, 177-200 p., internetinė preiga: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LF00/Regina_Mik%C5%A1yt%C4%97._Birut%C4%97.LF3300A.pdf (žr. 2022-05-23).
- Miscevic, Nenad: „Nationalism“, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), internetinė prieiga: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/nationalism/>.
- Payne, Michael, 2005: Introduction: Greenblatt and New Historism, *The Greenblatt Reader*, edited by Michael Payne, Malden: Blackwell Publishing.
- Palilionis, Petras, 1983: *Vėjuota saulė*, Vilnius: Vaga, p. 113 – 159.
- Pauliukevičiūtė, Dalia, 2022: Praeities tykojimas: medžioklė Józefo Weyssenhoffo romane Sabalas ir panelė, *Literatūra*, 2022, vol. 64(1), p. 45–57, internetinė prieiga: <https://www.zurnalai.vu.lt/literatura/article/view/30617/29615> (žr. 2023-05-23)
- Petrauskas, Rimvydas, 2016: *Galia ir tradicija*, Vilnius: Baltos lankos.
- Petreikis, Tomas, 2015: Aušrininko Andriaus Vištelio rankraštinio palikimo kelias į Lietuvą, *Knygotyra*, nr.65, p.66-93, internetinė prieiga: <http://www.zurnalai.vu.lt/knygotyra/article/view/8453/6323> (žiūrėta 2022-05-22).
- Petreikis, Tomas, 2016: Aušrininko Andriaus Vištelio archyvo likučiai, *Knygotyra*, nr. 67, p. 64-89, internetinė prieiga: <http://www.zurnalai.vu.lt/knygotyra/article/view/10177/8215> (žiūrėta 2023-05-22).
- Plakans, Andrehs, 2011: „Five decades of transformations, 1855–1905“, *A Concise History of the Baltic States (Cambridge Concise Histories)*, Cambridge: Cambridge University

Press. doi:10.1017/CBO9780511975370, p. 234-23.

Pranskus, Bronius, 1955: A. Vištelis, *Lietuvių poezija XIX amžius*, sudarė B. Pranskus, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955 p.

Raguotis, Bronius, 1983: „Iš užsienio lietuvių kultūrinio gyvenimo“, *Pergalė*, 1983, nr. 33, p. 188 – 190.

Raguotis, Bronius, 1983: Andriaus Vištelio biografijai, *Pergalė*, 1983, nr. 3, p. 187-190.

Raila, Eligijus, 2020: *Lietuvystės Mozė: Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.

Reardon, Bernard, 1985: „Lamennais and Paroles d'un Croyant“, in *Religion in the Age of Romanticism: Studies in Early Nineteenth-Century Thought*, Cambridge: Cambridge University, p. 176-206, Press. doi:10.1017/CBO9780511621475.008.

Romani, Roberto, 2021: „Lamennais’s sensibility“, *History of European Ideas*, Volume 47, 2021 - Issue 5, internetinė prieiga:

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01916599.2020.1842607> (žr. 2023-05-19)

Skurdienė, Irena, 2001: Andrius Jonas Vištelis–Višteliauskas, *Lietuvių literatūros istorija XIX a.*, sudarė J. Girdzijauskas, 2001, Vilnius: Literatūros ir Tautosakos institutas, p. 413-419.

Smith, Antony D., 2013: „Interview – Anthony D. Smith“, in *E-International Relations*, 2013-09-03, internetinė prieiga: <https://www.e-ir.info/2013/09/03/interview-anthony-d-smith/> (žr. 2022-05-19)

Snyder, Timothy, 2008: *Tautų rekonstrukcija*, vertė Rimantas Matulis, Vilnius: Mintis.

Speičytė, Brigita, 2004: *Poetinės kultūros formos. LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Speičytė, Brigita, 2006: „Naujasis Istorizmas“, *XX amžiaus literatūros teorijos*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: VPU leidykla.

Speičytė, Brigita, 2012 : *Anapus ribos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Speičytė, Brigita, 2015: „Lietuvių kalbos archeologija: Pranciškaus Vilčinskio laišakai Eustachijui Tiškevičiui“, in: *Kova dėl Istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*, sudarė Reda Griškaitė ir Žygintas Būčys, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 87-110.

- Speičytė, Brigita, 2016: „Lietuvių folkloristikos pradmenys”, *Lietuvos literatūros antologija (1795-1831)*, II t., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.
- Speičytė, Brigita, 2016: „Literatūra kryžkelėje, Recenzija: Beata Kalęba, Rozdroże: Literatura polska w kręgu litewskiego odrodzenia narodowego [Kryžkelė: Lenkų literatūra lietuvių tautinio atgimimo aplinkoje]”, Kraków: Universitas, 184-195 p., ISBN: 97883-242-3038-9, *COLLOQUIA* (39).
- Speičytė, Brigita, sud, 2016: *Lietuvos literatūros antologija (1795-1831)*, II t., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Sprindis, Antanas, 1958: Nežinomi Vištelio– Višteliausko rankraščiai, *Literatūra ir menas*, 1958, liepos 12 (nr.28), p. 4
- Staliūnas, Darius, 2015: „Lenkija ar Rusija? Lietuva rusiškajame mentaliniame žemėlapyje”, in *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, sudarytojas Darius Staliūnas, Vilnius: Baltijos kopija, p. 29-174.
- Staliūnas, Darius, 2015: „Vilniaus laikinoji archeologijos komisija ir universiteto atkūrimo sumanymai“, in: *Kova dėl Istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855-1915)*, sud. Reda Griškaitė ir Žygintas Būčys, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 81-86.
- Staliūnas, Darius, 2015: *Lietuvos ervinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, sudarė Darius Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.
- Staliūnas, Darius, sud., 2015: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, sudarytojas Darius Staliūnas, Vilnius: Baltijos kopija.
- Stephen Greenblatt, „The Circulation of Social Energy”, *The Shakespearian Negotiations*, University of California Press, 1989, p. 1-20.
- Subačius, Paulius, 1999: *Lietuvių tapatybės kalvė*, Vilnius: Aidai, 1999.
- Subačius, Paulius, 2001: *Tekstologija: teorijos ir praktikos gairės*, Vilnius: Aidai, 2001.
- Šeferis, Valdas, 2006: Tautinė tapatybė lietuvių biografijose (Jonas Basanavičius, Jonas Šliūpas, Vincas Kudirka), *Literatūra* 48 (5), p. 45-76, 2006.
- Šeina, Viktorija, 2021: *Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczius lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Šliūpas, Jonas, 1890: Andrius Jonas Visztelauckas, Lietuwiszkieje rasztai ir rasztininkai/ raszliszka perzwałga parengta Lietuvos Mylėtojo, 1890, Tilžė, p. 136-168.

- Švedas, Aurimas, 2020: *Istoriko teritorija*, Vilnius: Aukso žuvis.
- Trinkūnas, Jonas, 1997: „Išrinktasis – karys, poetas, aušrininkas”, *Literatūra ir menas*, gruodžio 20 d., 1997, 5 p.
- Trinkūnas, Jonas, 2009: „A. Vištelis”, *Lietuvių senosios religijos kelias*, internetinė prieiga: <http://romuva.lt/wp-content/uploads/2016/04/relig-istorija-7-gr.pdf> (žr. 2023-05-02), p. 198-200.
- Tumas, Juozas, 1924: Jonas-Andrius Vištelis-Lietuvis, *J.Tumas, Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas: Aušrininkų grupė 1-2*, Kaunas, 1924, 3-52.
- Vaitiekūnienė, Aldona: Andrius Vištelis-Lietuvis, *Tarybinis mokytojas*, 1957, lapkričio 21 d.
- Venclova, Tomas, 2013: „Aušros perspektyva”, *Tikrovės pertrūkis*, Vilnius: Lietuvių literatūros institutas, p. 31– 38.
- Weeks, Theodore R., 2001: “Russification and the Lithuanians, 1863-1905.” *Slavic Review* 60, no. 1 (2001), p. 96–114. <https://doi.org/10.2307/2697645>.
- White, Hayden, 1966: “The Burden of History”, *History and Theory*, Vol. 5, No. 2 (1966) p. 111-134, internetinė prieiga: <https://www.jstor.org/stable/2504510>.
- White, Hayden, 1995: „Naratyvumo vertė vaizduojant tikrovę”, *Baltos lankos*, Nr. 5, p. 33-64.
- White, Hayden, 1996: „Annales mokykla”, in *Kultūra ir istorija*, Vilnius: Gervelė, p. 154-173.
- Židonis, Giedrius, 2009: *POZITYVIZMAS IR LIETUVIŲ PROZA XIX AMŽIAUS ANTROJI PUSĖ*, Vilnius: VDU, 2009, daktaro disertacija.
- Žukas, Vladas, 1897: „Poetas aušrininkas“, *Literatūra ir menas*, 1987, gruodžio 12, nr.50, p.14.
- Žukas, Vladas, 1992: „A. Vištelio laiškas Kraševskiui“, *Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J.I.Kraševskiui*, p.168-284.
- Žukas, Vladas, 2000: „Andriaus Vištelio biblioteka”, *Literatūros pabarėse*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, t. 1, p. 175 – 188.
- Žukas, Vladas, 2000: Keletas Andriaus Vištelio gyvenimo ir literatūrinės veiklos bruožų, *Literatūros pabarėse*, T. 1., Vilnius, 2000, p. 166-174.

Summary

The Lithuanian Culture Project by Andrius Vištelis, One of the Main Contributors to “Auszra”

The object of the thesis is the Lithuanian culture project of Andrius Vištelis, and the goal is to reconstruct and contextualize that project in the 19th century of the second half in the field of cultural nationalism phenomena and the processes of modernization of Lithuanian culture. The methods of New historicism and cultural nationalism studies are being used for this purpose.

So far, the leading research of Vištelis biography and work has been carried out by Juozas Tumas-Vaižgantas, Vincas Kuzmickas, Vladas Žukas, Viktorija Daujotytė, Tomas Petreikis. For them, Vištelis is discussed as a member of the larger group of *Auszra* poets. It is understandable that in this way, the playful creation of Vištelis's improvisational nature is not sufficiently revealed, which is what this research aimed to do. In this thesis, Vištelis' work is discussed not from an aesthetic perspective but from a cultural research perspective in order to reveal the heterogeneous nature of cultural nationalism in the Lithuanian culture project of Andrius Vištelis and to provide the discourse of Lithuanian literary history with new material.

The first chapter of the thesis conceptualizes the problem of Vištelis reception and research in the historiography of Lithuanian literature. Methodological provisions of new historicism and cultural nationalism are used to study *Auszra* discourse and re-contextualize Vištelis' work and activities. The second chapter is aimed to reconstruct the environment of Vištelis, and its communication networks, revealing an active interaction with the January Uprising (1863-1864) rebels, Prussian Lithuanians, and *aušrininkai*; those networks forming the Lithuanian cultural project of Vištelis, the cultural tensions arising in these interactions. From the perspective of Vištelis, the dispute between Jonas Basanavičius and Jonas Šliūpas regarding *Dziennik Poznański* is actualized, which characteristically reveals the cultural tensions between the heritage of the Grand Duchy of Lithuania (the Polish-Lithuanian Commonwealth) and the cultures of modern nationalism, which revealed Vištelis' position in the face of the decline of heterogeneous culture. In the third chapter, reviewing the collection of personal readings and translations of Vištelis, the impact of the phenomenon

of Osianism and the practice of poetic reconstruction on Vištelis work and the importance of the ideas of utopian socialism for the Lithuanian cultural project of Vištelis are explored. These socialist ideas are revealed in the poems "Zėmes Dalyba (dalinims)" and "Dalinimas Žemes". The last and fourth part delves into the motivations and strategies of creating the epic of the nation by Vištelis, among which the ambition to consolidate the intelligentsia and its unique role in the Lithuanian cultural project are prominent. The search for the nation's epic is crowned by the unfinished poem *Kastītis ir Juraite*. In the poem, the ideas of the Polish-Lithuanian Commonwealth (and the Grand Duchy of Lithuania) heritage are vivid, as the concept of imagined paganism.

The thesis detailed the place of Vištelis in *Auszra* discourse and clarified his position as a poet-philologist of an authority to supplement the view established in history that Vištelis was a strange unproductive poet. The facts of the work and biography of Vištelis have also been updated. This thesis shows that Vištelis can be considered the author of Lithuanian messianism, continuing the tradition of the romanticism literature of the Polish-Lithuanian Commonwealth uniquely.

The appendices of the thesis contain transcriptions of the unpublished texts of Vištelis "Zėmes Dalyba (dalinims)" and "Dalinimas Žemes", *Kastītis* and *Juraite*.

Priedas nr. 1

Zēmes Dalyba (dalinims)⁴⁸³

per J.A.W. Lietuvį⁴⁸⁴

Imkit tą ziame – tari iš

savo aukštūbes –

WYEßpats neßmerotu Swietu Sutwertojis.

Imkit tą žemę - ale šu S'kirdim[is]⁴⁸⁵

Wienybes

Dalyketies kad gautu koznas

Gywentojis.

II

O lape jiem atšakie

Koks tu paiks efi

Su wis tik iš sawo

Gimēnies geræp [??]

Juk ir tu ne menkesnis

už jus atsigimes –

Ir tu tiktaį ašitas

tikt baiſei urimes [??]

Łapkriſtyj 1870 m.

J.A.W. Lietuvį

⁴⁸³ Dainų rinkinys, nesužymėtas paskutinis lapas.

⁴⁸⁴ Neįk. užbraukytos pusantros eilutės.

⁴⁸⁵ Nusitrynę, neįsk.

Dalinimas Žemės⁴⁸⁶

Imkit tą žemę tare iš savo aukszybes⁴⁸⁷

Wieszpats ne isz mierūtu swietu sutwertojas.

Imkit tą žemę, ale su szirdimis wiernybes

Dalykites kad gautu kožnas giwentojas⁴⁸⁸.

Ir kiekwienas ištiese gudrey sawo rankas,

Eme senas ir jaunas ka nutwert galėjo.⁴⁸⁹

Artojas pasieme saw dirwas ir łankas,

Medžiotojas girias ir Mißkus saw užėjo.

Ir paeme kupczius i Krowus łobiu daugi,

Kunigs geriausiu wynu išrinko pintines.

Karalus uždarinej tiltus, kelius drauge

Ir tare wisiems, turit man dūti daðimtines.

Wełay, perwełay – negreyt⁴⁹⁰ po⁴⁹¹ dalybu [neįsk.]

Atejo giesminiķs iš tolimiausios szalies,

Bet szałts wejas jam tiktay sūke łabaj gayłaj

Nes nepaliko jau jam zmones jokios dalies.

Ak kada! juk aß sunus Tawo wierniauisis

Nieko negawau, lyg koks waykas Waragono⁴⁹².

Suwaįtojo kaip stirnos skambs sopulingiauisis

Ir ludnas⁴⁹³ pūli prießais sosta Dangaus Pono:

Kad taw teip geray giwenti swiete sapnynu

Pasake Sutwerojis, rugok pats ant sawęs:

⁴⁸⁶ F1-875 [A. Vištelis] Bonaverntūra, Vulgo Dudorius „Dalinimas Žemės“ [juodraštis]

⁴⁸⁷ Eilutė virš išbraukta: „Imkit tą žemę! tare Wieszpats isz sawo aukszybes.“

⁴⁸⁸ Prieš tai išbraukta eilutė: „Pasidalykit teip wiernaj.“

⁴⁸⁹ Prieš tai išbraukta eilutė: „Griebe kas ką galejo ir“

⁴⁹⁰ Ištaisyta iš: įlgaj

⁴⁹¹ Išbraukta: wįfu

⁴⁹² Taisyta iš: neprieteliaus waykas, Waragonas – galbūt nuo 'varo gon' '(gonis - nenaudėlis).

⁴⁹³ Taisyta iš: sulindęs

O kur gi tu tad buwei, kaip žemę dalino?"
Asz buwau, tare Zinis, Wießpatie, prie Tawęs,

Stebejausi ant Weido Tawojo Szwentnyczios
Kłaûsi szwentu ałasu skambejimais girdziau
Dawanok, kad ugnele Tawosios Zynyczios
Dwasioj prigeręs, žemes razkažius prapuldziau!

Ką dabar? tare Wieszpats „swiets jau padalytas,
Neisziemiau nieko iß žemes del sawęs:
Jei tu nori buti mano prieglobstij iłsitas,
Kieksyk atejsi rankas ißtiejtu del Tawęs

D 10-3-81. Krokawaj

Bonawentura, Vulgo Dudorius

Priedas nr. 2

Kastītis ir Juraite

[146]

Wienam daikte⁴⁹⁴ Bałtmarių skandūlej⁴⁹⁵ wändeniu

Ant dugno, kaip pasaka sako mus Prosianiu⁴⁹⁶,

Pirmamžiu buwus pilis marių Karalaites

Duktes Perkuno ir gi Latūnos – Juraites.

5 Ant tos pilies stebuklings pałocius stowejo

Kurs no brangių žiamczyugų kaip saule spindejo,

Wisas isz puikiausiojo gintaro statytas

Stogas žuwineis žwynais puikai apkłostytas,

Wisi slenksčzei auksinei langai diemantinei,

10 Asla, lubos ir wisi szonai kristolinei,

Pastate jai tą pilį patsai sianis Pramžius.

Bet nieks jos neiszwydo ilgus amžiu amžius

Nes mirtnoms akims patirt ją buwo uždrausta

Todel amžinai mirko wandeneis apsiausta.

15 Aplink tą wietą wandū wyreis⁴⁹⁷ ir werpetais,

Uže, szlamszte kunkułais wirdams wisais metais,

Wisi marinikai no to baisingo woł⁴⁹⁸

Irdamiesi wisados lenkesi isz toł,

Jei kartais koksnor łaiwas per arti atklydo,

20 Bangų warytas ir ją pro migłas iszwydo,

Akies mirksnij budawo kaip sziukszme⁴⁹⁹ paimtas,

Ir Pagriebdos Skyleje umai nugramždintas. //

[147]

Wieną-sīk ne kurs gražus, puikus jaunikaitis

⁴⁹⁴ Čia: 'vietoje'

⁴⁹⁵ Skanduolys – gylė, giluma

⁴⁹⁶ Prosenas – senovinis; protėvių

⁴⁹⁷ Vyris – sūkurys, verpetas

⁴⁹⁸ Volas – banga (vok. Welle)

⁴⁹⁹ Šiuksmena, šiuksmė – šiukslė

- 25 Wardu Kastytis – didei drąsus Milžinaitis
 Be medžiodams laimikio mariu pakrasztyje
 Nuwejo iszsimaudit wasaros karsztije
 Wieną-sīk ne kurs gražus, puikus jaunikaitis
 Wardu Kastytis – didei drąsus Milžinaitis
- 25 Be medžiodams laimikio mariu pakrasztyje
 Nuwejo iszsimaudit wasaros karsztije
 O besimaudant⁵⁰⁰ mate kaip mariu žuweles
 Siaute saw wandenyje liksmi [sic] ant sauleles,
 Łaimingos ir be baimes szian ir tian szwitawo
- 30 Aplink jį niat drasesnes jam su žiopa sawo
 Į szłaunį, tai į szoną lengvai stuktelejo
 Kitos gi su pelekais kutęnti pradejo,
 Didesneses isztoło dugne czwierijosi⁵⁰¹
 Wartesi, piłwus rode, narsze, trainiojosi.
- 35 Wis tai matant Kastytis dumoti pradejo
 O isz dumû nelemta mįslis susidejo.
 „Asz tiek wisokiû žweriû giriniû prigaudžiau
 „Ir tiek daug jau wisokiû saw paukszcziu priszaudžiau
 „Kodel gi asz ir szitu žuwiu⁵⁰² susigauti
- 40 „Negaleczia nors wieną siki paragauti!?” –
 Dumoja, akis marksta, tarytum kad snaudžia,
 O jis mįslis wienija, werpia siula – audzia.
 Ir sztai, kaip užsimane, gatawos gaudykles,
 Meszkeres, ziuberklai ir wisakios žudykles
- 45 Pintinius spąstus, waržas⁵⁰³ ir wenterius⁵⁰⁴ pinklus
 Ir szilkinius gudriausei surazgiotus tinklus
 Kaip buwo jau pabaigtos tos baisios žabangos
 Diena ir nakti eme žwejoj be atwangos
 Ir siłpnus giwentojus wandeniû žudyti

⁵⁰⁰ O besimaudant – taisyta iš: Besimaudantis

⁵⁰¹ Čvierytis – maivytis, perdėtai puoštis.

⁵⁰² Ž perbraukta [nėra galimybių suformatuoti ženkle atitikmenį].

⁵⁰³ Varža – iš vytelių pintas ar iš medžio skalų padarytas prietaisas su įgerkliu žuvims gaudyti, bučius, bukis

⁵⁰⁴ Venteris – žvejybos tinklas su sparnais ir prieduru

50 Biltik sawo nedorus norus iszpildyti.
Taip įdrįsęs pakrasczceis teriot bemałones
Pasileido į pilnas marias ant žwejonės,
Ketindams prisiwersti pilną laiwą sawo
Pargaudytu žuwiū, bet tūmsyk apsigawo
55 Nes wisus sutwerimus panyka nutwere
Kas gyws no kraszto⁵⁰⁵ bego ir galwosna nere
O sargas wandeninis⁵⁰⁶ szimtaakis Strgus⁵⁰⁷

[sic] Pusweidonas Iszwydęs gywentoju wargus⁵⁰⁸

Wisas Patrimpo gales smarkei sujudio
60 Niat Umarą ir paczia Audra pabudino.
[148]
Kaip pradejo wisi dukt putot ir rustauti
Wandeniūse sukt daubas, wilnimis skałauti
Ir jį su laiwu podraug betrankant ir metant
Kaip sziaudą arba pałą kłūne javirus wetant⁵⁰⁹
65 Wilniu wołai wiens kītam aldžia⁵¹⁰ metidami
Tai daubon įtrenkdami, tai wel iszkełdami
Kaskart tolyn mariosna be palowos ware
O marios szłamszte, uže, szniokszte kai pragare,
Werdanczios, putojanczios teįpo iszgastingai
70 Tartum lyg kad pats Pramžius krate jas rustingai
Łiepdams idant gomurius sawo atdarytu,
Ir wisą žiamę sawo nasrūse prarytu.
Ziame jam [Kastyčiui] isz po akiū jau sianeī isznyko
Wirszuj jo tik dangus, o pojūm wandū liko
75 Iszskłaide jam isz gałwos jau wisus nedorus,
Gałwažudinkus, bjaurius geidulus ir norus.
Diewus jau ir Diewaites nabagas melst eme,

⁵⁰⁵ Po šiais žodžiais pažymėtas lankelis su skaičiumi du – tikriausiai žymi du atskirai rašomus žodžius

⁵⁰⁶ O sargas wandeninis – taisyta iš: O wandeninei sargai

⁵⁰⁷ Strgus veikiausiai err. Stargus, nuo 'starkus' – starkis

⁵⁰⁸ Eilutė taisyta iš: Izwydęs gywentoju iszgastį ir wargus

⁵⁰⁹ Vėtyti – čia dviprasmybė: beriant skirti grūdus nuo pelų; mėtyti, blaškyti į šalis (pučiant stipriam vėjui)

⁵¹⁰ Nuo 'eldžia', 'eldija' – laivas, valtis

Ne bąsu, bo tas wisaĩ jau jam iszsiseme,
 Ala mįsle krutĩdams łupas surakĩtas,
 80 Tame pagriebe łaiwą jo n'iszpasakytas
 Sukurỹs ir⁵¹¹ įtraukę̃s į baisu werpetą
 Wandenio prade sukt kaip bruzgulį⁵¹² į ratą
 Wienusyk i dwi dalį wandų persiskele
 Ir kałnais į padanges wirsdams iszsĩkele,
 85 O szale jo atklanei⁵¹³ buwo atsidarę̃
 Su briaunoms ant pakriuszi⁵¹⁴ kaip Kepłos pragare.
 Jau mįslijo kad tame gomuryj reĩks źuti
 Ir begarbes dūti czion [Kastyćio] kaulalams suputi.
 Ne toks buwo da Diewu-Tewo priłikimas
 90 Welaus ture nusidūt jo⁵¹⁵ iszsĩpildimas
 Todel kunkułs isz gelmes iszwirsdams łaiwelį
 Nubłaszke kaip płunksnelę no daubos į szalį
 O tūmtarpu szwiesybe kaip saules gilybej
 Praźibo wienusykiu dangiszkoj groźybej.
 95 Waĩks, nors įsmert perilsę̃s gelmen źwilkterejo
 Ir iszwydę̃s stebuklą pats ten szokt norejo. //
 [149]
 Tai buwo gintarinis pałocius Juraĩtes
 Bałtmariniu wandeniū paczi^{os} Karałaĩtes.
 Bet łaiwas woło nesztas nułat tolyn kure
 100 Ir kaźkaip toli jau no pilies atsidure.
 Nelaimingasis źwejas paźwelge dangūsna
 Wejas, kurs gausdamas jį ware wakarūsna,
 Prade stabdytis, suktis, o wilnis ardytis
 O wołai į kamūlus weltis ir darkytis.
 105 Zenklās tai, kad du wejai wiens priesz kitą ejo
 Ir neregimą kową terp sawę̃s pradejo.

⁵¹¹ Sukurỹs ir – taisyta iš: Ir

⁵¹² Bruzugulis – žaidžiamasis kauliukas

⁵¹³ Čia – gelmės, bedugnės (nuo lenk. *otchłań*)

⁵¹⁴ Galbūt turima omenyje: pakraščiu

⁵¹⁵ jo – taisyta iš: jojo

- Patrimputis Pusweidons su triszakiu sawo
 Dukdams kitokiu budu wardenius užgawo,
 Prade drumst ir makaľut, plampūt⁵¹⁶ ir taszkyti,
 200 Wilnis kai teszlos kaľnus minkit ir drabstyti.
 Antra diena wakarop iszwydo baisinga
 Milžina neswietinkai⁵¹⁷ didį ir galinga
 Apie kurį jau sianeį daug buwo girdejęs,
 Bet akimis iksziol da niekad neregejęs
 205 Kurs rodes dangu sieke su gaľwa raudona,
 Buwo tai sunus mariu Diewo Pusweidono,
 Wardu Tolūregemus⁵¹⁸ Kuklops Patrimputis

 Diddantis Staubunas Skerdžius Wienakutis...⁵¹⁹
 Zinojo kad kas į jo rubežius užklydo
 210 Łaivas didis ar mažas buwo sutriuszkįtas
 Ir nasrūse su wiskūm kai silke prarįtas⁵²⁰
 Todel to neprietelaus kas gywas bijojo,
 O ir Kastytis, norint drasus, wenge jojo.
 Priesz saulełaida prade aptykt wejas baugus,
 215 Wilnis sumažejo ir nusibłaiwe dangus
 Bet sauleles iszwydo jau vos pusia weido
 Kuri weik už auksztuju kaľnu nusilaido
 Į didwandenines ir bedugnines jurias
 Maudytis, kaip paprasta į maudynes surias. //
 [150]
 220 Jau dwidienis praszoko, ir weľ⁵²¹ naktis blįsta,
 O jis iszalkęs, troksztąs nūlat skendi⁵²², klįsta⁵²³.
 Jau ne jis, tiktai łaiwas kur nor pats siubūja

⁵¹⁶ Plampuoti – bristi; taip pat plampoti – braidyti taškantis, pliuškenti

⁵¹⁷ Nesvietinkai – nežemiškai

⁵¹⁸ Autoriaus naujadaras, nuo ‘toli regėti’.

⁵¹⁹ Neįprasta eilutė: 12-os skiemenų.

⁵²⁰ brūkšnys virš į [nėra galimybės suformatuoti ženkle atitikmenį].

⁵²¹ ir weľ – taįsyta iš: naktis

⁵²² Čia: ‘grimzti’.

⁵²³ Čia: ‘tolti, klaidžioti’

Jis nuwargęs užsnudo ir Gaišas⁵²⁴ sapnūja.

- Namie motna [sic] nerimdama tarnus siuntineja
225 Ar nemate kas Kastyczio wisur kłausineja
Bet jai žinias nelaimingas iszwisur gabena
Kad n'ir, tiktai marios szniokszcza niat žiamele stena.
Pašwentupij dirwas, piewas ir sałas karklino
Szłapgaiwalas jau gomurij sawo nugramzdino.
230 Jau ties kałnu Ausztadwario pagirij Dodoniu,
Szimtai wartos baisinguju Medusiu Zargoniu,
Ir Įstumus wienakutis piemū milžinaitis
Iksziol wiernas kraszto sargas – Toluregemaitis
Migłų garais apjakintas⁵²⁵ bandos neapginęs
235 Daug prarijęs szendien duszių – sako – daug sutrynęs.
Kas tik buwo pakraszcziūse wandens kai su szlūta
Tapo lyg swetlyczios⁵²⁶ asła bežiurint nuszlūta.
Sako – jog baisinga Audra su Umaru⁵²⁷ traukus
Isz Bałtmariu į Widžiamę per girias ir łąkus,
240 Ir kur su wūdega sawo sukurine kirto
Ziame ardes, triobos griuwo, giriu medžei wirto.
Neregeti ladai wiską į plentą⁵²⁸ iszdaužęs,

Wandū lyg kad isz atklaniu⁵²⁹ dangaus išsiłaužęs
Upems liejos lyg rustingas Pramžius su Latona
245 Paskandyt szį swietą siunte wel Daukalijona...
Wandū atgal į Bałtmariu didtewyne sawo
Szniokszdams, kriokdams, žiamę pleszdams tekinas kelavo.
Głoda⁵³⁰ wisko waisiu žiames su aukso warpomis
Medžei szaszais apsipyle, žmonis aszaromis

⁵²⁴ Gaila – turbūt Vištelio vartojama kaip: sapnas - ilgas, gailėsingas prisiminimas, sietina su atminties semantika (prarasta realybė)

⁵²⁵ Jakti – akti, žlibti, nebematyti:

⁵²⁶ Svetlyčia (lenk. świetlica) – seklyčia (gerasis trobos galas)

⁵²⁷ Smarki audra, viesulas, vėtra.

⁵²⁸ Į plentą – visiškai

⁵²⁹ [žr. 18 išn.]

⁵³⁰ Gloda – prapultis, nebuvimas, stoka, galas (badas)

250 Zuwo Pono Diewo pianas⁵³¹ ir Szeres⁵³² paszaras
Ir Dodoniaus dowanelas prarijo Umaras⁵³³.
Tai iszwidęs nabagelis wargdientis Papulus,
Szirdperszingus widuriūse pajutęs sopulus
Kuri Diewai su teip asztria⁵³⁴ ryksztele užgawo
255 Pūlęs kryžium žiamen kniupszczias skaudžei siłwartawo
Ko n'iszdauže baisi krusza – wandū paskandino,
Baime bado ir jūdmaro swietą iszgandino. //
[151]⁵³⁵

Kastytis isz negales, tarpe trupo łaiko
Po prižiura motinos gaiwīts weik pasweiko
260 Bet gal kas spetu kad jis daugiau ne žwejojo?
Ala kur taw! Da łabiau žuweles teriojo!
Niekad ne sotus, niekad negana jam buwo,⁵³⁶
Tukstanczei jau pauksztii ir žuwelu⁵³⁷ pakluwo
I jo tinklus ir kitų kuriūs žwejoj gunde,
265 Tad žuwis jį priesz sawo waldonką⁵³⁸ apskunde.
Perpykus Karaliene mariu susizauke

Aplelūtojas⁵³⁹ Saimo – kurios greit supłauke
[152]
Suragīt⁵⁴⁰ Saiman Deiwas buwo jos prisakas,
Tos tųj pasiwertusios į smarkias lidekas
270 Iszsiskłaide powisus wandenelus Juriu
Su rasztais paraginti Saimon Deiwiū buriu
Wos wirszinįke sawo prisaka isztare

⁵³¹ Penas – maistas, pašaras

⁵³² Nuo Cerera

⁵³³ Umaras – taisyta iš: Pragaras

⁵³⁴ asztria – taisyta iš: skaudžia

⁵³⁵ Tekstas įrašytas apatiniame puslapyje trečdalyje, paliktas maždaug 26 eilučių tarpas.

⁵³⁶ Toliau išbrauktos dvi eilutės: Tukstancziai paukszczii jau jau žuwelų pakluwo / Į jo tinklus, ir kitų jo

Sątalkinįku kuriūs iszguđrino

⁵³⁷ žuwelu – taisyta iš: žuwu jam

⁵³⁸ Waldonka – valdovė

⁵³⁹ Čia – kviesles, šaukėjas (plg. lelioti – varyti ką su šauksmu)

⁵⁴⁰ Suraginti – sukviesti

Lidekos kaip pašiepta buwo weik padare.

- Galiausei atejo ir paženklinta diena
275 Kurioj wisos diewystes pribuwo kaip wiena.
Pati Karaliene iaj⁵⁴¹ terp pułko tarnaicziu
Isztrauke pasitikti miełuju wiesznaicziū
O pasitikus mielai wisas pasweikino
Su pompa⁵⁴² į puikiają pilį iwezdino,
280 Ir aplinkui į ratą kaip reik pasodinus
Antru syk su paklonu⁵⁴³ wieszniās pasweikinus
Pati ant gintarinio sosto tųj užėjo⁵⁴⁴
Ir atsisedus sziokeis žodzeis prakalbejo:
- Wiernosios⁵⁴⁵ Wirszinīkes, Mielosios Dukreles!⁵⁴⁶
285 Zinot jog Wisgaljīsis mano miełs Tewelis
Szwiespats Praamziūs wisasties Tewas⁵⁴⁷ ir Waldonas⁵⁴⁸
Dangaus ir Žiames, Oro ir Wandeniū Ponas
Ir wisko, kas yr jūse, po jais ir ant juju
No amžinu amžiu, ik amžiu amžinuju,
290 Pawede man apiekon⁵⁴⁹ sziuš wisus wandenius
Ir jūse giwenancziūs be skaitlaus skendenius⁵⁵⁰
Su wisais ne gywaiseis ir gywaiseis kunais
Ir padare lyg mano dukterims ir sunais.
Jis dawe manī maci⁵⁵¹ gywasties ir smerties
295 Todel tur manę klausyt kiekwiens be nūtarties
Mano pareiga yra gywasti barstyti
Ir įwaires esybes twert ir pertwarstyti⁵⁵² //

⁵⁴¹ Neaiškus taisymas. Įaij – įėjo, gali būti ir jioj – joja.

⁵⁴² T. y. su iškilminga eisena

⁵⁴³ Pagerbdama, nusilenkdama

⁵⁴⁴ tųj užėjo – prieš tai išbraukta: atsistoj

⁵⁴⁵ Wiernosios – taisyta iš: Mielosios. Viernosios – ištikimosios, teisingosios

⁵⁴⁶ Dukreles – taisyta iš: Seseles

⁵⁴⁷ Tewas – taisyta iš: tewas

⁵⁴⁸ Waldonas – taisyta iš: waldonas

⁵⁴⁹ Globon

⁵⁵⁰ Autoriaus naujadaras: skendeniai – vandenų karalystės gyventojai

⁵⁵¹ Galią, galybę

⁵⁵² T. y. perkurti, sutverti iš naujo

[153]

- Pazystat paczios mano waldzios teisinguma
Ir wisų gīwentoju tīkrą łaimingumą
- 300 Ne wienas ir menkiausias czionai wabalelis
Ane smulkiu smulkiausias niawet⁵⁵³ gaiwūlelis
Iksziolei da nejokios priezasties negawo
Pasiskųst arba apreikszst priespaudima sawo
Wisi iksziol gīweno sandarioj wienybej
- 305 Sąlydzioje⁵⁵⁴ meīleje, łaiswej ir romybej.
Wisi dziauges, linksminos, nīeks nīeko n'atbojo
Nīeks ant kīto gywasties nīekad netykojo.
Dabar gi wienas smarkus smertinīks nedoras
Ziamtrupaitis, lygei kaip⁵⁵⁵ kraujagerys woras,
- 310 Pajodzargpałaikis⁵⁵⁶ ir nelemtas bjaurybe
Pasidrašino ardyt łaiswingą romybę,
Mano miełū padonkų⁵⁵⁷ tykiū ir nekałtu,
Ir gaudīt jas tinkłais isz pakułū suwełtu,
O Potam ir teriot jas be jokios małones,
- 315 Argi ne wertas yra toks darbas korones?
Ten, kur Szwentoje Upe Karalystej mano
Doni⁵⁵⁸ man ik szio łaiko no amzīu gabeno
Asz pati⁵⁵⁹ saw nedrīstu ne jokios źuweles
Ne menkiu menkiausiosios⁵⁶⁰ pasigaut maleles⁵⁶¹
- 320 Niat tū, kuriąs taip megstu, wienpusių Pleszelių
Puseť tiktai suwalgius, antraju⁵⁶² puseliu⁵⁶³
Gaīledama pałaidziū atgal į wandenį
Kad garbawotu manęs ir tewelį senį

⁵⁵³ Netgi

⁵⁵⁴ Vieningoje, darnioje

⁵⁵⁵ kaip – prieš tai išbraukta: [?] koksai

⁵⁵⁶ Pajodzarga – kas visur daužosi, jodosi, karstosi, padauža, nenuorama

⁵⁵⁷ Čia: padonka – ‘pavaldinė’

⁵⁵⁸ Donis – dovanos

⁵⁵⁹ Asz pati – taisyta iš: [?]

⁵⁶⁰ Ne menkiu menkiausiosios – taisyta iš: Pasigaut ne menkiausios

⁵⁶¹ Malelis, -ė – mažytis

⁵⁶² antraju – taisyta iš: antrajā (turėjo būti ištaisyta: antruju)

⁵⁶³ puseliu – taisyta iš: puseļę

Bijausi, kad ir mano didžios Karalystes
 325 Giwentojej ne imtu tos piktadejystes⁵⁶⁴
 Prikłodu⁵⁶⁵ ir pagał jį algtis nenoretu
 Ir twirtesni silpnesnių žudit⁵⁶⁶ nepradetu.
 Sakykit, ar wertas toks terionas⁵⁶⁷ małones?
 Ar tai ne baisus yrá tie sutwerimai – žmones?
 330 Karaliene nutiło. Ir Saimas tylejo
 Ne wiena isz Diewyscziu prakeikt nenorejo //
 [154]
 Tiktai wiena į kítą akimis szaudamos
 Lyg kad prakałbet wieną antrą ragidamos
 Tame drąsiausioje isz Saimo Protainyte
 335 Garsinga Szłaponijoj⁵⁶⁸ Didgailūponyte⁵⁶⁹

 [Juraitė?]: Tokios piktadejystes nelemtos wilones
 Ne galiu jam praleisti be pakorawones⁵⁷⁰,
 Todel, sztai łaukia ant mus paženklintos aldžios
 Płaukim ties Szwentupe, kur krasztas mano waldžios
 340 Ten jį rasim, nes tūmi łaiku jis papratęs
 Užmetineti tinkłus ir gaudit žuwaites.
 Dainomis ir Szokeis mes jį įsiwilosim
 Į widurmarį ir ten szelmį nugałosim
 Potam ant minkszto dumbło paszarwosim kuną
 345 Akis žwirgždais užpilsim, tegul purwūs puna.
 Dwasia gi suskurdinta ir nusidejusia
 Nuszweitusios perkelsim į kítą orpusia⁵⁷¹
 Ir į tobulesne wel Didmilžinesybę
 Įsodįsim – mylinczia szwiesą ir teisybę... //

⁵⁶⁴ Tikėtina, kad tai autoriaus naujadaras, žaidžiant žodžiais: nuo piktos dejos – pikto vargo, bėdos; piktadarystės

⁵⁶⁵ pavyzdys, pamokymas

⁵⁶⁶ Taisyta iš: [neįsk.]

⁵⁶⁷ terionas – tironas; kas kankina, kamuoja, žodžių žaismė: terioti/tironas

⁵⁶⁸ Neabejotina, jog autoriaus naujadaras. Žaismė tarp ‘šlapios vandenų ponijos’ ir šlechtos

⁵⁶⁹ Taipogi autoriaus naujadaras, matyt pabrėžiama, jog didžiai gailėstinga bajorė, žaidžiama su ‘gaila’ – sapnu, atmintimi (politinė-istorinė atmintis). Toliau puslapyje paliktas maždaug 21 eilutės tarpas

⁵⁷⁰ bausmės

⁵⁷¹ Tikėtina, jog tai autoriaus naujadaras: kita orpusė, kita oro pusė, anapussybė

- [155]
- 350 Tare tųj szimtas aldžiu gintariniu traukia
 Wisos baisia pagieža pasigiežti laukia
 Aldzios ailemis smarkei kaip lidekos neria
 O Zibone spindulus sawo ant jų be⁵⁷²ria
 Isz po jų Waiworykszte wandeni saw semia
- 355 O Laumė sededama auksztai laimę lemia,
 Romus Oras – ant mariu, – tyku kai palieta,
 Garsas jau danesza jų dainas į tą wietą
 Kur taiso sawo tinklus Kastytis jaunasis.
 Pałauk, szelmi! weik tinklai ir ant tawęs rasis!
- 360 Diewystes atplaukusios ties upe sustojo
 Kur žwejas sawo tinklus taiso ir pletajo,
 Ant kraszto mariu wisai nesidairydamas
 Ir, kaip prie darbo, nieko nenumanydamas
 Kazjñ kokią dainelę numileta sawo
- 365 Kaip Meilumielgiedoris karkline szwiłpawo.
 Bek atskambė į ausis jam bałsai meilingi,
 Zwiłkterejo, sztai priesz jį stowi stebuklingi
 Gintarinei laiwai o jųse mandagiausiu
 Paweiksłu pułkas diewyscziau dailiausiu
- 370 Wisos wainikutos o prawadnikę⁵⁷³ juju
 Su żerinczia karuna žiamczyugų brangiuju
 Su gintariniu berł⁵⁷⁴ rankoje mosųja
 Tai Karaliene giesmes ałsus⁵⁷⁵ posmųja⁵⁷⁶
 Bałsai dainos kas karta mielesni pletojas
- 375 Tai tykiau, tai wel garsiau ir aplink jį kłojas
 Galaus wisos Gudełkos⁵⁷⁷ aplink jį apspejo⁵⁷⁸
 Ir meileis żodžeis wiłot sawęspi pradejo.

⁵⁷² beria – ištaisyta iš: baria

⁵⁷³ prawadnikė – vadovė

⁵⁷⁴ Berlas (nuo lenk. *berło*) – skeptras

⁵⁷⁵ balsas

⁵⁷⁶ Čia: 'tvarko', t. y. „diriguoja“ su tuo „berlu“

⁵⁷⁷ undinės

⁵⁷⁸ apstojo

Padek Diewai! Bernuželi!
Mandaguisis Zwejuželi!
380 Ką bes'weiki? Mesk tūs darbus
Aiksz į aldžia, mes taw skarbus⁵⁷⁹
Negirdetai didzius dūsım
Ir isz wargû iszwadūsım.

Pas mus turtu ir daugybes
385 Amž'nos ľaiswes ir linksmybes
Dainos mus dar szirdį szıldis
Rupeszczius⁵⁸⁰ ir wargus dildis
Pas mus amžius pergiwensi
Ir niekados nepasensį //
[156]

390 Pas mus wiena Karalyste
Milžiniszka jos mažyste⁵⁸¹ –
Galingiausia – be rubežiu⁵⁸²
Neteks niekam į grebežiu⁵⁸³.
Mes taw dūsım ant jos waldžia

395 Aiksz Bernyti mus į alžia!

Pas mus wisko⁵⁸⁴ gana gausi
Ko tik duszıoj pageidausi
Mes tawęs wis walgidįsim

Meļeis zodžeis o girdisım
400 Neragautai ľaiswe saldžia

⁵⁷⁹ skarbas (lenk. skarb) – lobis, turtas

⁵⁸⁰ Taisyta iš: [neįsk.]

⁵⁸¹ Mažystė – nuolankumas

⁵⁸² rubiežius – siena, riba

⁵⁸³ Grebežius – užgrobimas. Šiame kontekste sietina su išnaudojimu, mokestinėmis prievolėmis ir pan. Tad reikšmė: nebus niekieno užgrobtas, netaps niekieno grobiu; galima suprasti ir socialine (baudžiava), ir politine (LDK, ATR trauminė atmintis) prasme.

⁵⁸⁴ Taisyta iš: gana

Aiksz mieliausias mus į aldžia!

Mes tav dūsim Dievų stoną⁵⁸⁵

Iszszauksim už marių poną

Pas mus pūkto nedarirsi

405 Karaliausi ir nemirsi

Kas gyws garbįns tawo waldžia,

Pamesk tinklus, aiksz į aldžia..!

Pas mus mylimiausiu busi

O czia wargūse pražusi

410 Bo swiets jusu pilns baisybiu

Galwzudysziū, neteisybiu

Kur wiens kitą weik užbeldzia

Palik žiamę, aiksz į aldžia!

Aiksz bernyti, Sakaleli,

415 Mes tav kłosim pataleli

Pukais baštu gulbuželiu

Wigej žalu wiłnuželiu

Kurŕoj rasi meilę saldzia

Aiksz mielausias mus į aldžia!

420 Pas mus rasi tikra roju

Widuj žalu Łaimes goju

Stebuklingiausios grožybes

Pilna džiaugsmo ir lĩksmybes,

Aiksz mieliausias mus į aldžia

425 Priimk ant wandeniū waldžia

Pas mus pagał sawo walę

⁵⁸⁵ Stonas – visuomenės sluoksnis pagal kilnę, profesiją, užsiėmimą, luomas; čia – dievų prigimtis

- Pasiwersi į malelę⁵⁸⁶,
 Į lidekiną Zaibinį
 Ar į žuvis Didgalwinį:
- 430 Priimk ant wändeniu waldžia
 Tegu tawęs wisi meldžia.
- Aĩksz skaistweidį mus Bernyti
 Pageidautas Miłdonyti⁵⁸⁷
 Ant Potrimpaus – Pusweidono
- 435 Wietos jauno⁵⁸⁸ reik waldono.
 Isz mus pułko ko daĩliausia
 Iszsiskirsk saw mylimiausia!..
- Aĩksz szirduzi mus Bernyti⁵⁸⁹
 Mylimiausias Karberyti
- 440 Skinkis puikę Zibũklelę
 Prasirpinę Elperele
 Marios nauju waisiu łaukia
 O waiseĩ lũsybes szaukia...
- Pabaigusios dainelę isz eldžiu iszejo
- 445 Ir susikabinusios ratan szokt pradejo
 Szauneis szũleis ir daĩlei besirilũdamos⁵⁹⁰
 Ir kartkarczeis ant žwejo apsižwalgydamos //
- [157]
- Eme ir stambius mynius⁵⁹¹ jaunũmenes speti...
- Galaus lyg gužynese⁵⁹² prade gužineti
- 450 Teĩp besiczwieridamos⁵⁹³ lyg kad isz netycziu
 Prisiartino krasztop tiesiog ties Kastycziu

⁵⁸⁶ čia: malelė – mažytė žuvis

⁵⁸⁷ turbūt autoriaus naujadaras Mildonytis – nuo deivės Mildos ir ponytis, ‘meilus, meilės, mylimasis ponytis’

⁵⁸⁸ jauno – taisyta iš: naujo

⁵⁸⁹ Ši strofa įrašyta pieštuku.

⁵⁹⁰ Railiuoti – linksmai dainuoti, giedoti

⁵⁹¹ Čia: ‘šokio žingsniai’

⁵⁹² Gužynės – jaunimo susirinkimas (vakarais), pasilinksminimas su šokiais

⁵⁹³ čvierytis – maivytis

- Ir sustojusios raton prade wel dainūti
 O Juraite su berlu mielgaidas posmūti
 Apie waldzia Juraites ir jos didžius skarbus⁵⁹⁴
 455 Apie Pałaimos gojus ir diewyscziu darbus
 Apie wisus Diewaiczius ir jų tewus sianus,
 Apie meilę ir kowas Imenų Imenus⁵⁹⁵.
- Bet puikus žwejas drąsei pakrasztij stowejo
 Ir akiłai ant wisko, ką mate girdejo
 460 Dabojo. Kad nieks jam isz atminties n'iszdītu,
 Krowe saw smegenyczion po maumeniu⁵⁹⁶ kiłtu⁵⁹⁷,
 Tik kažin koks neramums jo nerwus judino
 Ir gailus szirdies jausmus kažin kas budino,
 Nes niekados da ik sziol jis tokios grozybes
 465 Paweikšu ane bałsu tokios mielsaldybes
 Nebuwo matęs ane girdejęs kaip gywas
 Kaip szitas stebuklingas prajowas ir dywas.
 Perimtas jaunikaite wilones dainaite
 Jau taises szokt apkabit gražiausia diewaite
 470 Bet tūm tarp Karaliene berlu mosteldama
 Kad lautusi jeu dainūt wisoms uždrausdama.
 Diewystes, kaip paliepta buwo, teip padare
 O žwejuj besistebant szitaipos jam tare:
 – Pałauk, beproti! Kłausyk, ką taw pasakysiu
 475 Nesiartink prie manęs, bo tųj surakysiu!...
 Nesa wertas tu esi didžiausios kōrones
 Už tas piktadejystes be jokios małones.
 Kaip tu drįsti nekałtas žuweles žudyti
 Ir siłpnas jų dwaseles isz kuno waryti? //
 [158]
- 480 Juk ir jos turi, kaip tu gaiwus nesmertełnus

⁵⁹⁴ Skarbas – turtas, išdas, lobynas

⁵⁹⁵ Įmenų Įmenai – galbūt žodis sietinas su 'įmena', 'įminai' – čia greičiausiai vartojamas "slapto žinojimo" – atvertos paslapties, atskleistos mįslės, ir / ar įsimintino dalyko reikšme.

⁵⁹⁶ Maumuo – viršugalvis, momuo

⁵⁹⁷ aukštu

Ir lygius tawiems Pramziaus akyse nūpelnus –
 Ar nežinai jog už tą piktarybę tawo
 Amžiną prakeikimą peñnai dusziai sawo?
 Bet dowanosiu taw už tą nusidejimą
 485 Jei priimsi sekanti išiderejima:
 Patiko man tawasis gymis Puikoraĩtis⁵⁹⁸
 Todel⁵⁹⁹ asz noriu tawęs imt už draugūlaĩti,
 Nes raszte prilikimu su ‘Attropaus ranka
 Ir paženklinta kad syk menką Ziamtruponą⁶⁰⁰
 490 Ziamie turės dūt Marioms⁶⁰¹ į žentus wałdoną.
 Zinai jog wiskas, kas⁶⁰² tĩk Diewų yr žadeta,
 Paženklintoj wałandoj tur but iszteseta.
 Bet jei tu paniekintum mano karsztą meĩlę
 Tai asz taw uždainūsiu tokią dainą gaĩlę,
 495 Kad amžinai papulsi į baisę newalę
 Jei⁶⁰³

 Jaunikaĩtis matydams diewystę teĩp daĩlę
 Su džiaugsmu jai prisieke amžinają meĩlę,
 – Dabar jau esi mano pats⁶⁰⁴, – diewaite jam tare,
 500 Kĩtaĩp butum pražuwęs ant amžiu pragare.
 No sziołaĩk asz prawardę tawo jau wadĩsiūs
 Kastyte ir wakarais sziczion taw wardĩsiūs⁶⁰⁵
 Ant szios Kaukaros wisad pasikalbesiwa
 Meileis žodeleis irgi pasimilesiwa.
 505 Tai tarius Karaliene su deiwems isznyko
 Ir jokio⁶⁰⁶ zenkło ant tos wĩetos nepalĩko,
 Tĩk wĩlnis pluszkaudamos pakraszczius skaławo

⁵⁹⁸ Puikoraĩtis – taisyta iš: puikoraĩtis; Puikoraitis (nuo ‘puikorius’) – ċia: didingas, gražus, puikus

⁵⁹⁹ Todel – taisyta iš: O[T]odel

⁶⁰⁰ menką Ziamtruponą – taisyta iš: ziamtruponą

⁶⁰¹ Marioms – taisyta iš: marioms

⁶⁰² kas – taisyta iš: neĩsk.

⁶⁰³ Nebaigta eilutė, toliau paliktas maždaug 4 eilučių tarpas.

⁶⁰⁴ Ćia: ‘vyras, sutuoktinis’

⁶⁰⁵ Tikriausiai sietina su žodžiu ‘vardyti’, ‘vardinti’ – užkerėti, užkeiskti; ċia – stebuklingai pasirodyti, ‘vaidentis’.

⁶⁰⁶ jokio – taisyta iš: ne jokio

- O ausyse Kastyczio da nūlat dainawo //
- [159]
- Ałasai diewyscziu jam Lukejonę⁶⁰⁷ saldžia
- 510 Zadedami: mesk wargus aiksž miełas į aldžia...⁶⁰⁸
- Jau baigesi apskriti metai kaip Juraite
- Kas mieła wakareli pas szwentą upaite
- Ant Kaukaros⁶⁰⁹ pas sawo mieła⁶¹⁰ łankydawos
- Ir per nakt' iū nakteles łaiswuzej miławos.
- 515 Jau niekados už nieka Kastyczio nebaude
- Nei gi teriot nekałtų źuwelu nedraude
- Bet da nauju pramoniū daug jį iszmokino
- Ir pati drauge sawo padonkas naikino.
- Pasakojo jam apie sianiausias gadynes⁶¹¹
- 520 Dangaus⁶¹² ir źiames, wisas weisles ir⁶¹³ giminęs⁶¹⁴ //
- [160]
- Gadynese Wałdono źemes Pałaimono
- Nebuwo kĭtoniszko terp źiamtrupu stono
- Kaip tĭk jie ir Wirszejai⁶¹⁵ jū – paczių iszskĭrti
- Tad buwo wisi podraug łaimingi ir twĭrti.
- 525 Szwiesa mokslu, dorybes, daiłos, wierzlybystes
- Zingeidums wisų, noras augsztos milźinystes,
- Meile broliszka niekad no jų neatstojo
- Diewų bijojos, daugiau nieko neatbojo,
- Jei katrą koks nūpūlys nełaimings užgawo,
- 530 „Jau tai teĭp Diewu buwo lemta!” sakydawo.
- Bet jei kas wieną gentes sąnari nuskriaude
- Nekałtai, wisi kaip wiens neprietelu baude,
- Už pralietajį kraują kraujais atpietawo⁶¹⁶

⁶⁰⁷ Lukejonę – prieš tai išbraukta: ateitinę. Lukejonė – autoriaus naujadaras

⁶⁰⁸ Toliau paliktas maždaug 3 eilučių tarpas.

⁶⁰⁹ Toliau išbraukta: łankosi

⁶¹⁰ mieła – taisyta iš: miełausia

⁶¹¹ Taisyta iš: gadyniū. Toliau išbraukta nauja nebaigta eilutė: Apie dangaus ir źiames.

⁶¹² Dangaus – taisyta iš: Apie

⁶¹³ wisas weisles ir – taisyta iš: apie źiametrupu

⁶¹⁴ Toliau apie pusė puslapio palikta tuščia.

⁶¹⁵ viršėjai – vyriausieji viršininkai

⁶¹⁶ Atpėtuoti, atpėtuoti – atlyginti, atkeršyti, atsakyti (už ką)

- 535 Iszlėdami pagieža ant gałw'žudžio sawo
 Nėkad drąsos ne proto sawo neprapulde
 Reĩkale wiens už kitą sawo gałwas gulde.
 Ir Diewams į žinycias plaukdawo apieros
 Už dowanas pamokslu wisžinios ir wieros
 Nes wietinei wierejai⁶¹⁷ ir Ziangałai⁶¹⁸ gentes
 Isztoło atkelawę łaike kokios szwentes
 540 Neturedami jokiu giarybiu, ne turtu
 Tĩktai isz sawo małdų, pamokslu ir burtu
 Maĩtinosi ir kunus priderinczei denęę
 No swėetiszku łobiu kaip tarnai Diewų wengęę
 Sakydawo pamokslus zmonems reikalingus
 545 Deł kuno ir deł duszios kėkwieno naudingus.
 Prieg tu garbingiausiuju ant swėeto weikałų,
 Nėkad neužmirszdawo ne gentes reikałų. //
 [161]⁶¹⁹
 Szitas sietinas žwaigždžiu septĩniu sudetas
 Tai Wisužperijonas – isz kuriu pradetas
 550 Wisas swietas, ir isz jo wiskas gĩwĩ siamia
 Jis sawo užperałais teĩp dangu kaip žiamia
 Gausingai apwaisina irgi atnaujina
 Ir priesz Ziowo kersztinga rustybe apgina,
 Nes tenai meiles upe neiszsemta tiaka
 555 Isz kur gywis gywastį paeiliumi siaka.
 Kad ne ta Diewyste tai Begalařijonas
 Liepsnudentis Bestija Didžiažarijonas
 Jau sianeĩ wiską butu ant amžiu surijes.⁶²⁰
 Niekš negal tokį žmogų szim swiete sutĩkti
 560 Katras galetu wisiems kap' wienam patĩkti
 Kadangi ne – wiens Diewas neigi wiera wiena

⁶¹⁷ Vierėjai (nuo viera) – čia: dvasininkai

⁶¹⁸ Tikėtina, jog autorias naujadaras. Žiangalai: „žengti“, veikiausiai piligrimams, elgetaujantiems-keliaujantiems dvasininkams ar pan. pavadinti.

⁶¹⁹ Puslapio viršuje paliktas maždaug 5 eilučių tarpas.

⁶²⁰ Toliau paliktas tuščias maždaug 6 eilučių tarpas.

- Neitinka ne ponams, ne žmonems szendiena
 Kiekwiens noru, kad jo sūktu wisi daina
 Zednas⁶²¹ pikcziau neg źweris sawo upu aina
 565 Iszniko milžinai ir raganei zinonis
- Jūda naktis apsiaute tamsioj sterblej žmonis⁶²²
 Didis atstums dabar skyria no sianų milžinų
 Neprisieksit niekados ju begaliniu žinių
 Ane mokslu raganiszku nesuprasit šianų
 570 Jagu sawo smegenyczioj kietuju smegenų
 Ir gałwų nesujudinsit ir trint nepradesit
 Tai Słapupen užmarszos gentę palydesit
 O patis bežiopsodami ziopsomatais liksit
 Ir swetimiems sawo garbę ir gentes paliksit...⁶²³ //
- 575 [162]Jus Senionai wienam žodij szimtą sutalpino
 Wienoj sakmej daug įwairių mijniu⁶²⁴ užrakino
 Ir jie patis pradwardese⁶²⁵ – imenai⁶²⁶ ir dainos
 Į stebuklingus pawėikšlus raganiszškai mainos
 Darbarnikszi jusu matai⁶²⁷ daktarais wadinti
 580 Ir⁶²⁸ tik⁶²⁹ kakamatai o ne dangtyrei mokinti
 Nes newiens isz tarp' ju pułko ne skaityt nemoka
 Sianmilžiniszkoju rasztu, bo proto⁶³⁰ jiems stoka
 Jie litaras ir zodelus tik akim's pažysta
 Bet ką slepia sawij – ne wıens to da neiszwysta⁶³¹. //
- [164]

⁶²¹ Žėdnas – kiekvienas

⁶²² Toliau paliktas tuščias maždaug 6 eilučių tarpas.

⁶²³ Juodraštyje: „Ir swetimiems gentes nauda dowanei paliksit...“

⁶²⁴ Minė – atsiminimas, prisiminimas; reikšminga, jog LKŽ žymi šios reikšmės iliustraciją iš būtent 1884 *Auszros*. Taip pat galima reikšmė – mįslė.

⁶²⁵ Greičiausiai tai, Vištelio sukurtas naujadaras, reiškiantis įvairius pavadinimus: daiktų, tikrinius pavadinimus, pavardės. Sietina su Vištelio aistra etimologijai.

⁶²⁶ Tutbūt autoriaus naujadaras, žaidžiama reikšmėmis: įmenas nuo įmena – įminimas, įspėjimas, galbūt sietina ir su 'mena': idėja bei 'menas': mintimi bei mįsle ir atmintimi. Pgl. LKŽ.

⁶²⁷ Tikėtina, jog žaidžiama dviguba reikšme: 'štai, mat' ir 'matyti'

⁶²⁸ Ir – čia vartojama reikšme būti, t.y. „yra“.

⁶²⁹ Ir tik – taisyta iš: Ira tiktai

⁶³⁰ Juodraštyje: „szwiesos“, 7r.

⁶³¹ Juodraštyje: „dwasioj ne wiens neiszwysta“. Toliau du trečdaliai 162 puslapio ir 163 puslapis palikti tušti.

- 585 Ak, kaip dyw'nai asyse⁶³² skamba tu Sianoniu
 Prawardai ir Imenai musu milžinioniu,
 Apie kurių veikašus – kitrystas – stebuklus
 Pasakoja man tokius be gašo pabuklus.
 O kaip asz noriu inspet, kaip asz troksztu godžei
- 590 Žinot ką slepia sawij tie apkeret žodžei!
 Tu wiską žinai – teikis – o mano mielausia,
 Apreikszt man pakawones jų wietą gilausia!
 [Juraite:]
 – Tai yra milžininiu Laumi^u ir Raganių
 Užkeret žodžei, kuriu niat ir didsmegenių
- 595 Gałowozniu protas iksziol įspet neįstengia
 O daugums niat paminet apie jūsius wengia.
 Tūse žodžiūse kiukso Szwiespereju drąsios
 Užkeiktosios ant ilgų tukstantmet'iu dwasios,
 Kad kas koku nors budu ju wardus atmintu
- 600 Tai užkeikimo dangas atpleszės atimtu,
 O iszlūsūtōs dwasios aīlų tukstantinių
 Tūjaus apsiwaidītu tarp sawo giminių
 Bet ir tu pats tikrūsius wardus argumentum⁶³³
 O atminęs paweiksšus ju argu pažintum^{634?}
- 605 Newala man iszreiksztī, nes smarkei uždrausta
 Tewelo, asz už tatai skaudžei buczia bausta.
 Bo ne tur ž'not apie tai ne wiens smertinīkas
 Jei n'yr tikras wierejas⁶³⁵ Diewų burtinīkas
 Ak ir jusu wierejai – zemes wirszinīkai
- 610 Draudžia spet pasleptinių – kaip wandeninīkai⁶³⁶. //

[pabaiga teksto žodyno sąsiuvinyje]

[Poemos juodraščių eilių dalys, kurių nėra žodyne esančiame tekste:]

⁶³² Neaišku, ar turėta omenyje toks 'ausyse' variantas, ar rašybos klaida.

⁶³³ 'Argi prisimintum?'

⁶³⁴ 'Argi pažintum?'

⁶³⁵ Nuo žodžio „viera“ (tikyba, religija) – čia vartojama kaip: „dvasininkas, tikėjimo skleidėjas“

⁶³⁶ Čia: 'vandenų karalystės viršininkas'

[5]

Dangiszki giwentojai Aniolai Szwentiejie
Ir wisi beskirtumo Diewų iszrinktiejie
Amžinasis atilsis Diewo ir szwiesybe
Apszwieczia wıks neżino ten kas taj tamsybe
Oras skaidrus ir romus ir miełai kwepantis
Nıekad kaip Diewo kwapas nepersimainantis
Sałdus, lengwas, minksztas kaip darżelij Bałandos⁶³⁷
Tustant meczei trumpesnį negu mus wałandos
N'yr ten szalcziu, ne karszcziu, ir wetru sukuriu
Ne bangų kaip ant musu žiames ir ant juriu
N'yr jokios wyriausybes ne skirtumu stonu
Ne Karaliu, ne ponu wargucziu padonu
Wienas tiktai yr tenai ant wisu Wałdonas
Diewyszcziu ir Szwentuju Diewas Tewas ir ponas
Jis wisus tenai lygei kaip kudikius mato
Wisi lygus kaip sekłos Jo medžio gywato
Tıktai pagał nųpehnus žednas ant szio swięto
Arcziau ar toliau turi pazianklintą wietą
Tie ką nekałtai daugiau siłwartu kentejo
Priesz sostą Tewo pirmą wietą apturejo.

No to laik Kastytis teip marias pamylejo
Kad nieks jo atgrasinti niekaip negalejo
Tıktai delei Juraites mijlimiausios sawo
Naktimis vandenius ir łaiwą aplaisdawo. //

[8]

Kaip Ierkalus pradejo naują wierą kelti
Ir naujųjų pramonių Kerumonus weli
Reike ir sianos kałbos žodžius apkereti

⁶³⁷ Bałandos – anksčiau daržuose paplitęs augalas, pasirodantis ankstyvą pavasarį, plačiai vartotas.

Idant nieks jų niekados n'įstengtu įspėti
Ką jie slepia sawyje ir ką jie ženklina
Todeļ dowanai iskziol gaļwas sawo trina
Dangtyrejai atskyriu kaļbų ir Lažuwiu

Nepažindami kaļbos pirmikszczios Latuwiu.
Kas atmins adwerniszkai litaras sukłotas
I kratįņį sukrestos, łotinais sułotos,
Jei pat'iai motinai jų sunku jūs pažinti⁶³⁸
Ir po tukstanczių metu jų baļsą atminti //

⁶³⁸ Trūksta skiemenio, galbūt paties juodraščio trūkumas.